

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
EKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
TAUTSAIMNIECĪBAS INSTITŪTS

**NODOKĻU IETEKME UZ LABKLĀJĪBAS LĪMENI
LATVIJĀ**

BAKALaura DARBS

Autors: **Indra Zaķe**

Stud.apl.Ekon 020471

Darba vadītājs: lekt., Mg.oec. Inga Riemere

RĪGA 2007

S A T U R S

	lpp.
Ievads.....	3
1. Labklājības valsts raksturojums, tās modeļi	6
2. Labklājības līmeņa rādītāji.....	17
2.1. IKP uz vienu iedzīvotāju.....	19
2.2. Ienākumu nevienlīdzība un vidusslāņa ekonomiskā nozīme.....	27
2.3. Ēnu ekonomikas loma.....	44
3. Nodokļu loma labklājības nodrošināšanā.....	53
3.1. Nodokļi, to būtība un loma budžeta ieņēmumu veidošanā.....	54
3.2. Nodokļu sloga ietekme uz labklājības līmeni.....	60
4. Nodokļu sistēmas pilnveides iespējas labklājības līmeņa paaugstināšanas virzienā	68
Secinājumi un priekšlikumi.....	79
Izmantotā literatūra un avoti.....	85

IEVADS

Ikvienai valstij jebkurā laikā ir viens attīstības mērķis jeb nacionālās intereses - dzīves kvalitātes pieaugums. Dzīves kvalitāte ir labklājība, ilgtspējība un drošība. Katra cilvēka nozīmīgākās vēlmes saistās ar labklājību, drošību sev un saviem tuvākajiem, ar veselību un nodrošinātām vecumdienām, ar tīru gaisu un svaigu ūdeni, ar iespēju mācīties un radoši izpausties. Cilvēku intereses, vērtību prioritātes un priekšstati par labu un laimīgu dzīvi ir tik dažādi un atšķirīgi, tik subjektīvi un dziļi personiski. Gadiem un pieredzei krājoties, mainās arī vērtību skala. Šo vērtību dažādie aspekti un to kopums veido cilvēka dzīves kvalitāti. Atsevišķa indivīda dzīves kvalitāte savienojas ar visas nācijas dzīves kvalitāti, veidojot mūsu valsts nacionālo interešu kopu.

Nu jau ilgāku laiku mūs iepriecina ar ziņas par strauju ekonomisko izaugsmi un iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Prognozētais šā gada IKP pieaugums 8% - ir straujākais Eiropas Savienībā. Tomēr straujā ekonomiskā izaugsme neizpaužas kā visas sabiedrības labklājības straujš pieaugums.

Zems nodarbinātības līmenis, jo īpaši ekonomiski vāji attīstītajās valsts daļās, ilgstošs bezdarbs, sociālās atstumtības riski, nedeklarētā nodarbinātība satrauc sabiedrību. Par galvenajām sociālās vides problēmām uzskatāma sociālā noslāņošanās un pieaugoša ienākumu atšķirība starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem un starp centrālās daļas un perifēro teritoriju iedzīvotājiem. Latvijā ir zemākā darba samaksa, minimālā alga un pensija ES, kas ir viens no iemesliem darbaspēka aizplūšanai uz Rietumeiropas vai Skandināvijas valstīm.

Viens no galvenajiem valsts budžeta ienākumu avotiem ir nodokļi un līdz ar to tie ir pamats sabiedrības pakāpeniskai attīstībai. Valsts, ņemot vērā konkrētus apstākļus, veido attiecīgu nodokļu sistēmu, pilnveido tās struktūru un funkcionēšanas mehānismu valsts finanšu sistēmā. No iekasētā nodokļu apjoma atkarīgas algas valsts sektorā strādājošajiem, pensijas pensionāriem, veselības aprūpes pieejamība, ceļu infrastruktūra utt. Katra valsts, veidojot savu nodokļu sistēmu, cenšas sabalansēt sociālo taisnīgumu ar uzņēmējdarbības attīstību. Par Latvijas nodokļu sistēmu izteikti krasi pretrunīgi viedokļi.

Latvijas Republikā nodokļu sistēma tika pilnībā pārveidota tūlīt pēc 1990.gada deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" pieņemšanas. 1991.gadā stājās spēkā likums "Par nodokļiem un nodevām Latvijas Republikā", kas noteica valstī vienotu nodokļu sistēmu. Taču strauji mainoties ekonomiskai situācijai un attīstoties uzņēmējdarbībai, radās nepieciešamība pēc jaunas nodokļu sistēmas reformas. 1995.gadā

stājās spēkā likums “Par nodokļiem un nodevām”. Šīs nodokļu reformas mērķis bija nodrošināt ar nodokļu sistēmas palīdzību budžeta ieņēmumus 35-38% apjomā no iekšzemes kopprodukta, stimulēt kapitālieguldījumus uzņēmējdarbībā, tuvināt Latvijas nodokļu likumdošanu Eiropas Savienības valstu standartiem.

Šobrīd spēkā esošā nodokļu un nodevu sistēma pamatā balstās uz 1995.gadā veiktās nodokļu reformas rezultātā pieņemtajiem nodokļu likumiem, kas turpmākajā laika periodā ir arī būtiski grozīti, vai pieņemti no jauna. Latvijas nodokļu sistēma ir salīdzinoši jauna un tajā ir vēl daudz nepilnību. Joprojām nav izveidota pietiekami labvēlīga vide uzņēmējdarbībai un kapitālieguldījumu stimulēšanai. Netiek nodrošināta pietiekama nodokļu iekasēšana un kontrole pār iekasēto līdzekļu izlietošanu.

Latvijā joprojām vilinoša šķiet iespēja nodokļus nemaksāt. No uzņēmēju un pat no nodokļu administrācijas puses attieksme pret melnajiem un pelēkajiem uzņēmējiem ir vairāk nekā iecietīga. Daļa Latvijas ekonomiskā potenciāla slēpjas ēnu ekonomikā, kura paliek statistiski neuzskaitīta. Ēnu ekonomikas pastāvēšanai un vēlmei izvairīties no nodokļu nomaksas var būt vairāki iemesli. Piemēram, augstas nodokļu likmes, neuzticība valstij, nepārlicinātība par nomaksāto nodokļu izlietošanas lietderību u.tml.

Bakalaura **darba mērķis** ir analizēt nodokļu ietekmi uz labklājības līmeni Latvijā, novērtēt Latvijas nodokļu sistēmu, atklāt trūkumus un izstrādāt priekšlikumus tās pilnveidei

Lai sasniegtu bakalaura darba mērķi, nepieciešams atrisināt sekojošus **uzdevumus**:

- noskaidrot labklājības valsts jēdzienu;
- analizēt labklājības līmeni un dzīves kvalitāti raksturojošos rādītājus;
- raksturot nodokļu slogu Latvijā;
- noteikt nodokļu lomu labklājības nodrošināšanā.

Lai risinātu šos uzdevumus ir attiecīgi izveidota darba struktūra – darba sastāv no četrām nodaļām .

Pirmajā - teorētiskajā nodaļā ir sniegts labklājības valsts raksturojums, analizēti labklājības valsts modeļi, parādīta to klasifikācija.

Otrajā nodaļā ir veikta tādu valsts labklājības līmeni raksturojošu rādītāju analīze kā IKP uz vienu iedzīvotāju, ienākumu nevienlīdzība, vidusslāņa nozīme sabiedrībā, nabadzības sliekšnis un ēnu ekonomikas ietekme ar mērķi novērtēt vispārējo labklājības līmeni Latvijā.

Trešajā nodaļā ir apskatīta nodokļu būtība, raksturota to struktūra, likmes, raksturota to loma budžeta ieņēmumu veidošanā. Tas ir darīts tādēļ, lai varētu izvērtēt pastāvošo nodokļu slogu mūsu valstī.

Ceturtajā nodaļā ir apskatītas Latvijas nodokļu sistēmas pilnveidošanas iespējas, lai iespējami mazinātu pieaugošās ekonomiskās atšķirības starp dažādiem sabiedrības slāņiem.

Darbā ir izmantoti LR likumi, teorētiski pētījumi par nodokļu slogu Latvijā, zinātniskā literatūra, LR Ekonomikas ministrijas tautsaimniecības ziņojuma materiāli, Valsts ieņēmumu dienesta npublicētie dati, publikācijas presē, interneta resursi, ietvertas autores izveidotas tabulas un attēli.

Darba izstrādes gaitā ir izmantotas ekonomiskās analīzes un statistiskās analīzes metodes, kas labāk palīdz atklāt tēmas teorētisko un praktisko nozīmi.

Pētījuma periods 2002.-2007.gads.

Atslēgvārdi: labklājības līmenis un tā rādītāji, nodoklis, nodokļu slogs, nodokļu sistēma, ienākumu nevienlīdzība, ēnu ekonomika.

1. LABKLĀJĪBAS VALSTS RAKSTUROJUMS, TĀS MODEĻI

Tautas labklājības jēdziens ietver vairākus jēdzienus: materiālos, garīgos, sociālos, brīvā laika izmantošanas garīgās un profesionālās izaugsmes iespējas. Būtu jāņem vērā arī tādi rādītāji kā, piemēram: ienākumu sadales nevienmērība, nabadzības pakāpe, iedzīvotāju veselība un mūža ilgums, izglītības iespējas, apkārtējās vides kvalitāte.

Būtisks labklājības priekšnosacījums ir attīstīta valsts sociālā politika, kas tiek mērķtiecīgi veidota atbilstoši sabiedrības un indivīdu vajadzībām, kā arī vidēja termiņa attīstības tendencēm labklājības nozarē kopumā. Sociālās stabilitātes nodrošināšana ir viens no galvenajiem valsts uzdevumiem.

Britu sociologs T.H.Maršals savā darbā "Sociālā politika" Izdala trīs tipu sociālās politikas mērķus:

- 1) nabadzības ierobežošana;
- 2) labklājības palielināšana;
- 3) vienlīdzības nodrošināšana.¹

Kā uzsver autors, tad pirmais mērķis ir visšaurākais. Tas koncentrē uzmanību uz apakšējiem sociālajiem simtiem. Otrais mērķis ir daudz plašāks, tas attiecas uz visu, ne tikai nabadzīgo cilvēku labklājību, un tā uzdevums ir sniegt iespējamo optimumu, nevis minimumu. Trešais mērķis ir politiskās filozofijas ideju ieviešana dzīvē. Protams, šo mērķu prioritātes ir atkarīgas no katras konkrētās valsts sabiedrības apstākļiem. Valstis, kurās ir ļoti liels nabadzīgo iedzīvotāju skaits, galveno uzvaru sociālajā politikā ir jāliek vispirms uz nabadzības ierobežošanu, un labklājības palielināšanu uzskatot par nākamo soli. Taču, kā atzīmē T.H.Maršals, šie trīs mērķi pilnībā neizslēdz viens otru. Labklājības palielināšana vienmēr ietver sevī arī abu pārējo mērķu elementus.

Labklājības valsts filozofiju, šo T.H.Maršala nosaukto sociālās politikas mērķu vidū, izsaka galvenokārt otrais, t.i., labklājības veicināšana. Labklājības valsts ir pēdējās desmitgadēs valdošais Rietumu pasaules sociālās politikas elements, neskatoties uz dažādām kritiskām diskusijām par tās teoriju un praktiskās realizācijas krīzēm un izmaiņām.

¹ Gosta Esping-Andersen., "Three Worlds of Welfare Capitalism". 1990, 41.lpp

Vārds "labklājības valsts" (welfare state) tiek lietots, runājot par visām attīstītajām kapitālistiskajām sabiedrībām, lai raksturotu, no vienas puses, dažādās valsts iejaukšanās formas brīvajā tirgū, lai pārveidotu vai mainītu sociālos apstākļus un, no otras puses - valsts nodrošinātos sociālos servīsus naudā un graudā", visbiežāk sociālās aizsardzības, dzīvokļu apgādes, veselības aizsardzības un izglītības sfērās.

Labklājības valsts jēdziens tika ieviests apmēram 50 gadus atpakaļ, lai pierādītu, ka valstij ir morāla atbildība par iedzīvotāju labklājību un ka to nodrošināt ir viena no galvenajām valsts funkcijām. Labklājības valsts galvenās vērtības ir:

- a) vienlīdzība;
- b) augsts sociālās labklājības līmenis;
- c) spēcīga valsts loma.¹

Sākot ar mūsu gadsimta sešdesmitajiem gadiem labklājības valsts kļuva par vienu no svarīgākajiem attīstīto Rietumu valstu ekonomiski - politiskās sistēmas mehānismiem. Taču zinātnieki vēl joprojām nav izstrādājuši vienotu labklājības valsts koncepciju. Nepastāv vienotības par šī vispārpieņemtā termina - „labklājības valsts” saturu. Tas nozīmē, ka termins eksistē, taču katrs tajā ietver vairāk vai mazāk atšķirīgu nozīmi, H.Vilenskis un O.Lebo par labklājības valsts būtību uzskata „valdības aizsargātus minimālos ienākumu, pārtikas, veselības, dzīvokļu un izglītības standartus katram pilsonim kā viņa politiskās tiesības nevis žēlsirdību”. Līdzīgi labklājības valsti formulē arī J.Albers: "pašos vispārīgākajos terminos labklājības valsti var raksturot kā politisku sistēmu, kurā valsts atbildība iet tālāk par vienkāršu iekšējās un ārējās drošības garantēšanu - līdz atbildībai par pilsoņu labklājību". šajos formulējumos tiek uzsvērtā valsts atbildība par pilsoņu sociālo drošību.² Tātad labklājības valsts ietver sevī institūtu kopumu, kuri realizē valsts iejaukšanos sociālajā un ekonomiskajā dzīvē.

Jāuzsver arī tas, ka par vienu no labklājības valsts mērķiem tiek uzskatīta demokrātijas paplašināšana, t.i. ne tikai juridisko un politisko, bet arī sociālo tiesību garantēšana visiem sabiedrības locekļiem. To panāk ar taisnīgas ienākumu pārdales palīdzību. Protams, katrā valstī tiek atšķirīgi traktēti tas, līdz kādai pakāpei jāveic ienākumu pārdales un kāds sociālo servīsu līmenis ir jāgarantē no valsts puses. Vairums pētnieku labklājības valsti uzskata kā daļēju *laissez-faire* (fr. „ļaujiet darīt”) principa noliegšanu.

Laissez-faire uzskati bija valdošie Rietumu pasaulē 19. gadsimtā un tie ietvēra sistēmu, saskaņā ar kuru valstij ekonomiskajos procesos ir jāiejaucas iespējami mazāk. Galvenais

¹ Gosta Esping-Andersen., „Three Worlds of Welfare Capitalism”.1990, 41.lpp

² turpat 44.lpp

sociālais princips bija individuālisms, par visefektīvāko ekonomiskās attīstības un sociālās situācijas uzlabojuma stimulu uzskatīja neierobežotu konkurenci. Tika uzsvērtā indivīda brīvība no valdības kontroles, valdības vienīgajām funkcijām bija jābūt sociālās kārtības saglabāšanai, indivīda un valsts aizsargāšanai no tiešiem uzbrukumiem. Taču pamazām sabiedrībā radās pārlicība, ka indivīdu labklājība ir pārāk svarīga lieta, lai to atstātu tirgus svārstību varā. Tā radās labklājības valsts ideja. Tātad šajā kontekstā labklājības valsts ir kā vēsturiska alternatīva „laissez-faire” tipa valstij, un tā ietver sevī valsts iejaušanos ienākumu sadalē par labu zemākajiem sociālajiem slāņiem.

Pat pagājušā gadsimta vidū, liberālisma un *laissez-faire* kapitālisma ziedu laikos, reti kurš apstrīdēja, ka valstij jābūt kā pēdējai instancei, lai nodrošinātu palīdzību cilvēkiem galējas nabadzības apstākļos. Anglijā jau 1598. gadā tika pieņemts t.s. Nabago likums, kura principus neapstrīdēja pat Džordžs Stjuarts Mils, kura eseja „Par brīvību” (1859) var uzskatīt par indivīda brīvības aizsardzību pret valsts paternālistisko iejaušanos. Taču gan Mils, gan mūsu gadsimta liberārie teorētiķi Haijeks un Frīdmans uzskatīja, ka valstij ir jācenšas ierobežot tikai galējo nabadzību, jo vispārējo sociālo labklājību nodrošina tirgus sistēma. Pretēji šiem uzskatiem, labklājības valsts uzdevums pēc T.Maršala domām, ir pēc iespējas veicināt visu iedzīvotāju labklājību un veikt ienākumu pārdali par labu nabadzīgākajiem slāņiem ¹. N.Purniss un T.Tiltons savā grāmatā „Labklājības valsts pauž uzskatu, ka labklājības valsts ietver sevī gan budžeta plānošanu, gan aktīvu darba tirgus politiku, gan likumdošanu par sociālo drošību, gan progresīvu nodokļu sistēmu, gan reģionālo plānošanu, gan pilsoņu demokrātisku līdzdalību. Tas viss ļauj labklājības valstij izvairīties no neregulējamās kapitālistiskās ekonomikas un centralizētās sociālistiskās ekonomikas galvenajiem trūkumiem.

Šāds secinājums varētu likt domāt, ka labklājības valsts ir pati labākā un pareizākā sistēma, kurai nedraud ne liberālā kapitālisma, ne sociālisma problēmas. Taču labklājības valsts savas attīstības gaitā saskaras ne ar vienu vien problēmu. Tai ir jābūt sabalansēt to, kas no ekonomikas viedokļa ir pareizi, un to, ko prasa sabiedrība. Cilvēciski sabiedrības prasības ir ļoti saprotamas un normālas.

No N.Purnisa un T.Tiltona sniegtā labklājības valsts raksturojuma izriet, ka tā var pastāvēt tikai valstīs ar demokrātisku pilsoņu līdzdalību. Līdzīgās domās ir arī M.Janovics: "labklājības valsts sociālo izdevumu lielumu un raksturu nosaka tikai un vienīgi parlamentārais režīms, t.i. tie atspoguļo reālās vajadzības, nevis ir noteikti ar autoritāru lēmumu palīdzību".²

¹ Gosta Esping-Andersen., „Three Worlds of Welfare Capitalism”.1990, 53.lpp

² Turpat 62.lpp

Tāpat labklājības valsti var uzskatīt par demokrātiskas sabiedrības sastāvdaļu, kura nodrošina pilsoņu politiskās, ekonomiskās un sociālās tiesības.

Pretēji tirgus principiem, labklājības valsts pamatprincips nosaka, ka indivīda tirgus vērtība nevar būt par mērauklu viņa tiesībām uz labklājību. Kā raksta T.H.Maršals, labklājības sistēmas centrālā funkcija ir aizstāt tirgus procesus, daļu resursu sadalot nevis ar tirgus mehānismu palīdzību, bet caur valsts institūcijām. Labklājības valsts koncepcijā galvenais uzsvars tiek likts uz valsts iejaukšanos ekonomiskajās attiecībās. No tā izriet aktīva valsts ekonomiskā politika, jauktās (uz privāto un valsts īpašumu balstītas) ekonomikas veidošana.

Tā kā demokrātijas paplašināšana ir viena no galvenajām labklājības valsts funkcijām, T.H.Maršals salīdzina demokrātiju ar neregulējamo kapitālismu: „Demokrātija iestājas par pilsoņu tiesību vienlīdzību. Sociālo servisu mērķis ir vienādi rīkoties līdzīgos gadījumos. Kapitālisms un tirgus pastāv atzīstot un atražojot nevienlīdzību. Labklājības valsts institūciju mērķis ir pēc iespējas samazināt nevienlīdzības līmeni.¹”

Ja labklājības valsti definē, izejot no tās pielietotajiem mehānismiem, tad kā galveno labklājības valsts institūciju pazīmi var minēt parastā tirgus mehānisma nomaiņu ar tādiem mehānismiem, kas pārdala ierobežotu preču un servisu daļu, t.i. to mērķis ir ierobežot, nevis pavisam likvidēt nevienlīdzību, ar valsts iejaukšanos tiek apmierinātas cilvēku pamatvajadzības, bet pārējie patēriņa priekšmeti tiek atstāti sadalei caur tirgu. Kā otru galveno labklājības valsts pazīmi R.Gudins min galaproduktu nevis pamatresursu pārdali. Tas labklājības valsti atšķir no sociālisma sistēmas.

Kā redzams, pastāv ļoti dažādas labklājības valsts definīciju un tās mērķu un uzdevumu klasifikācijas. Katrs autors uzsver viņaprāt svarīgākās labklājības valsts pazīmes. Tādēļ turpmāk centīsimies izdarīt kopsavilkumu, no visiem minētajiem viedokļiem izveidojot aprakstošu labklājības valsts definīciju.

Labklājības valsts ir radusies kā vēsturiska alternatīva *laissez-faire* kapitālismam, kā valstisks vienots instruments, lai ieviestu demokrātiskus ierobežojumus ekonomiskās visatļautības apstākļos ar mērķi:

- garantēt indivīdiem un ģimenēm minimālo ienākumu līmeni, neatkarīgi no to darba un īpašuma vērtības tirgū t.i. veikt ienākumu pārdali;

¹ Gosta Esping-Andersen., „Three Worlds of Welfare Capitalism”.1990, 53.lpp

- samazināt indivīdu un ģimeņu neaizsargātības līmeni tādu sociālo "negadījumu" kā slimību, vecuma un bezdarba apstākļos;
- garantēt visiem pilsoņiem neatkarīgi no sociālā statusa iespējami augstāka standarta sociālos servīsus (t.i. nevienlīdzības ierobežošana).

Mūsdienās labklājības valsts ir kļuvusi par regulējamā kapitālisma sabiedrības neatņemamu sastāvdaļu.

Labklājības sabiedrības koncepcijas vērtību pamats ir sociālā vienlīdzība, kas izpaužas vienlīdzīgu iespēju garantēšanā. Mūsdienīga šīs vērtības interpretācija vienlīdzību traktētu kā sociālo iekļaušanu. Šeit nonākam līdz svarīgajam jautājumam, par kuru Latvijas sabiedrībā, kā arī ekspertu vidū nav vienprātības: cik lielā mērā valsts var veicināt sociālo vienlīdzību, neizskaužot indivīda brīvību un tirgus ekonomikas efektivitāti.

Realizējot labklājības modeļus, izšķiroša ir valsts spēja efektīvi pārdalīt līdzekļus. Klasiskais liberālais viedoklis nosaka, ka šī nespēja principiāli piemīt jebkurai valstij, tāpēc arī nebūtu vēlams cerēt uz lielāku valsts lomu sabiedrības sociālo un sabiedrisko resursu pārvaldē. Taču ir iespējama arī cita interpretācija, proti, ka valsts var lielākā mērā uzņemties sociālā investora lomu, tas pat būtu vēlams, ja notiktu līdz ar valsts un politiskās sistēmas efektivizēšanu. Literatūrā bieži tiek apspriests jautājums par to, vai izdevumu līmenis sociālajai sfērai var kalpot kā kritērijs labklājības valsts modeļu klasifikācijai.

Autore uzskata, ka nav garantiju tam, ka valdības ieguldītie resursi sociālajā sfērā automātiski ietekmēs labklājības līmeni.

Mūsu valsts pēdējo gadu ekonomiskā pāreja uz tirgus ekonomiku un izaugsme ir priekšnoteikums nākotnes labklājībai. Taču ekonomiskie panākumi nebūs ilgtspējīgi un neradīs labāku sabiedrību, ja netiks uzlabota sociālā infrastruktūra, attīstīti cilvēkresursi, un sabiedrībā neveidosies atbilstošs uzticēšanās līmenis. Ilgtermiņā šie faktori ir priekšnoteikumi ilgtspējīgai izaugsmei. Līdz ar to šobrīd, kad izveidoti brīvā tirgus pamati ekonomikas izaugsmei, ir laiks domāt par izaugsmes kvalitātes celšanu, pilnveidojot sabiedrības pamatinstitūcijas. Ekonomiskā izaugsme jāizmanto, lai arī nākamajām Latvijas paaudzēm radītu apstākļus, kuros sociālie, ekonomiskie un politiskie aspekti aptvertu visus iedzīvotāju slāņus. Jāsaglabā un jāattīsta cilvēkresursu pieejamība un kvalitāte, kas ļaus veiksmīgi darboties konkurētspējīgā, uz zināšanām balstītā globālā ekonomikā.

Cilvēkresursu jomā Latvijas stiprā puse ir salīdzinoši augsts nodarbināto iedzīvotāju formālās izglītības līmenis. Pieaugot strādājošo ar augstāko izglītību īpatsvaram, kopumā uzlabojas darbaspēka kvalitāte un profesionalitāte. Tomēr gan uzņēmēji gan profesionālo skolu un augstskolu absolventi atzīst, ka viņus neapmierina

izglītības kvalitāte. Mācību aprīkojums, izglītības un zinātnes iestāžu infrastruktūra ir jāmodernizē, jāuzlabo sadarbība ar uzņēmējiem, veicinot praktisko iemaņu apgūšanu. Profesionālās izglītības skolu prestižs ir zems, pieaug pamatskolu nebeigušo jauniešu skaits. Nav izveidojusies efektīva mūžizglītības sistēma cilvēku konkurētspējas paaugstināšanai un personības pilnveidei. Cilvēkresursu kvalitāti apdraud arī iedzīvotāju sliktais veselības stāvoklis un apgrūtināta piekļuve primārās veselības aprūpes pakalpojumiem, zema dzimstība un salīdzinoši augsts jaundzimušo mirstības līmenis, saslimstība ar alkoholismu un citām atkarībām pieaugums. Tie ir būtiski ne tikai ikviena cilvēka dzīves kvalitātes, bet arī valsts attīstības aspekti.

Nedz Latvijas dabas bagātības, nedz lētais darbaspēks nespēs ilgtermiņā, kalpot par valsts izaugsmes pamatresursu. Mūsu galvenais resurss, lai sasniegtu attīstītajām valstīm raksturīgo visas sabiedrības un katra indivīda dzīves līmeni, ir iedzīvotāju zināšanas, to prasmīga un mērķtiecīga izmantošana. Zināšanas virza darbaspēka kvalitāti, kapitāla izmantošanu un tehnoloģiju attīstību. Izglītota un zinoša sabiedrība kļūst par valsts iekšējās un ārējās drošības garantu. Zināšanu pārvaldība, koordinēta un virzīta to radīšana, uzkrāšana, izplatīšana un lietošana kā komplekss process kļūst par ekonomikas un sociālās dzīves pamatu, aptverot visu valsti un sabiedrību. Pretstatā daudzām valstīm, kurām ir iespēja izvēlēties vairākus attīstības ceļus vai kombinēt tos, mūsu valstij nav alternatīvas ceļam uz zināšanu ekonomiku. Latvijas iedzīvotāju zināšanu potenciāls ir spējīgs pildīt šo uzdevumu, taču nepieciešama tūlītēja koordinēta rīcība tā palielināšanai un izmantošanai, jo kavēšanās var radīt neatgriezeniskas sekas. Attīstības procesa un rīcību pamatprincips - vienādu iespēju radīšana visiem un ikviena sabiedrības locekļa personiska atbildība par šo iespēju izmantošanu ¹.

Nākotnes sabiedrība ir jābalstās ne tikai uz izglītotiem zināšanu sniedzējiem, bet arī uz izglītotiem patērētājiem. Līdz ar to, uz zināšanām balstītai sabiedrībai un ekonomikai nepieciešamas apjomīgas un visu sabiedrību ietverošas investīcijas cilvēkresursos, īpaši jau zināšanās un izglītībā. Arī Latvijas gadījumā ekonomikas konkurētspēja un labklājība nākotnē arvien vairāk būs atkarīgas no drošas, veselīgas un izglītotas sabiedrības, kas spēj piemēroties un izmantot globālās ekonomikas dinamiku un krīzes.

¹ Nacionālais attīstības plāns 2007-2013.gadam. <http://www.nap.lv/>

Domājot par izvēles iespējām Latvijas attīstībai nākotnē, par piemēru var ņemt dažādas ekonomiski veiksmīgi attīstītās valstis, kuras ir tuvas Latvijai kultūras, ģeogrāfijas, politikas un dažādu citu aspektu ziņā. Tādēļ primārais iedvesmas avots meklējams attīstītajās Rietumeiropas valstīs, jo raksturīgākā iezīme šo valstu sociāli ekonomiskajās struktūrās ir attīstīta labklājības sistēma. Šobrīd katra attīstīta valsts, un nevis tikai Ziemeļvalstis, ir labklājības valsts, lai gan labklājības sistēmās tomēr pastāv atšķirības. Neskatoties uz to, ka Eiropas labklājības sistēmas ir ļoti dažādas, nākotnes iespējas Latvijai meklējamas tieši starp šiem minētajiem modeļiem.

Citiem vārdiem sakot, jebkura sociālekonomiskā izvēle Latvijai nozīmēs gan labklājības sistēmas, gan labklājības valsts radīšanu. Svarīgākais lēmums jāpieņem par to, tieši kāda labklājības sistēma Latvijai ir vispiemērotākā.

LABKLĀJĪBAS VALSTS MODEĻI

Par labklājības ekonomikas pamatlicēju uzskatāms Artūrs Sesils Pigū (1887-1959). Darbos „Valsts un labklājība”, „Labklājības ekonomika” kā būtiskāku ideju jāmin „tautas dividendes” jēdziena ieviešana labklājības mērīšanai, ar ko saprot kopproduktu. Svarīgu vietu Pigū koncepcijā ieņem ienākumu pārdales jautājumi, lai nodrošinātu nabadzīgākos iedzīvotāju slāņus. Šeit nepieciešama valsts iejaukšanās, gan tiešā gan pastarpinātā formā. Šos jautājumus arī plaši izvērsis cits labklājības ekonomikas autors Dž.A.Hobsons(1858-1940). Labklājības ekonomikas autori parādīja pašu problēmas nostādni, izvirzot kvalitatīvu ekonomikas novērtējumu. Tas kļuva par pamatu reālajiem labklājības valsts modeļiem, kuru izveidošana bija tik populāra gadsimta otrajā pusē ¹.

Dāņu pētnieks Pēters Abrahamsons izdala 4 labklājības valstu modeļus Eiropā:

- 1) skandināvu,
- 2) Bismarka,
- 3) anglo-sakšu jeb Beveridža,
- 4) latīņu jeb katoļu modelis. ²

Jāuzsver, ka visi šie modeļi ir tikai ideālie tipi, t.i. neviens no tiem „tīrā” veidā nav sastopams kādā no valstīm.

¹ Tautas attīstība”, autoru kolektīvs, Jumava, 2002.

² Gosta Esping-Andersen., „Three Worlds of Welfare Capitalism”.1990, 57.lpp

Bismarka modelis

Šī modeļa nosaukums Bismarka jeb prūšu modelis liecina, ka tā attīstība ir saistīta ar Vācijas kanclera Bismarka 19. gadsimta astoņdesmitajos gados radīto sociālās apdrošināšanas sistēmu. Tā tika radīta, par pamatu ņemot privātās apdrošināšanas tehniku. Taču mūsdienās sociālā apdrošināšana ietver vēl arī obligātos maksājumus un solidaritātes principu. Bismarka modelis tiek uzskatīts par pretstatu skandināviskajam, jo tā pamatprincips ir darba ieguldījums. Cilvēka ieguldījums darba tirgū nosaka, kādu palīdzību viņš saņems bezdarba, slimību, vecuma gadījumā. Kā raksta F.Abrahamsons, visa labklājības politika ir it kā sadalīta 2 daļās:

1) darba tirgus uzņemas atbildību par savējiem;

2) tiem, kas nav darba tirgū, ir jāpaļaujas uz brīvprātīgo palīdzību un vietējo sabiedrību. Piemēram, Vācijā sociālo palīdzību cilvēkiem, kuriem nav citas sociālās aizsardzības iespējas, sniedz vietējās un reģionālās valdes .

Kaut arī Bismarka sistēma bija pirmā, kas garantēja sociālo apdrošināšanu 19.gs. beigās, un garantijas bija diezgan augstas, minētā sistēma tika kritizēta gan tās apspriešanas laikā, gan arī pēc tam. Pēc autora domām, Bismarka sistēmas pamatprincipi, kas nosaka samērā plašu apdrošināmo loku, diferencētas iemaksu un izmaksu likmes, ir vērtējama pozitīvi.

Anglo-sakšu jeb Beveridža modelis

Nosaukums «Beveridža modelis» radies sakarā ar sera Viljama Beveridža 1942. gada ziņojumu «Sociālā apdrošināšana un tai radniecīgie servisi». Uz šī ziņojuma pamata tika radīta Lielbritānijas sociālās nodrošināšanas likumdošana pēc otrā pasaules kara. Beveridža plāns radīja vispārēju sociālās apdrošināšanas sistēmu, lai garantētu minimālus ienākumus bezdarba, slimību un pensijā aiziešanas gadījumos. Papildus tika radīta sociālās palīdzības sistēma, kas bija paredzēta kā drošības tīkls tiem cilvēkiem, kuriem nav pieejama cita veida finansiālā palīdzība. Beveridža sistēma paredz minimālu līdzekļu nodrošinājumu katram iestājoties apdrošināmajam gadījumam, neatkarīgi no iepriekšējo ienākumu lieluma, līdz ar to iemaksas visiem apdrošinātajiem ir vienādas un arī izmaksājāmās pensijas visiem ir vienādas. Kopējais Beveridža modelim ar skandināvu modeli ir tas, ka abi balstās uz universālu nodokļu sistēmu.¹ Taču, kā uzsver P.Abrahamsons, piemēram Lielbritānijā daudzi cilvēki nemaz negriežas pēc palīdzības, baidīdamies, ka tādejādi viņi sevi apkaunos, kaut arī viņiem

¹ Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā. Aut.kolektīvs,.Zepas B., Zobenas A.red.-Rīga:1996.-148.lpp.

ir eksistences līdzekļu grūtības. Tā kā šīs problēmas ir jāatrisina, pastāv plašs brīvprātīgā un neformālā sociālā darba tīkls .

Vairums Latvijas iedzīvotāju, saskaņā ar aptaujas datiem, kas tika veikta 2003.gada novembrī (respondentiem (n=1600) uzdeva jautājumu, vai viņi priekšroku dotu „amerikāņu” modelim (zemi nodokļi, zems sociālais nodrošinājums). Vai „skandināvu” modelim, 48 procenti respondentu izvēlējās „skandināvu” modeli, bet 30 procenti priekšroku deva „amerikāņu” modelim. (Datus savāca «Latvijas Fakti», Rīga.). Tas norāda, ka ideju par labklājības valsti var radīt diskusiju gaitā, izskaužot populistisko uzskatu, ka nepieciešams «vairāk valsts līdzekļu sociālajām programmām». Izvēloties nākotnes stratēģiju, jāņem vērā, ka Latvija ir nabadzīgāko ES valstu vidū, kā arī tas, ka resursi, kurus tūlīt nepieciešams investēt izvēlētajā modelī, ir ierobežoti. No otras puses, šie ierobežojumi nedrīkstētu kalpot par attaisnojumu, lai noraidītu stratēģisku pieeju valsts sociāli ekonomiskajai attīstībai.

Pēc neatkarības atgūšanas deviņdesmitajos gados mūsu valsts politika vairāk nosliecās anglosakšu brīvā tirgus modeļa virzienā. Līdz ar padomju impērijas sabrukumu sagruva arī Latvijas ekonomika. Tai brīdī Rietumu pasaulē vispārpieņemtā patiesība bija, ka pēc iespējas ātrāk savest kārtībā ekonomiku iespējams tikai ar brīvā tirgus kapitālisma modeli, kas paredz mazu valdības aparātu un ierobežotu valsts lomu, tirgus risinājumu, denacionalizāciju, brīvu kapitāla plūsmu. Tirgi ir labi labklājības radīšanai, taču tie ir tikai līdzeklis, nevis mērķis pats par sevi. Tirgus var būt efektīvs kalps vai arī briesmīgs kungs. Tas radīja strauju ekonomisko izaugsmi, piesaistīja ārvalstu kapitālu, taču vienlaikus tas polarizēja sabiedrību, padarot to nevienlīdzīgu, radot mazas, privilēģētas bagāto grupas, bet nabadzīgos atstājot novārtā un neaizsargātus. Tāpēc ilgtermiņā šī sistēma neder un tagad Latvijai būtu ieteicama virzība uz ziemeļu tipa labklājības valsti.

Latīņu jeb katoļu modelis

Rietumeiropas dienvidu valstis veido savu, specifisku labklājības valsts režīmu. Tas aptver tādas valstis kā Spānija, Portugāle, Grieķija, zināmā mērā arī Itāliju un Franciju. Šo tipu S.Libfrīds raksturo kā rudamentālās labklājības valstis. Portugālē, Spānijā, Itālijā un Grieķijā pat netiek garantētas tiesības uz labklājību. Taču šajās valstīs pastāv senākas, ar katoļu baznīcu saistītas labklājības tradīcijas ¹. P.Abrahamsons tuvāk pievēršas tieši šī modeļa skaidrošanai ar katolicisma uzskatu palīdzību. Katoļu sabiedrībās uzsvars tiek likts uz tuvības principu, t.i. jāpalīdz savam tuvākajam tikt galā ar sociālajām problēmām. Palīdzība

¹ Gosta Esping-Andersen., „Three Worlds of Welfare Capitalism”.1990, 59.lpp

vienmēr ir jāmeklē sev tuvākajās instancēs. Pirmkārt indivīds pats ir atbildīgs par savu rīcību, viņam pašam ir jācenšas tikt galā ar problēmām. Ja indivīds netiek galā – viņam palīdz ģimene, tad radi, tad vietējais sociālais tīkls (piemēram, baznīca), tad sociālā apdrošināšana (privāti vai caur darba tirgu). Valsts šajā hierarhijā ir kā «pēdējā instance» palīdzības sniegšanā. Šādas sistēmas darbības rezultātā cilvēks ir ļoti atkarīgs no tuviniekiem.

Skandināvu modelis

Skandināvijas pašreizējās sociālās nodrošināšanas sistēmas pamati tika likti pirmajos 10-15 gados pēc 2. pasaules kara. Viens no galvenajiem uzsvāriem tika likts uz solidaritāti, kas izpaudās visu pilsoņu iekļaušanā sociālās nodrošināšanas sistēmā un vienādā pakalpojumu līmeni visiem. Otra lieta, kas tika uzsvērtā, bija sociālās tiesības uz minimālo sociālās drošības un labklājības līmeni. Apmēram līdz 1960. gadam visas Skandināvijas valstis bija likušas pamatus modernai institucionālai labklājības valstij. Tātad tagad Skandināvijas labklājības modeli raksturo sekojoši pamatprincipi:

1) universalitāte, t.i visiem iedzīvotājiem noliekto apstākļos ir tiesības uz palīdzību, neatkarīgi no sociālā statusa, dzimuma, nodarbošanās;

2) sociālās nodrošināšanas finansēšana no nodokļu sistēmas;

3) galvenais uzsvārs tiek likts uz sociālajiem servisiem, nevis uz transfertu maksājumiem. Liela nozīme problēmu risināšanā ir sociālajam darbam. Sociālajā sfērā strādājošie galvenokārt ir valsts nodarbinātie. Sistēma balstās uz sociālās pilsonības principu.

Dažādo Eiropas valstu labklājības sistēmu vidū tieši šis modelis ir pierādījis īpašas spējas nodrošināt ievērojamus resursus ekonomikas izaugsmei. Šī modeļa vislabāk pazīstamā īpašība ir dāsnā vispārējo ienākumu pārdaļošana, t.i. no nodokļu ieņēmumiem tiek finansētas vispārējas un vienlīdzīgas sociālās garantijas. Uzmanības centrā ir vājo sociālo grupu maksimāla un aktīva integrācija darba tirgū, savukārt atbildība par labklājības nodrošināšanu ir ārpus ģimeņu institūcijām – kamēr sievietes strādā, bērni uzturas bērnu aprūpes iestādēs, utt.

Sociāli nodrošinātās Ziemeļvalstis ir parādījušas savu spēju iziet no pagājušā gadsimta 80. un 90. gadu krīzēm un saglabāt sabiedrības uzticību, turklāt tās tika pārveidotas un bija sagatavotas nākotnes izaicinājumiem. Tās vēl aizvien visveiksmīgāk spēj nodrošināt sociālo taisnīgumu un izlīdzināšanos, kā arī efektīvas investīcijas ražošanas resursos. Par spīti ļoti augstajām nodokļu likmēm, Ziemeļvalstis ir un paliek starp viskonkurētspējīgākajām valstīm

pasaulē. Kā teikts Pasaules ekonomikas foruma sagatavotajā pārskatā „Global Competitiveness Report 2004-2005”, starp viskonkurētspējīgākajām valstīm minētas Ziemeļvalstis — Somija (1. vietā), Zviedrija (3. vietā), Dānija (5. vietā) un Norvēģija (6. vietā).¹

Iemesls acīmredzot ir tas, ka sociālā izlīdzināšanās un drošība rada sociālos, politiskos un ekonomiskos priekšnoteikumus ekonomikas izaugsmei un padara ekonomiku efektīvu, tādējādi novirzot investīcijas uz labklājību. Iemesls acīmredzot ir tas, ka sociālā izlīdzināšanās un drošība rada sociālos, politiskos un ekonomiskos priekšnoteikumus ekonomikas izaugsmei un padara ekonomiku efektīvu, tādējādi novirzot investīcijas uz labklājību.

Salīdzinot visus četrus modeļus, var secināt, ka Eiropā valdošie ir Beveridža un Bismarka labklājības modeļi. Skandināvijas modeli var nosaukt par Beveridža modeļa „luksus izdevumu”, bet latīņu modeli – par Bismarka modeļa „nocenotu izdevumu”.

Autore uzskata, ka, lai arī Ziemeļvalstu, tajā skaitā somu modelis sniedz pamatidejas, kas būtu noderīgas Latvijas stratēģijai, Latvijai tomēr jābalstās uz saviem spēkiem un resursiem un jāatrod ekonomiskā niša, kurā šos resursus varētu pielietot maksimāli efektīvi. Kopēt Somijas ceļu uz globālo ekonomiku (augsta līmeņa elektroniskās tehnoloģijas) nebūtu produktīvi. Saprātīgāk būtu izmantot un attīstīt specifiskus ģeogrāfiskos un kultūras resursus (valodu, kultūras un citas Latvijas iedzīvotāju prasmes) kopā ar relatīvi augstu vispārējās izglītības līmeni.

¹Global Competitiveness Report 2004-2005. Elektroniskais resurss. www.weforum.org 25.05.2007.

2.LABKLĀJĪBAS LĪMEŅA RĀDĪTĀJI

Pēdējos gados Latvijas ekonomikai ir raksturīga strauja izaugsme, vērojams pieaugums mājsaimniecību ienākumu, algu un pirkjspējas ziņā. Liela daļa iedzīvotāju jau sasniegusi pietiekami augstu dzīves līmeni un ir ar to apmierināta. Tie ir cilvēki, kuri pratuši izmantot tirgus ekonomikas un atvērtās sabiedrības priekšrocības, realizējuši sevi profesionālās darbības un izglītības jomās. Pētījums „Dzīve kvalitāte Latvijā” liecina, ka visstraujāk dzīve uzlabojas uzņēmējiem, profesionāļiem un augsti kvalificētiem darba ņēmējiem, kā arī izglītotiem, jauniem, aktīviem cilvēkiem ar optimistisku skatu uz nākotni, kuriem ir mērķi un ambīcijas.¹

Tomēr labklājībai ir tendence koncentrēties turīgās, izglītotās, attīstības centriem tuvu dzīvojošās sabiedrības lokā. Svarīgi faktori un resursi, kuri nosaka dzīves uzlabošanu, -izglītība, darbs, ienākumi, zināšanas u.c., arī darbojas tā, ka tos vairāk izmanto turīgā un izglītotā sabiedrības daļa. Par nevienmērīgu dzīve kvalitātes pieaugumu liecina arī Džini koeficienta vērtības palielinājums, kurš norāda uz nevienmērīgu ienākumu sadalījumu starp dažādiem sociālajiem slāņiem sabiedrībā. Labklājības vienmērīga izplatība valstī, nabadzības un atstumtības mazināšana, cilvēkdrošība, sociālo pakalpojumu pieejamība būtiski ietekmē dzīves kvalitāti. Latvijas iedzīvotāju vidējais dzīves apmierinātības rādītājs, pēc 2005.gadā veiktās aptaujas datiem 10 ballu sistēmā bija 6,1 (vārdiskā izteiksmē – „gandrīz labi”). Salīdzinājumam:2003.gadā veiktajā Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda pētījumā šis rādītājs Latvijā bija 5,5 (ES vecajās dalībvalstīs tas bija 7,3, bet visās 25 dalībvalstīs vidēji – 7,1).² Taču jāatzīmē, ka Latvijā ir vienas no visspilgtākajām atšķirībām Eiropā starp turīgāko un trūcīgāko iedzīvotāju vispārējo apmierinātību ar dzīvi, jo mūsu valsts trūcīgāko iedzīvotāju ienākumi ES kontekstā tiešām ir zemi, un viņi ikdienā sastopas ar nopietnām izdzīvošanas grūtībām un eksistenciālām problēmām.

Dzīve kvalitātes paaugstināšanā svarīga nozīme ir arī pašu indivīda personiskai iniciatīvai, ko vajadzētu atbalstīt prasmīgi īstenotai valsts politikai uzņēmējdarbības, nodarbinātības, izglītības, reģionālās attīstības un citās jomās.

¹ Dzīves kvalitāte Latvijā. zin.redaktori Bela B.un Tisenkopfs T., Stratēģiskās analīzes komisija, 2006, 419.lpp.

² Turpat ,420.lpp.

Lai sasniegtu jebkuras valsts attīstības mērķi- stabili ekonomikas izaugsmi un cilvēku labklājības līmeņa celšanu, ir pieejami vairāki instrumenti, tādi kā labvēlīgs uzņēmējdarbības klimats, zema inflācija, stabila makroekonomiskā vide ar nelielu budžeta deficītu vai bezdeficīta budžetu.

Valstī ienākumus rada strādājošie iedzīvotāji. Pēc tam valsts ar nodokļos iekasēto naudu pabalstu un atlaižu veidā atbalsta tos, kuri dažādu iemeslu dēļ paši nespēj pelnīt. Saņemto algu, pensiju un pabalstu neizmanto katrs indivīds atsevišķi, bet visa ģimene. Šajās ģimenēs kopā dzīvo gan strādājošie, gan bezdarbnieki, pensionāri, bērni, darba nespējīgie. Līdz ar to katras ģimenes labklājība lielā mērā ir atkarīga no strādājošo, sociālo palīdzību saņemošo un apgādībā esošo personu samēra tajās. Jo vairāk cilvēku ģimenē strādā un regulāri saņem darba algu, jo labāk viņi iztiek. Lai gan mēs it kā tiecamies tuvināties augstākajam līmenim, atalgojums ir tikai viens no labklājības rādītājiem. Darba samaksa ir labklājības simbols tikai savienojumā ar pakalpojumu un sadzīves izmaksām. Vienādu labklājības līmeni var nozīmēt zems atalgojums un zemas izmaksas vai augsts atalgojums un augstas izmaksas. Šī attiecība starp darba samaksu un dzīves dārdzību valstīs padara par labklājības vai nabadzīgām valstīm. Pagaidām mūsu dzīves izmaksas vēl nav tik augstas. Pakāpeniski palielinot atalgojumu, apmierinošs tas varētu būt nevis tad, kad latos vai eiro būs sasniegti Eiropas vidējie rādītāji, bet gan tajā brīdī, kad cilvēks, strādājot pēc savām spējām, nopelnīs algu un varēs atļauties vidēju patēriņu pie esošajām cenām.

Labklājības joma pamatā mūsu valstī balstās uz valsts pamatbudžeta un valsts sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta finansējumu, būtiska sociālās palīdzības jomas pasākumu daļa tiek realizēta ar pašvaldību budžetu finansējumu. 2004.gadā Latvijā tika uzsākta Eiropas Savienības struktūrfondu finansējuma apguve un Labklājības ministrija ir atbildīga par ESF un ERAF līdzfinansēto aktivitāšu ieviešanu labklājības nozarē. LM apsaimnieko arī Eiropas Kopienas iniciatīvas EQUAL līdzekļus. Labklājības sektora finansējuma analīzē tiek vērtēts finansējums no valsts pamatbudžeta.

Pēdējo desmit gadu laikā, kopš mūsu valstī tika uzsākta pāreja no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku. Ir būtiski mainījusies tautsaimniecības struktūra, attīstības tempi, vispārējā ekonomiskā vide. Vispārējo tautsaimniecības situāciju atspoguļo,

un līdz ar to arī iedzīvotāju dzīves līmeni valstī lielā mērā nosaka, iekšzemes kopprodukta (IKP) lielums. Turpmāk veiksīm tā sīkāku analīzi.

2.1.IEKŠZEMES KOPPRODUKTS UZ 1 IEDZĪVOTĀJU

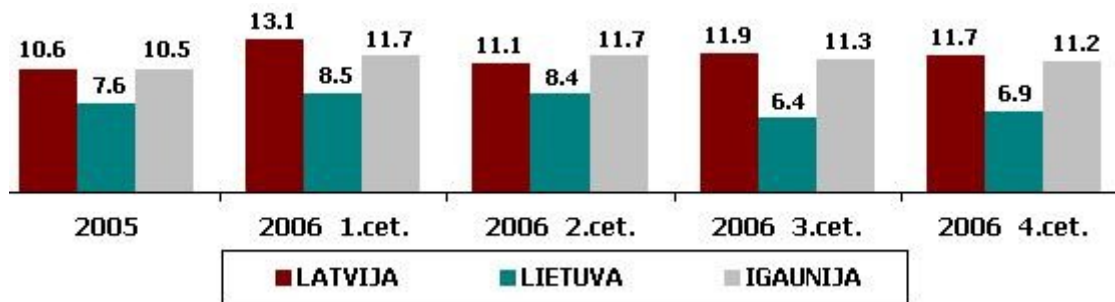
Viens no galvenajiem makroekonomiskajiem rādītājiem, kas parāda valsts ekonomisko izaugsmi un līdz ar to arī iespējamo tautas attīstību ir iekšzemes kopprodukts (IKP). „Iespējamo” tāpēc, ka tautas attīstība ir atkarīga no veida, kādā valsts ieguldīs pieejamos līdzekļus. Ja šie līdzekļi tiks ieguldīti projektos, kas saistīti ar ar tālāku ekonomikas un sociālās jomas attīstību – ražošanā, zinātnē, izglītībā, var paredzēt, ka attīstoties ekonomikai, kļūs iespējama arī veiksmīga tautas attīstība. Savukārt, ja šie līdzekļi tiks ieguldīti projektos, kas nedod kapitāla pieaugumu nākotnē, nenotiks nedz ekonomikas, nedz tālākā tautas attīstība ¹. Teorētiski, salīdzinot dažādu valstu attīstības līmeni, ekonomistiem vajadzētu noteikt, cik efektīvi katra konkrētā valsts izmanto savu kapitālu. Taču šādi aprēķini ir ļoti sarežģīti, tāpēc, ka rodas grūtības dabas un cilvēciskā kapitāla novērtēšanā. Praksē šim nolūkam nosaka nacionālā kopprodukta vai iekšzemes kopprodukta lielumu uz vienu iedzīvotāju. Šos statistiskos rādītājus ir vieglāk aprēķināt un tie dod aptuvenu novērtējumu, ar kādu efektivitāti dažādas valstis izmanto savus resursus, un palīdz noteikt relatīvo labklājības līmeni dažādās valstīs neatkarīgi no tā, vai tas radies no esošajiem bagātīgajiem zemes un dabas resursiem vai arī no to efektīvas izmantošanas. ²

Iekšzemes kopprodukts ekonomikā apzīmē visu saražoto preču un pakalpojumu vērtību kādas teritorijas ietvaros kādā laika periodā (parasti gadā). IKP atšķiras no nacionālā kopprodukta ar to, ka neņem vērā starptautisko ienākumu sadali, mērot to, cik daudz vērtības ir radīts tajā teritorijā, nevis cik daudz ieņēmumu tā ir guvusi.

Nominālais IKP ir tieši naudas cena precēm un pakalpojumiem, tomēr parasti lieto reālo IKP, kurā tiek ņemta vērā inflācija. Inflācija ir tas ekonomiskais rādītājs, kuru neņemot vērā mēs nevarētu noteikt patieso tautsaimniecības pieaugumu. Piemēram, ja IKP pieaugums gadā ir 5 % un inflācija šajā laikā sasniedz 4%, tad patiesais IKP ir tikai 1%, un tas arī atspoguļo patieso ekonomisko izaugsmi un līdz ar to arī tautas attīstības nosacījumus.

Latvijas ekonomiskās politikas galvenais ilgtermiņa mērķis ir attīstīto valstu dzīves standartiem atbilstoša valsts iedzīvotāju labklājības līmeņa sasniegšana pārskatāmā nākotnē. Konkrētāk, mērķis ir nākamo 20-30 gadu laikā sasniegt Eiropas Savienības valstu vidējo IKP līmeni uz vienu iedzīvotāju.³

Latvijā IKP katru gadu pieaug. Īpaši strauja izaugsme bija 2004. un 2005. gadā – attiecīgi par 8,6% un 10,2%. Arī 2006. gadā vidējais IKP pieaugums par 11% liecina par straujās izaugsmes tendenču saglabāšanos. Neapšaubāmi Baltijas valstu vidū Latvija atkal ir ES līderis attiecībā uz IKP pieaugumu, lai gan Igaunijas rezultāti ir gandrīz tikpat lieli – 11,2%, kamēr Lietuvā IKP pieaugums arī ir "veselīgi" augsts skat. 2.1.1.att.zemāk).

2.1.1.att. - Iekšzemes kopprodukta pieaugums Baltijas valstīs (salīdzināmās cenās, % pret iepriekšējā gada attiecīgo periodu)⁴

Straujās izaugsmes galvenais dzinulis pēdējos gados ir stabils iekšzemes pieprasījums, izņemot 2005. gadā, kad lielāka loma bija eksporta pieaugumam, vienlaikus saglabājoties arī vērā ņemamam iekšējā pieprasījuma palielinājumam. Ekonomikas izaugsmi veicina arī ES fondu pieejamība. ES finanšu perspektīvā 2007.—2013.gadam Latvijai no ES fondiem būs pieejami četri miljardi eiro, kā arī ievērojami līdzekļi lauku attīstībai un lauksaimniecības maksājumiem.

Lai IKP izmantotu valsts ekonomikas attīstības līmeņa noteikšanā, šis rādītājs ir jāizdala ar attiecīgās valsts iedzīvotāju skaitu- IKP uz vienu iedzīvotāju aptuveni parāda to

¹ Tautas attīstība, autoru kolektīvs, Rīga- Jumava, 2002, 89.lpp

² Šumilo Ē., „Pasaule un Latvija”, 2002.g., 2.nodaļa, 15.lpp.

³ Ekonomikas Ministrijas Ziņojums par progresu tautsaimniecības vienotās stratēģijas īstenošanā. 26.04.2006., 9.lpp.

⁴ Centrālās statistikas pārvaldes dati, Elektroniskais resurss, www.csp.lv 20.03.2007.

preču un pakalpojumu daudzumu, kādu varētu nopirkt katrs šis valsts iedzīvotājs vienlīdzīga ienākumu sadalījuma gadījumā viena gada laikā. Tāpēc šo rādītāju mēdz saukt arī par „ienākumiem uz vienu iedzīvotāju”¹.

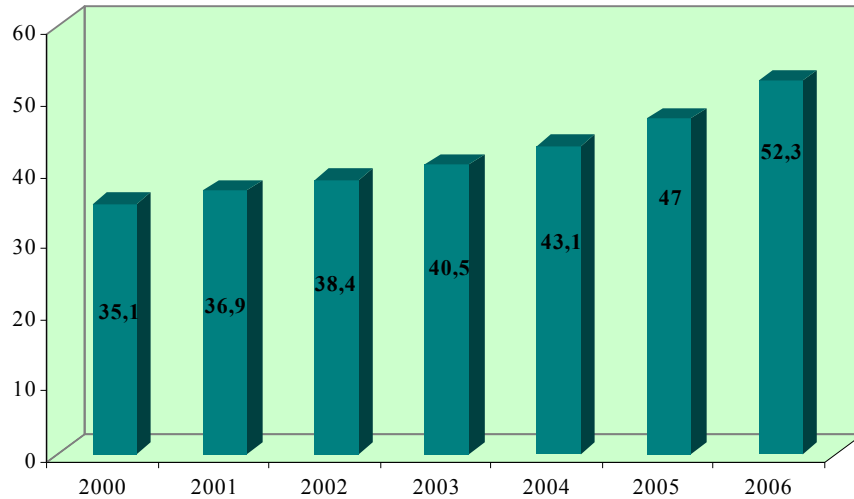
Mūsu valstī 1995.gadā dzīvoja 2,5 miljoni iedzīvotāju, bet 2006.gadā to skaits samazinājies līdz 2,3 miljoniem – negatīvā dabiskā pieauguma un migrācijas dēļ. Šo rādītāju izmaiņas desmitgades laikā kļuva lēnākas, ja 1995.gadā iedzīvotāju skaits samazinājās par 31 tūkstoši, tad 2005.gadā – par 12 tūkstošiem. Demogrāfiskās slodzes līmenis nedaudz uzlabojas : 1995.gadā tas bija 772, 2005.gadā-565 un 2006.gadā – 553 cilvēki . Tātad 1995.gadā 21% no visiem iedzīvotājiem bija jaunāki par darbības vecumu, 56% - darbības vecumā un 23% virs šī vecuma. Savukārt 2006.gadā statistikas dati ir sekojoši: 14% bija jaunāki par darbības vecumu, 64% - darbības vecumā un 21% vecāki par šo vecumu².

Šie dati ļauj secināt to, ka kopējā iedzīvotāju masā ir mazs jauniešu īpatsvars, kā arī tiek prognozēts īpaši ātrs iedzīvotāju skaita samazinājums vecumā līdz 20 –25 gadiem tuvākajā nākotnē līdz 2010.gadam. Kopumā jāsecina, ka arī sabiedrības novecošana atstās iespaidu uz Latvijas tautsaimniecību un valsts finansēm.

Kā liecina statistikas dati, vidējais IKP uz vienu iedzīvotāju 2004.gadā bija Ls 3214, bet 2006. gadā jau 4923 lati. Uz Eiropas Savienības 25 dalībvalstu fona Latvijas IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes ir būtiski pieaudzis un sasniedzis 52,3% no ES-25 vidējā (skat.2.1.2. attēlu). un tomēr par spīti augstajiem izaugsmes tempiem joprojām esam atpalicēju vidū.

¹ Šumilo Ē. Pasaule un Latvija. –Rīga- 2002.g., 13.lpp

² Latvijas tautsaimniecība: makroekonomiskais apskats Nr.1 (30), 2007. Elektroniskais resurss. www.em.gov.lv 22.04.2007.

2.1.2.attēls. IKP uz vienu iedzīvotāju Latvijā (% no ES-25 līmeņa pēc pirktspējas paritātes standarta)

Neskatoties uz salīdzinoši augstajiem ekonomiskajiem rādītājiem, sabiedrības labklājības līmeņa pieauguma temps ir pārāk zems, iedzīvotāju ienākumu pieaugums ir ļoti nevienmērīgs.

2.1.1.tabulas rādītāji parāda, ka paralēli IKP pieaugumam absolūtajos skaitļos Latvijā notiek sociālās sfēras izdevumu īpatsvara samazinājums. ES attīstītās dalībvalstīs ar stipru sociālo politiku par tādu attīstības virzienu varētu būt gandarītas, taču Latvijā pie esoša visai zema iedzīvotāju dzīves līmeņa no ekonomiskās attīstības labumus gūst tikai turīgākie.

2.1.1.tabula¹

Vispārējās valdības sektora izdevumi pēc valdības funkcijām

	2002		2003		2004		2005	
	milj. latu	% no IKP	milj. latu	% no IKP	milj. latu	% no IKP	milj. latu	% no IKP
Veselība	184,2	3,2	203,6	3,2	294,9	4,0	348,2	3,8
Izglītība	362,6	6,3	383,0	6,0	434,1	5,8	554,9	6,1
Sociālā aizsardzība	660,4	11,5	681,7	10,7	777,9	10,5	884,8	9,8

Sociālai aizsardzībai atvēlēto līdzekļu īpatsvara samazinājums IKP negatīvi ietekmē iedzīvotāju dzīves līmeni un veselības stāvokli. Veselības aprūpes finansējums Latvijā ir viens no zemākajiem Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu vidū. Analizējot tabulas 2.1.1. datus redzams, ka, lai arī absolūtajos skaitļos tas pieaug, taču izdevumu īpatsvars arī

¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss, www.csp.lv 29.04.2007.

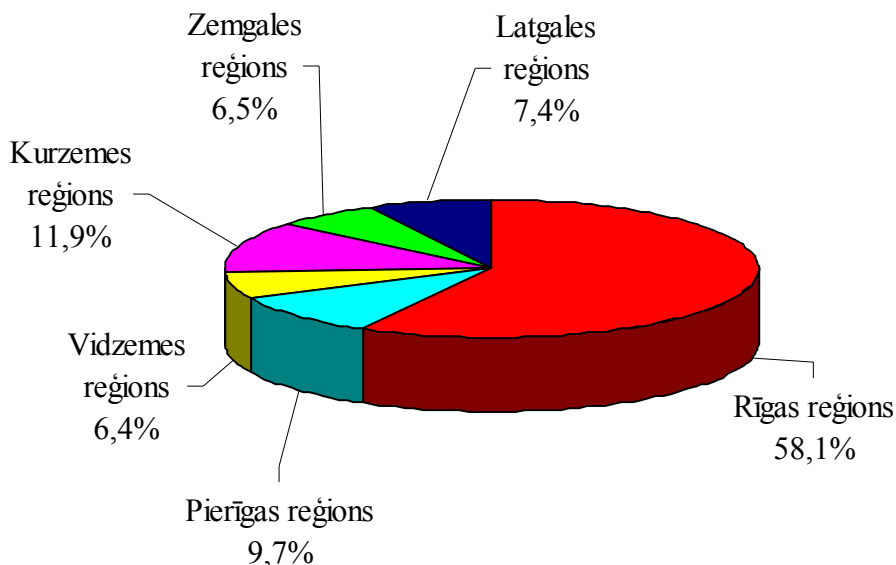
veselības aprūpei % pret IKP samazinās no 4,0 milj.latu 2004.gadā uz 3,8 milj.latu 2005.gadā.

Ja 1995.gadā IKP uz vienu iedzīvotāju 2000.gada bāzes cenās bija 1460 lati, tad 2006.gadā jau 3444 lati. Lai rastu atbildi uz jautājumu – kas rada šādu pieaugumu, ir vērts aplūkot iekšzemes kopprodukta struktūru.

Kopējā pievienotā vērtība (tā ir starpība starp preču un pakalpojuma izlaides vērtību un ražošanā izlietoto preču un pakalpojumu vērtību), rēķināta 2000.gada cenās, 1995.gadā bija 3,6 miljardi latu, 2005.gadā – 6,3 miljardi latu un 2006.gadā jau 7,1 miljards latu. Skatoties uz nozaru attīstību, kļūst acīm redzams, ka Latvijas ekonomikas attīstību galvenokārt uztur spēcīgs iekšējais pieprasījums un patēriņš. Topā ir tirdzniecība un komercpakalpojumu nozares, būvniecība arī ir spēcīgs ekonomikas izaugsmes veicinātājs, neskatoties uz tempu samazināšanos no 17,5% 2006.gada sākumā līdz 10,3% gada beigās. Tajā pašā laikā apstrādes rūpniecības nozares rezultāti ir ļoti pieticīgi – gada pieaugums ir tikai 6,2%. Rezultātā Latvijas ekonomikas ilgtermiņa izaugsmei tik ļoti svarīga sektora īpatsvars ekonomikā arvien samazinās, 2006. gadā sasniedzot tikai 11,9%. Interesanti, ka Lietuvā un Igaunijā apstrādes rūpniecības īpatsvars sasniedz attiecīgi 20% un 16,5% no pievienotās vērtības, turklāt kaimiņvalstīs sektora pieauguma tempi pārsniedz 10%. Arī transporta un komunikāciju sektora rezultāti Latvijā nav spīdoši.¹

Aplūkojot izaugsmes tempu kvantitatīvos rādītājus Latvijas reģionu griezumā, jāsecina, ka galvenais nopelns šinī izaugsmē ir Rīgai un Rīgas reģionam (skat.2.1.3.attēlu). No visas Latvijas IKP 2004.gadā šeit tika radīti 58%.

¹ Elektroniskais resurss www.financenet.lv, 2007.gada.11.marts

2.1.3..att.IKP uz vienu iedzīvotāju Latvijas reģionos 2004.g.¹

To var izskaidrot ar lēnākiem izaugsmes tempiem citur valstī nekā Rīgas reģionā, kā arī ar zemo ražošanas līmeni Pierīgas, Vidzemes, Zemgales un Latgales reģionos. Savukārt IKP līmeņa un izaugsmes dinamikas atšķirība starp pārējiem reģioniem nav tik izteikta.

Nepietiekoša ekonomiskā aktivitāte laukos, piemērotu darba vietu trūkums un zemā darba attiecību kultūra veicina ekonomiski aktīvo iedzīvotāju aizplūšanu no laukiem uz pilsētām. Vērojamā ienākumu līmeņa reģionālā disproporcija norāda uz līdzsvarotas reģionu attīstības politikas nepieciešamību.

Diemžēl pārāk augsti IKP pieauguma tempi ir arī signāls par neveselīgu situāciju Latvijas ekonomikā un arvien acīmredzamākām ekonomikas pārkaršanas pazīmēm, tādējādi valdības pretinflācijas plānam ir ļoti svarīga loma. No vienas puses, tas liecina par to, ka Latvijas valdība tomēr cenšas uzlabot ekonomisko situāciju valstī, no otras puses, ja plāna izpilde būs veiksmīga, tad pakāpeniski tiks samazināts iekšējais pieprasījums, kas savukārt palīdzēs apturēt pārāk strauju ekonomikas pieaugumu.

Neapšaubāmi, nākamajos gados tik un tā ir paredzams IKP tempu samazinājums, jo gan salīdzinājuma bāze ir lielāka, gan arī energoresursu sadārdzinājums un darbaspēka

¹ autores veidots attēls .Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss, www.csp.lv 20.03.2007.

trūkums ierobežos ekonomisko aktivitāti. Pagaidām prognozes atstājam bez izmaiņām – pieaugums par 9 procentiem 2007. gadam un 7,5 procentiem 2008. gadam¹.

Tomēr, ja iekšzemes pieprasījums netiks zināmā mērā ierobežots, rādītāji varētu būt arī lielāki, kas arvien vairāk palielinātu "smagās piezemēšanās" varbūtību, t.i., pārāk straujam ekonomikas attīstības periodam iespējams sekos tikpat straujš tempu kritums.

Var secināt, ka pēdējo gadu straujā izaugsme aizvien vairāk veicina disproporciju veidošanos tautsaimniecībā. Par to liecina gan inflācijas kāpums, gan augstais maksājumu bilances tekošā konta deficīts. Arvien vairāk ekonomisko rādītāju liecina, ka tautsaimniecības piedāvājums nespēj apmierināt pieaugošo iekšzemes pieprasījumu. Tas nozīmē, ka šī patreizējai straujajai izaugsmei ir trausli pamati, un pat nelieli ārējie vai iekšējie ekonomiskie satricinājumi var izraisīt ilgstošu tautsaimniecības attīstības stagnāciju un izpausties nerealizētās iedzīvotāju labklājības palielināšanas iespējās. Cilvēku labklājību tieši ietekmē stabils darbs un pietiekams atalgojums.

Viens no visbiežāk ieteiktajiem risinājumiem labklājības paaugstināšanā ir arī produktivitātes celšana. Salīdzinot produktivitāti, Latvijā un Vācijā, redzams, ka, neraugoties uz mūsu valsts pēdējos gados sasniegto ievērojamo progresu, starpība starp darba ražīgumu Latvijā un Vācijā ir milzīga - pie mums tā sasniedz tikai 7%-23% no Vācijas līmeņa.² Pastāvot tik krasām atšķirībām, arī darba algas Latvijā nevar būt tādas kā Vācijā. Lai celtu darba ražīgumu, jāuzlabo tehnoloģiskais progress, vairāk jāpievēršas materiālo resursu taupīšanai, inovatīvu produktu ieviešanai. Taču tehnoloģiskās modernizācijas procesam ir vajadzīgi ievērojami kapitālieguldījumi. Svarīgi ir palielināt to nozaru skaitu, kuras ražo produkciju ar augstu pievienoto vērtību. Un tieši pievienotā vērtība ekonomiski attīstītajās valstīs nosaka darba ražīguma griestus, kurus iespējams sasniegt Latvijā. Vidējo darba samaksas līmeni Latvijā noteiks ne vien darba ražīguma pieaugums, bet arī tas, kāda būs nozaru struktūra Latvijā.

Šobrīd rūpnieciskās ražošanas struktūru Latvijā ir nelabvēlīga. Ražošana galvenokārt koncentrējusies tajās nozarēs, kurās pievienotā vērtība ir salīdzinoši zema - kokrūpniecībā, mēbeļu ražošanā, pārtikas un tekstila rūpniecībā.

Vairāki starptautiski pētījumi pierādījuši, ka valstīs, kurās ir zems iekšzemes uzkrājumu līmenis, ir grūti panākt ilgtspējīgu un noturīgu labklājības pieaugumu, jo pietrūkst avota,

¹ Latvijas tautsaimniecības: makroekonomiskais apskats Nr.1 (30), 2007. Elektroniskais resurss. www.em.gov.lv 22.04.2007.

² Bitāns M. Grūtais ceļš uz labklājību. Latvijas Vēstnesis Plus. Elektroniskais resurss. www.vestnesis.lv 03.02.2007.

kas varētu finansēt investīcijas un nodrošināt darba ražīguma celšanos. Šādos apstākļos, lai iespējami efektīvi nodrošinātu kapitāla pieaugumu, ir jāizmanto ārvalstu investīcijas. Tomēr arī šis ceļš negarantēs tūlītēju atrisinājumu, jo par aizņēmumu jāmaksā kredīta procenti. Tādējādi pieaug starpība starp tiem ienākumiem, ko nodrošina valstī strādājošie uzņēmumi, un to ieņēmumu daļu, ko faktiski saņem iedzīvotāji, un tas Latvijā ir sevišķi aktuāli. Kā rāda Īrijas piemērs, ievērojamā ārvalstu kapitāla piesaistīšana deviņdesmito gadu sākumā ļāvusi Īrijai iekšzemes kopprodukta ziņā šobrīd pārsniegt Eiropas Savienības valstu vidējo labklājības līmeni. Tomēr nacionālais kopprodukts, kas ir svarīgāks rādītājs, vērtējot labklājības līmeni, lielo kapitāla izmaksu dēļ šobrīd Īrijā ir mazāks nekā vidēji ES. Tas nozīmē, ka tikmēr, kamēr valstī turpināsies patēriņa bums un Latvija virzīsies patērētāju sabiedrības virzienā, ir mazas izredzes sasniegt vērā ņemamu labklājības līmeni.

Valsts tautsaimniecības ilgtermiņa attīstību, labklājības līmeni nosaka tas, vai valstī tiek aktīvi un pārdomāti īstenotas strukturālās reformas, kas stimulē tautsaimniecības piedāvājuma pusi. Ja tuvākajā laikā mēs spēsim atrisināt jautājumus, kas saistīti ar tautsaimniecības modernizāciju, konkurētspējas paaugstināšanu un cilvēkkapitāla attīstību, mazo un vidējo uzņēmumu skaita vairošanu, eksporta veicināšanu un ražīguma palielināšanu, valsts tautsaimniecība būs labā “fiziskajā” kondīcijā. Tad būs iespējams arī turpmākajos gados uzturēt izaugsmi 7–8% līmenī.¹ Svarīgi būtu saniegt ES attīstītajām dalībvalstīm līdzīgu darba ražīgumu un infrastruktūras attīstību. Pagaidām latvieši aizņemas naudu no Rietumeiropas pensionāriem un par to nodarbojas ar nekustamajiem īpašumiem, tirdzniecību un kokmateriālu pārstrādi. Šīm nozarēm ir zema pievienotā vērtība. Lai ilgtermiņā dzīvotu labi un arī algas sasniegtu ES valstu līmeni, jārada augstas pievienotās vērtības produkti un jāatrod vieta globālajā darba dalīšanā.

Pēc autores domām no tautas attīstības viedokļa ir būtiski panākt arī vienādu iespēju radīšanu visu valsts reģionu, pilsētu un lauku iedzīvotājiem un izlīdzināt tautas attīstībai nelabvēlīgas reģionālās atšķirības, lai vispārējā tautas attīstība nenotiktu uz atsevišķu reģionu labklājības rēķina.

¹ Nacionālais attīstības plāns 2007-2013 gadam. Elektroniskais resurss www.nap.lv 24.04.2007.

2.2.IENĀKUMU NEVIENLĪDZĪBA UN VIDUSSLĀŅA EKONOMISKĀ NOZĪME

Pēc ienākumu līmeņa Latvija ir pieskaitīta pie vidēji augsta attīstības līmeņa valstīm, bet tās labklājības līmenis vērtējams kā zems. Lai arī vispārējās labklājības līmenis lēnām ceļas, sabiedrības noslāņošanās aug tai līdzī.

Lai arī IKP uz vienu iedzīvotāju atspoguļo vidējos ienākumus valstī, ne vienmēr šo rādītāju var izmantot cilvēku labklājības reālā līmeņa noteikšanai. Tie neparāda, piemēram, cik vienmērīgi vai nevienmērīgi valsts ienākumi tiek sadalīti. Tie neņem vērā vairākus faktorus, tai skaitā vides piesārņošanu, resursu izsmelšanu, neuzskaita neapmaksāto darbu, kas veikts ģimenes un sabiedrības labā, darbu ēnu ekonomikā. Dati tiek vienādi attiecināti uz „labajām” precēm (piemēram medikamenti) un „sliktajām” (cigarettes, ķīmiskie ieroči), kā arī neatspoguļo atpūtas un personas brīvības vērtību. Lai spriestu par relatīvo dzīves kvalitāti, būtu jāievēro arī tādi rādītāji kā ienākumu sadales nevienmērība un nabadzības pakāpe, iedzīvotāju mūža ilgums un veselība, izglītības iespējas un citi.¹

Loģiskam tautsaimniecības izaugsmes rezultātam vajadzētu būt iedzīvotāju labklājībai. To parasti raksturo tādi sociālekonomiskie rādītāji, kā piemēram, atalgojums, pabalsti, ienākumu sadale starp dažādām mājsaimniecību grupām, to izlietojums, u.c. Dzīves kvalitāti vislabāk atspoguļo atalgojums un ienākumi. Strādājošo atalgojums desmit gadu laikā ir ievērojami audzis, turpretī vidējais pensiju apmērs ir mazāks nekā iztikas minimums. Iztikas minimums ir rādītājs, kas ļauj daudz maz objektīvi novērtēt iedzīvotāju dzīves apstākļus.

Centrālās statistikas pārvaldes definīcija nosaka, ka „pilns iztikas minimuma patēriņa preču un pakalpojumu grozs ir preču un pakalpojumu apjoms, kas nodrošina cilvēkam sabiedrībā pieņemto minimālo iztikas līmeni. Tas ir minimālā patēriņa normatīvs, kura vērtība mainās atbilstoši patēriņa cenu izmaiņām””. Latvijā ir izstrādāts normatīva dokuments, kas paredz cik un kādas preces cilvēkam ir nepieciešamas – tas Latvijas Republikas Ministru padomes 1991.gada 8.aprīļa lēmums Nr.95 „Par iedzīvotāju naudas ienākumu indeksācijas nodrošināšanu”. Minimālais patēriņa grozs ietver pārtikas un nepārtikas preču uzskaitījumu un to nepieciešamo minimālo patēriņa normu gadā. Piemēram , gaļas un gaļas produktu gada patēriņš ir 56 kg, zivju produktu – 13 kg, piena produktu -446 kg, maizes produktu – 88 kg u.c. Patēriņa grozs, kura saturs nereti tiek

kritiski uzskatīts kā realitātei neatbilstošs preču un pakalpojumu skopulīgs salikums, pēdējos gados ir kļuvis mūsdienīgāks.

Pēdējo divu gadu laikā patēriņa grozā ir iekļautas tādas preces un pakalpojumi kā graudu maize, marinēta gaļa, zivju kulinārijas produkcija, piens ar zemu tauku saturu, sidrs, alkoholiskie kokteiļi, lamināta parkets, medicīniskās šļirces, zobu higiēnista pakalpojumi, auto mazgātavas pakalpojumi, auto gāze, MP3 atskaņotājs, DVD atskaņotājs, portatīvais dators, digitālā fotokamera, tukšs CD un DVD kompaktdisks, boulinga zāles apmeklējums, solārija apmeklējums, digitālo fotogrāfiju izgatavošana, komisijas maksa par naudas aizdevuma izgatavošanu, kā arī citas preces un pakalpojumi, jo ir pieauguši iedzīvotāju izdevumi par šīm precēm vai pakalpojumiem.

Savukārt no groza ir izņemts mēbeļu audums, akmeņogles, dīvāna gultas remonts, medicīniskais dzīvsudraba termometrs, magnetola, optiskā fotokamera, kabatas kalkulators, disketes, videokasešu noma, rokas pulksteņa remonts u.c., jo iedzīvotāju izdevumi par šo preču iegādi ir kļuvuši niecīgi. Groza pārskatīšana neietekmē inflācijas rādītāju, jo katra gada decembrī cenas tiek reģistrētas gan vecā, gan „jaunā groza precēm un pakalpojumiem.”²

Mājsaimniecību vidējais patēriņš gadā liecina, ka viens cilvēks 2005.gadā patērēja 73 kg maizes produktu, 81 kg gaļas produktu, 16 kg zivju produktu, 324 kg piena produktu. Salīdzinājumā ar 2002.gada datiem ir samazinājies dārzenu, zivju, piena un maizes patēriņš, kas norāda, ka atsevišķas iedzīvotāju grupas ir spiestas atteikties no viena pārtikas produkta par labu kādai citai prioritātei.

Reģionālā griezumā arī parādās likumsakarība – Rīgā mājsaimniecības mazāku ienākumu daļu tērē pārtikai, bet lielāku atpūtai. Savukārt ārpus Rīgas lielāka daļa izdevumu struktūrā pieder pārtikai, mazāka – atpūtai. Augsts mājsaimniecību izdevumu īpatsvars pārtikai parasti nozīmē zemu dzīves standartu. Attīstītajās valstīs izdevumi pārtikai veido vidēji 20-30% no patēriņa, salīdzinoši Latvijā – 52% 1996.gadā un 31% - 2005.gadā.¹

Patēriņa izdevumu īpatsvars uzturam ir viens no starptautiski salīdzināmiem materiālās labklājības rādītājiem. Salīdzinājumā ar mūsu kaimiņvalstīm - Lietuvā pārtikas izdevumi veidoja 37% no mājsaimniecības patēriņa izdevumiem, bet Igaunijā – 27%.

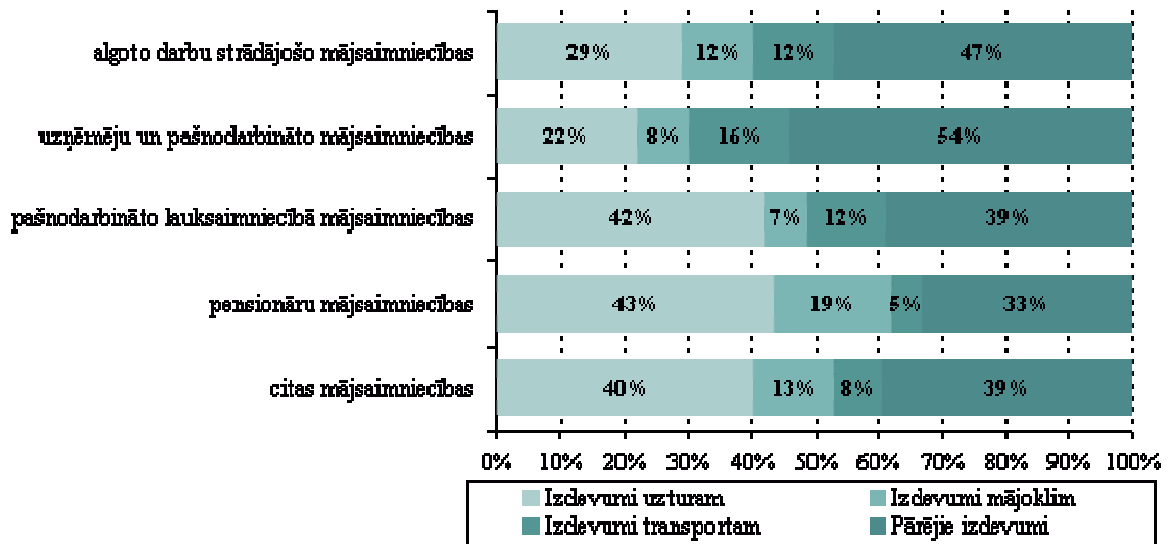
Kā liecina CSP pētījuma dati, visaugstākais patēriņa izdevumu līmenis bija Rīgas (Ls 170 uz vienu mājsaimniecības locekli) un Pierīgas reģiona (Ls 130) mājsaimniecībās.

¹ Šumilo Ē. Pasaule un Latvija. Rīga- 2002.g., 15.lpp

² Dārziņa L.Kas jauns mūsu patēriņa grozā, „Komersanta Vēstnesis”, 2007.g.21.februāris

Pārējos reģionos patēriņa izdevumi uz vienu mājsaimniecības locekli bija ievērojami zemāki.

Salīdzinot patēriņa izdevumus dažādās sociālekonomiskajās grupās, var secināt, ka salīdzinoši labāk dzīvo uzņēmēju un pašnodarbināto mājsaimniecības, kurām patēriņa izdevumi ir Ls 221 (vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī), kā arī algotu darbu strādājošo mājsaimniecības ar Ls 134, skat.attēlu 2.2.1.

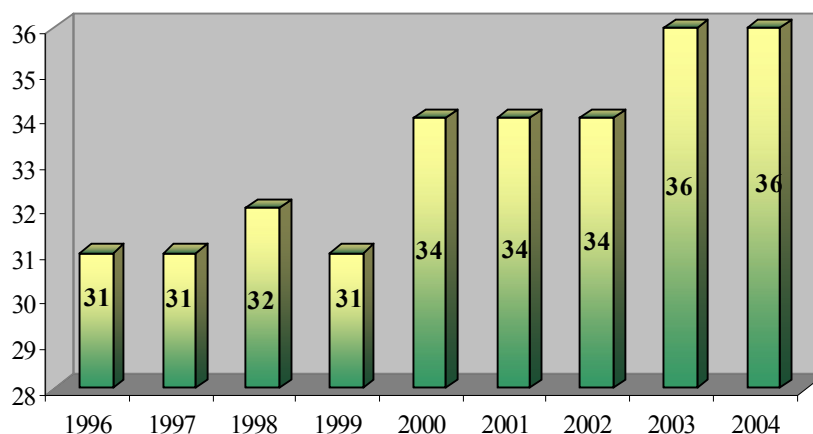
2.2.1.att. Patēriņa izdevumu struktūra sociālekonomiskajās grupās Latvijā (%).²

Skaitļi šķiet visai optimistiski, taču realitāte nav iepriecinoša: inflācijas pieaugums kopš 2000.gada ir gandrīz 30% un sociāli neaizsargāto grupu ienākumi patreiz neatbilst cilvēka cienīgas dzīves nodrošināšanai. Tātad, kā ekonomikas izaugsmes negatīvo aspektu var minēt reģionālo nelīdzsvarotību un ienākumu līmeņa plaisas padziļināšanos.

Latvija pēc ekonomiskās izaugsmes un arī pēc algu pieauguma tempa ir starp Eiropas Savienības līderiem. Diemžēl attiecībā uz ienākumu nevienlīdzības samazināšanu progress nav vērojams. Ienākumu nevienlīdzība, kuru statistiski atspoguļo Džini koeficients, atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes datiem, pēdējo desmit gadu laikā ir nemitīgi pieaudzis, skat att.2.2.1.

¹ Čurkina I. Ekonomikas izaugsme: kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji, Komersanta Vēstnesis 28.03.2007.

² CSP dati. Elektroniskais resurss www.csp.lv 22.03.2007.

2.2.2.att. Džini koeficienta dinamika Latvijā (%).¹

Tas liecina par iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugošu polarizāciju, ko veicinājusi ienākumu nevienlīdzība gan dažāda tipa mājsaimniecību grupās (piemēram, algotu darbu strādājošie, nestrādājošie, pensionāri, dažāda demogrāfiskā tipa mājsaimniecības), gan pilsētās un laukos. Arī pēc Pasaules bankas datiem starp 25 ES dalībvalstīm Latvijai ienākumu nevienlīdzības ziņā ir 8.sliktākais rādītājs. 2.2.1.attēlā redzams, ka Džini koeficients arvien pieaug, atspoguļodams, to, ka bagātie kļūst vēl bagātāki un nabadzīgie vēl nabadzīgāki. Vidusslānis ir ļoti neliels un neattīstās. Līdz ar to mūsu valstī neveidojas pietiekami daudzskaitlīgs vidusslānis, kas ir viens no galvenajiem veiksmīgas ilgtermiņa attīstības priekšnosacījumiem valstī. Ir nepieciešama daudz aktīvāka valdības politika ienākumu nevienlīdzības samazināšanai. Tādēļ, pēc autores domām, ir būtiski apzināties, ko nacionālajai ekonomikai nozīmē iedzīvotāju pārmērīga noslāņošanās materiālās dzīves līmeņa ziņā un kāda ir vidusslāņa loma ekonomikas kontekstā.

Nevienlīdzību var raksturot kā sabiedrībā notiekošu konfliktu vai problēmu sekas, kas varētu būt saistītas ar tirgus nepilnībām, tādējādi būtiski ietekmējot indivīdu labklājības līmeni. Ekonomikas izaugsme ir process, kas valstī nodrošina iespējas palielināt preču un pakalpojumu ražošanu, cilvēkkapitāla un dabas kapitāla kvantitatīvu pieaugumu. Mūsdienās svarīga nozīme ir ražošanā izmantojamajam zināšanu kopumam. Apzīmējums "uz zināšanām balstīta ekonomika" raksturo ekonomisko sistēmu un tiek lietots, lai

¹ autores veidots attēls. CSP dati. Elektroniskais resurss www.csp.lv 23..01.2007.

uzsvērtu zināšanu un tehnoloģiju pieaugošo lomu mūsdienu ekonomiskajos procesos, ko lielā mērā nodrošina tieši vidusslāņa pārstāvji.¹

Jāatzīmē, ka pēdējo desmit gadu ekonomiskā reforma, kaut arī sasniedzot pozitīvus makroekonomiskās stabilitātes un izaugsmes rādītājus, notika uz sociālās infrastruktūras pasliktināšanās un uz cilvēkresursu rēķina. To vēl vairāk pasliktināja stratēģijas, kuras balstījās uz vienkāršotiem sociāli ekonomiskajiem principiem un kļūdainu pieņēmumu par to, ka ikviena tirgus ekonomika ir spējīga radīt labklājību. Sabiedrības sociālā infrastruktūra un sabiedriskie pakalpojumi pamatā ir panīkuši. Aizvien aktuāla problēma ir pastāvošā reģionu atpalicība, zemais investīciju līmenis izglītības sektorā un kritiskais stāvoklis veselības aprūpes sistēmā.

Ienākumu nevienlīdzība var divējādi ietekmēt ekonomikas izaugsmi. Ienākumu nevienlīdzība no vienas puses var pozitīvi stimulēt, veicinot kapitāla uzkrāšanos. Par klasisku viedokli, kas pierāda nevienlīdzības pozitīvo ietekmi uz ekonomikas izaugsmi, var uzskatīt Kaldora argumentu, t.i., augstāko labklājības grupu pārstāvju galējā tieksme uzkrāt ir augstāka salīdzinājumā ar nabadzīgajiem indivīdiem. Tas nozīmē, ka augstāka sākotnējā ienākumu nevienlīdzība rezultātā dos augstākus kopējos uzkrājumus, sekmēs kapitāla uzkrāšanos un izaugsmi.²

Ekonomikas attīstības procesā faktiskajiem uzkrājumiem piemīt multiplicējošs efekts, t. i., vairākkārtēja ietekme uz ienākumu dinamiku, pieļaujot sākotnējās resursu sadales nostiprināšanos uz ilgāku laiku. Rezultātā augsta ienākumu nevienlīdzība var ilgt vairāku paaudžu garumā, un galu galā tas var sekmēt kopējo uzkrājumu samazināšanos.

Ienākumu nevienlīdzība var arī mazināt izaugsmi, piemēram, ja pārdale tiek īstenota ar fiskālās politikas un deformētas nodokļu sistēmas starpniecību. Demokrātiskā sabiedrības modelī nevienlīdzīgas resursu sadales situācijā, kad tiek pieņemtas idejas par ienākumu pārdali, balsstiesīgo iedzīvotāju lielākā daļa atbalsta tieši progresīvo nodokļu sistēmas. Ja augstāko labklājības grupu pārstāvjiem piemēro augstākas nodokļu likmes, investīciju un kapitāla uzkrāšanās tiek bremsēta un ekonomiskās izaugsmes tempi samazinās³.

Bagātā elite var nolemt, ka tā turpmāk nefinansēs izglītību, lai tādējādi nepieļautu sava politiskā spēka mazināšanos un ierobežotu iespējamo pieprasījumu pēc ienākumu pārdales.

¹ Kalnmeiere I. Vidusslāņa ekonomiskā nozīme nacionālā ekonomikas attīstībā. Latvijas Universitātes raksti. Ekonomikas un vadības zinātne.2006, 696.sēj. 132.lpp

² turpat 134.lpp.

³ turpat 135.lpp

Tāpēc sabiedrība ar spēcīgi izteiktu nevienlīdzību uzrāda vājāku cilvēkkapitāla uzkrāšanās tendenci. Latvijā cilvēkkapitāla veidošanos neveicina arī iedzīvotāju vispārējais zemais ekonomiskās drošības līmenis. Situācija izglītības jomā šobrīd neliecina, ka Latvijai pārskatāmā nākotnē būtu iespējas mainīt specializāciju no zemas PV nozarēm uz augstas PV nozarēm. Patlaban augstākā izglītība no kādreiz ekskluzīvas preces ir pārvērsta par plaši pieejamu precī.

Esošā situācija ir izdevīga abām pusēm – universitātēm augstākās izglītības piedāvāšana plašām tautas masām nodrošina stabilu ienākumu plūsmu, bet studentiem tā ir iespēja ar minimālu piepūli tikt pie augstākās izglītības dokumenta. Tomēr tam kā sekas ir tas, ka darba devējs, izvērtējot potenciālos darbiniekus, izglītības dokumentiem vairs nepievērš uzmanību, jo apliecinājums par augstākās izglītības iegūšanu vairs nedod garantiju, ka šis darbinieks būs ar lielāku cilvēkkapitāla līmeni (un tādejādi ar augstāku produktivitāti). Tādejādi augstākā izglītība nenodrošina ievērojamas priekšrocības darba tirgū (augstāku algu). Tas kā atgriezeniskā saite mazina motivāciju studentiem šīs padziļinātās zināšanas iegūt, jo zināšanu ieguve saistās ar papildus resursiem un izmaksām, bet sagaidāmais ieguvums no šīm darbībām ir tuvs nullei. Līdz ar to esošā situācija neveicina cilvēkkapitāla veidošanos.

Savlaicīgi neveicot strukturālas pārmaiņas un būtiski neuzlabojot situāciju arī veselības aprūpes sistēmas jomā, arī valstī palikušā cilvēkkapitāla līmenis turpinās pasliktināties. Jau šobrīd pēc vairākiem iedzīvotāju veselību raksturojošiem rādītājiem Latvija atrodas pēdējā vietā starp ES valstīm.

Vidusslānis

Vidusslānis ir vispārpieņemts jēdziens, lai apzīmētu tās sociālās grupas un sabiedrības slāņus, kas ienākumu, izglītības un prestiža ziņā tradicionāli atrodas starp sabiedrības eliti un zemāko labklājības grupu pārstāvjiem¹.

Šī slāņa kvantitatīvie un kvalitatīvie parametri, konkrētās labklājības grupas īpatsvars, sociālā nozīme un vērtība lielākoties ir atkarīga no sabiedrības veidošanās vēsturiskajiem principiem, no valstij specifisko ekonomisko, politisko, kultūras, etnisko un reliģisko faktoru kombinācijas.

¹ Kalnmeiere I. Vidusslāņa ekonomiskā nozīme nacionālā ekonomikas attīstībā, *Ekonomika*, V:LU raksti –Rīga: LU, 2006, -696. sēj., 138.lpp

Tā kā jebkurā sabiedrībā var novērot kaut vai nelielu sociālās noslāņošanās pakāpi un sociālā stāvokļa izmaiņas laika gaitā, vidusslānis tiek uzskatīts par sabiedriskās iekārtas vispārēju elementu. Tam raksturīgi stabili ienākumi un īpašuma piederība, relatīva autonomija, privātā iniciatīva, tieša iesaistīšanās saimnieciskajā darbībā. Vidusslāņa stabilās pozīcijas vairo ekonomisko un politisko stabilitāti valstī, nodrošina lielāku saliedētības un integrācijas pakāpi, kas savukārt nodrošina noturīgāku nacionālās ekonomikas funkcionēšanu un attīstību. Tātad vidusslānis sabiedrībā veic stabilizējošas un līdzsvarojošas funkcijas, un tam ir ļoti svarīga sociālā loma.

Nevienlīdzībai var būt dažādas sekas. Vienas no nozīmīgākajām atspoguļojas indivīdu iespējās uzkrāt un investēt. Tādējādi viens no labklājības valsts uzdevumiem ir mazināt plaisu sociālo pakalpojumu pieejamībā un vienlaikus nodrošināt ienākumu efektīvu noslāņošanos, uzlabojot pašu trūcīgāko cilvēku stāvokli. Nabadzība ir parādība, kas pastāv jebkurā valstī, neatkarīgi no ekonomiskās attīstības līmeņa un politiskās sistēmas. Taču tās mērogi un dziļums katrā valstī ir atšķirīgi. Trūcīgajiem iedzīvotājiem nav iespējas atrasties normālos dzīves apstākļos, jo to ekonomiskie resursi ir tik ierobežoti, ka viņi nespēj sev nodrošināt nepieciešamo uzturu un pilnvērtīgi piedalīties sabiedriskajā dzīvē.

Ekonomikā vidusslānim tiek piedēvētas vairākas raksturīgākās iezīmes funkcijas:

- vidusslānis - tās sociālās grupas, kuras atrodas starp labklājības augstākajām un zemākajām grupām – (*sociālā starpnieka funkcija*);
- vidusslānis - materiālā ziņā salīdzinoši labi nodrošināta sabiedrības daļa, ka spēj nodrošināt savu personisko ekonomisko neatkarību, uzņēmējdarbības izvēi utt.. Tam raksturīga augsta dzīves kvalitāte, apmierinātība ar pastāvošo sistēmu tādēļ, rūpējoties par savu nākotnes ekonomisko situāciju, vidusslāņa pārstāvji mudina saglabāt esošo sociālo kārtību (*sabiedrības sociālā stabilizatora funkcija*).¹

Pietiekami plašs vidusslānis veido pamatu valsts sociālajai stabilitātei un ekonomiskajai izaugsmei. Savukārt tā neesamība var veicināt konfliktu rašanās iespējas dažādu sabiedrības labklājības grupu starpā. Autore uzskata, ka vidusslānis ir svarīgs faktors nacionālās ekonomikas attīstībā, jo tas ir iekšzemes kopprodukta galvenais veidotājs.

¹ Kalnmeiere I. Vidusslāņa ekonomiskā nozīme nacionālā ekonomikas attīstībā, *Ekonomika*, V:LU raksti –Rīga: LU, 2006, -696. sēj., 139.lpp

Daudzu valstu pieredze liecina, ka spēcīga vidusslāņa attīstība būtiski ietekmē maznodrošināto nāciju attīstību. Tāpēc spēcīga vidusslāņa esamība ir izšķiroši svarīga zemu ienākumu valstīs.

Protams, grūti spriest, ko mūsu valstī varētu uzskatīt par vidusslāni. Protams, ka tas nekādi nav salīdzināms ar Amerikas vidusšķiras pārstāvi, kas kopā ar sievu braukā katrs savā auto un pāris mēnešu gadā velta pasaules apceļošanai. Latvijā grūti spriest, vai vidusslānis var būt ģimene, kurai, tuvojoties ziemai, jāizšķiras, vai pirkt ziemas zābakus vienam bērnam, vai otram, skaidri zinot, ka abiem nesanāk. Var arī, pāris mēnešu taupot, iekrāt viena vai cita ģimenes locekļa ziemas apģērbam, bet nevar cerēt uz kažokiem. No malas it kā izskatās, ka ģimene visai pārtikusi, un tik tiešām tai klājas labāk nekā daudziem, kam pat santīms ir no svara. Bet vai var apgalvot, ka tas ir vidusslānis, tikai tāpēc vien, ka nemirst badā un reizi trijos mēnešos var atļauties nopirkt kādu apģērba gabalu? Manuprāt, ne! Un tas jau rāda, ka ar vidusslāni Latvijā ir visai trūcīgi, jo pastāv tikai augšējie un zemāki slāņi. Starp citu, tieši šie sabiedrības slāņi un ir visatsaucīgākie, kad jāpalīdz kādam nelaimē nokļuvušam vai jāpalīdz nabaga valstij atkal kaut ko uzcelt, piemēram ziedojumi pa telefonu un tamlīdzīgas akcijas to pierāda.

Pēc Rīgas un Jūrmalas ielās redzētajiem luksusaauto varam izdarīt secinājumus, ka Latvija ir bagāta valsts, ja jau tās iedzīvotāji var atļauties daudzus desmitus tūkstošu ASV dolārus vērtus auto. Attālākajos lauku rajonos, it īpaši Latgalē, protams, paveras mazāk spoža aina – lauku iedzīvotāji pārvietojas ar rūcošu metāllūžņu palīdzību. Ne tik sen Latgale tika atzīta par vienu no Austrumeiropas nabadzīgākajiem novadiem, taču nu arī tai ir savi miljonāri, toties turīgā vidusslāņa nav kā šķiras. Bet tieši šis iedzīvotāju slānis parasti ir lielākais nodokļu maksātājs, lai arī daudziem mazajiem un vidējiem uzņēmumiem smagi jāsavēlk josta, lai savlaicīgi un pilnā apmērā nomaksātu nodokļus, kas pienākas valstij vai pašvaldībai.

Autore uzskata, ka tieši valsts un pašvaldību atbalsta trūkums mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai ir galvenais faktors, kas kavē turīgā vidusslāņa veidošanos un nostiprināšanos. Protams, nav tādas zemes, kas nodokļus iekasē simtprocentīgi, un lielāks vai mazāks ēnu ekonomikas īpatsvars ir katras valsts IKP statistikā, taču pēdējo gadu statistika neliecina par ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanās tendencēm mūsu valstī. Un, šķiet, mazā un vidējā biznesa pārstāvjiem ir tiesības prasīt no valsts vienlīdzīgu attieksmi pret visiem nodokļu maksātājiem, jo valsts, kā izskatās, diezgan miermīlīgi attiecas pret uzņēmumiem, kas ir «miljonāri» nodokļu parādnieku sarakstā.

Vēl viena ļoti būtiska mūslaiku Latvijas ekonomikas „slimība”, kuru diemžēl vēl nav izslimojusi liela daļa mūsu valsts uzņēmēju ir mūsu jaunizcepto miljonāru alkatīgā tieksme pēc „ātrās naudas”. Tas neveicina biznesa inovāciju attīstību vai, piemēram, ASV populāro motivāciju radīt kaut ko jaunu – aizvien jaunus produktus, kas atvieglotu vai padarītu patīkamu dzīvi savas valsts iedzīvotājiem.

Rezultātā vidusslānis ir ļoti niecīgs. Bet, ja valstī ir niecīgs vidusslānis, tad niecīgas ir arī iespējas Latvijas jauniešiem iegūt kvalitatīvu izglītību, kuru savām atvasēm nevar pietiekami nodrošināt liela daļa mazturīgāko mūsu valsts iedzīvotāju. Loģisks izglītības trūkuma rezultāts ir nespēja konkurēt ar līdzīgiem attīstīto valstu uzņēmumiem, kā arī vietējo darba ņēmēju zaudējumi Eiropas Savienības darba tirgū, konkurējot, piemēram ar Kembridžas universitātes beidzējiem.

Ienākumu nabadzības vērtēšanai Latvijā izmanto dažādus nabadzības sliekšņus. Nabadzības sliekšnis ir naudas līdzekļu daudzums noteiktā periodā vai tam ekvivalentas materiālās vērtības, kas vienam iedzīvotājam nepieciešamas, lai tas nebūtu nabadzīgs. Jebkurš iedzīvotājs, kura ienākumi ir mazāki par nabadzības sliekšni tiek uzskatīts par nabadzīgu.¹

Laika periodā no 2000.gada līdz 2003.gadam tika novērots nabadzības riska pieaugums. Tā raksturošanai izmanto nabadzības riska indeksu, kas raksturo iedzīvotāju skaitu, kas dzīvo zem izraudzītā nabadzības sliekšņa (ienākumos ieskaitīti visi sociālie transferti). Nabadzības riska indeksa pieaugums šajā laika periodā nav liels (no 16,2% 2000.gadā līdz 16,5% 2003.gadā).

Tautsaimniecības vienotās stratēģijas mērķis ir samazināt indeksu līdz 11% 2010.gadā un līdz 6% 2030.gadā. Lai sasniegtu šos mērķus, nepieciešams paaugstināt nabadzības un sociālās atstumtības riskam pakļauto grupu dzīves līmeni un nodrošināt saskaņotas valsts sociālās iekļaušanās politikas attīstību.

Latvijā vislielākie draudi dzīvot nabadzībā patlaban ir:

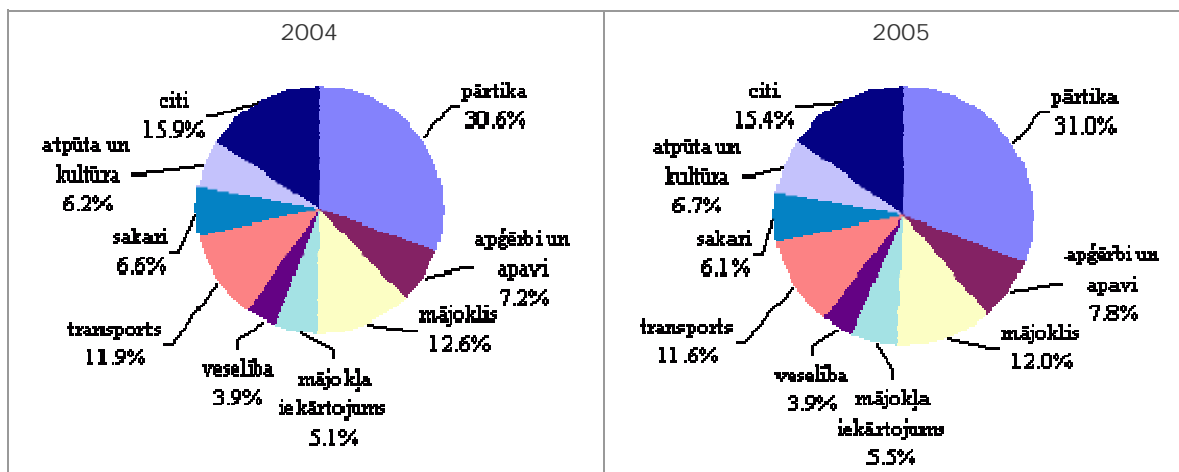
- ģimenēm, kurās ir bezdarbnieki – īpaši bezdarbnieki pirmspensijas vecumā;
- ģimenēm ar bērniem, kurus uztur tikai viens apgādnieks – īpaši, ja tā ir māte;
- ģimenēm ar trīs un vairāk bērniem;
- ja viens vai vairāki ģimenes locekļi ir nopietni slimi, invalīdi vai citu iemeslu dēļ nespēj strādāt algotu darbu

¹ Tautas attīstība. Autoru kolektīvs, redakt.Lune E.Rīga: Jumava, 2002, 147. lpp

Tomēr iedzīvotāju grupas, kurām draud nabadzība mainās atkarībā no sociālajiem apstākļiem, darba tirgus un sociālās aizsardzības politikas izmaiņām. Pēdējos trīs gados nabadzības riska grupā iekļuvuši 16–24 gadus veci jaunieši, kuru izglītība nav pabeigta vai neatbilst tirgus vajadzībām. Daudzi jaunieši nemācās un nevar arī sameklēt darbu.

Nabadzības risks lielā mērā saistīts ar to, kur cilvēks dzīvo: galvaspilsētā, mazpilsētā vai laukos.

Kaut arī iedzīvotāju ienākumi kopumā ir auguši, pieaugums nav vienmērīgs – veidojas bagātākas un nabadzīgākas teritorijas. Dažādos valsts reģionos ienākumu līmenis un to pieaugums ir atšķirīgs. Par iedzīvotāju nabadzību var spriest arī pēc tā, cik naudas no kopējiem ienākumiem, cilvēkiem jāizdod par pārtiku. Jo mazāki ienākumi un nabadzīgāka ģimene, jo lielāka naudas daļa aiziet pārtikai. Piemēram 2.2.3.att. redzams, ka vislielāko īpatsvaru mājsaimniecību izdevumu struktūrā sastāda tieši izdevumi pārtikai – 2004.gadā 30,6% un 2005.gadā 31,0%.

2.2.3.att.Mājsaimniecības patēriņa izdevumu struktūra Latvijā 2004.un 2005.gadā (procentos)¹

Analizējot šos datus pa Latvijas reģioniem, jāatzīmē, ka Latgalē, kur mājsaimniecību patēriņa izdevumi bija viszemākie (Ls 97 uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī), izdevumi pārtikai veidoja 39% no to patēriņa izdevumiem, taču tai pašā laikā Rīgā - tikai 26%. Savukārt atpūtas un kultūras pasākumiem Rīgas mājsaimniecības tērēja līdz 8% no saviem patēriņa izdevumiem, bet Zemgalē un Latgalē ap 5% (Zemgalē – 4,8%, Latgalē– 5,4%). Samērā līdzīgi pa reģioniem sadalījās patēriņa izdevumu īpatsvars mājoklim un ar mājokli un tā iekārtošanu saistītiem izdevumiem².

¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss. www.csp.lv. 25.03.2007.

² Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss. www.csp.lv. 25.03.2007.

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes 2005.gadā veiktā apsekojuma “Kopienas statistika par ienākumiem un dzīves apstākļiem” (EU-SILC) datiem nabadzības riska indekss Latvijā bija 19%. Augstāks par vidējo ES rādītāju tas bija vēl tikai četrās dalībvalstīs. Tomēr dati liecina, ka vairākās mājsaimniecību grupās nabadzības risks Latvijā bija ievērojami augstāks nekā vidēji ES valstīs - bezdarbnieku mājsaimniecībām, 65 gadu un vecāku vienas personas mājsaimniecībām, mājsaimniecībām, kas sastāv no laulāta pāra ar trīs un vairāk bērniem. Nabadzības risks tajās Latvijā bija trešais augstākais ES.

Tomēr ir nepieciešams apzināties, ka ienākumi pat viirs nabadzības riska sliekšņa ne vienmēr garantē pienācīgu dzīves kvalitāti. Šajā aspektā var analizēt tādu statistiski maz pētīta parādību, kā materiālā atstumtība. *Materiālā atstumtība* tiek definēta kā apstākļi, kas personai liedz pieeju materiāliem labumiem, kas izriet no ekonomisko resursu trūkuma, neapmierinošiem mājokļa apstākļiem un piespiedu atteikšanās izmantot sadzīves priekšmetus.¹

EU-SILC apsekojuma ietvaros tiek pētītas sekojošās materiālās atstumtības dimensijas:

- ekonomiskā spriedze;
- piespiedu atteikšanās no ilglietošanas preču izmantošanas;
- neapmierinoši mājokļa apstākļi.

Dati, kas liecina par katra no augstāk nosauktās materiālās atstumtības dimensijas ietekmi mājsaimniecībās, ir sniegti zemāk ievietotā attēlā 2.2.4.

¹ Tautas attīstība. Autoru kol.: Mācību līdzeklis. - Rīga: Jumava, 2002., 159.lpp.

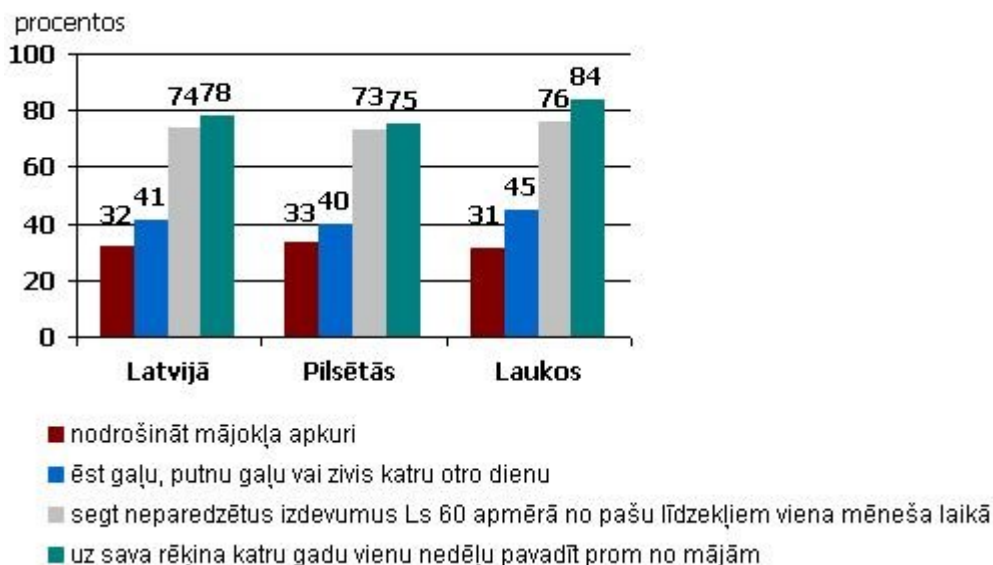
2.2.4. att. Nabadzības risks un mājāsaimniecību pakļautība dažādiem materiālās atstumtības riska faktoriem (%).¹

Kā liecina attēla 2.2.4. dati, pats būtiskākais materiālās atstumtības riska faktors ir tieši *ekonomiskā spriedze*. Tai saskaņā ar EU-SILC datiem 2005.gadā bija pakļauti 74% no privāto mājāsaimniecību kopskaita Latvijā. Ekonomiskā spriedze tiek noteikta ar vairāku EU-SILC anketas jautājumu palīdzību, kuros respondentiem tika lūgts dod novērtējumu attiecībā uz mājāsaimniecības spēju segt sekojošas izmaksas:

- ēst gaļu, putnu gaļu vai zivis katru otro dienu;
- uz sava rēķina katru gadu vienu nedēļu pavadīt prom no mājām;
- atļauties segt neparedzētus izdevumus Ls 60 apmērā no pašu līdzekļiem viena mēneša laikā;
- finansiāli nodrošināt mājokļa apkuri;
- spēja segt dažādus komunālos maksājumus un norēķināties par pirkumiem uz kredīta.

Tās mājāsaimniecības, kuras noraidoši atbildēja uz diviem jautājumiem, tika uzskatītas par pakļautām ekonomiskajai spriedzei. Tai saskaņā ar EU-SILC 2005 datiem bija pakļauti 73% mājāsaimniecību pilsētās un 77% laukos. Ekonomiskās spriedzes noteikšanā dominējošie faktori redzami zemāk ievietotā attēlā 2.2.5.

¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss. www.csp.lv. 25.03.2007.

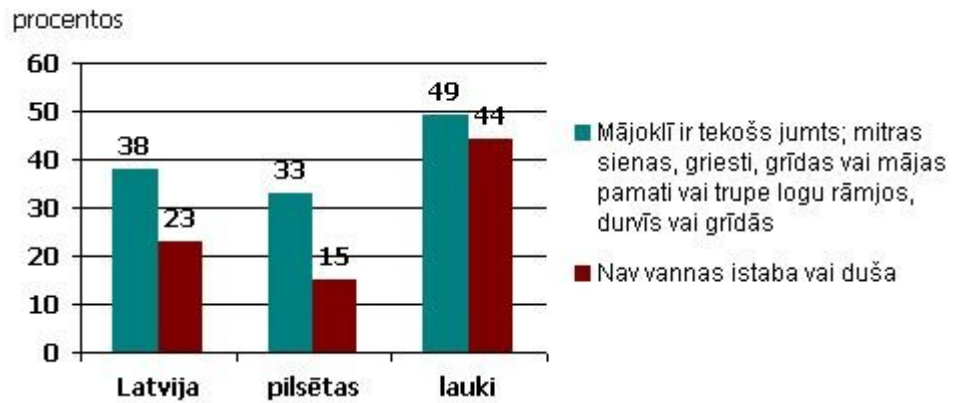
2.2.5.att. Mājsaimniecību īpatsvars, kuras nevar atļauties sekojošas izmaksas.¹

Raksturojot *piespiedu atteikšanos no ilglietošanas preču izmantošanas*, EU-SILC tika izmantoti jautājumi par mājsaimniecību īpatsvaru, kuras nevar atļauties izmantot tādas ilglietošanas un sadzīves preces kā telefons, krāsu televizors, veļas mazgājamā mašīna un vieglais auto. Kopējais mājsaimniecību procents, kurām nācās atteikties no vismaz vienas no šādas ilglietošanas preces atrašanās savā mājsaimniecībā bija 46-48%, kā pilsētās, tā laukos, bet izslēdzot no šā saraksta vieglo auto – 22% gadījumu. Piespiestas attiešanās procents no telefona (ieskaitot mobilā telefona) lietošanas tika konstatēts 8.5% mājsaimniecību, bet attiecībā uz krāsu televizoru – 4.4% mājsaimniecību.

Ievērojami lielākas problēmas mājsaimniecībām rada *mājokļa apstākļu sociālās atstumtības risks*. Minētam riskam Latvijā pakļautas 51 % mājsaimniecību. Šis faktors EU-SILC tika raksturots ar sekojošu dimensiju palīdzību:

- mājoklī ir tekošs jumts; mitras sienas, griesti, grīdas vai mājas pamati vai trupe logu rāmjos, durvīs vai grīdās;
- ir pārāk tumšs, maz gaismas;
- mājoklī nav vannas istaba vai duša;
- mājoklī nav kanalizācijas.

¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss. www.csp.lv. 25.03.2007.

2.2.6.att. Atsevišķu neapmierinošu mājokļa apstākļu faktoru īpatsvars mājtsaimniecībās 2005.g.¹

Tiek uzskatīts, ka mājtsaimniecība ir pakļauta neapmierinošu mājokļa apstākļu materiālās atstumtības riskam, ja tajā parādās kaut viena no augstāk minētām mājokļa kvalitātes problēmām. Kā liecina EU-SILC apsekojuma dati, mājokļa problēmas ir daudz lielākas laukos dzīvojošām mājtsaimniecībām, kuru mājokļa apstākļi tuvu gandrīz katrā otrā mājtsaimniecībā rada pamatoti satraukumu par to sienu, griestu, grīdas un pamatu stāvokli, kaut gan arī pilsētās trešā daļa mājtsaimniecību tika minējusi tāda paša rakstura problēmas.

Latvijā pieaug to iedzīvotāju skaits, kuriem nepieciešams pašvaldības atbalsts mājokļa saņemšanā. Šajā ziņā visneaizsargātākās ir ģimenes ar bērniem, īpaši daudz bērnu ģimenes, pirmspensijas un lielajās pilsētās dzīvojoši pensijas vecuma iedzīvotāji un invalīdi. Uz platību sociālajās mājās vai īres namos, galvenokārt lielpilsētās, var pieteikties cilvēki, kuri dzīvo zem savas pašvaldības noteiktā palīdzības saņemšanas sliekšņa. Lai gan „dzīvokļu rindas” aug, kopējā pieejamā platība, kas būvēta par pašvaldību un valsts līdzekļiem, nepalielinās.

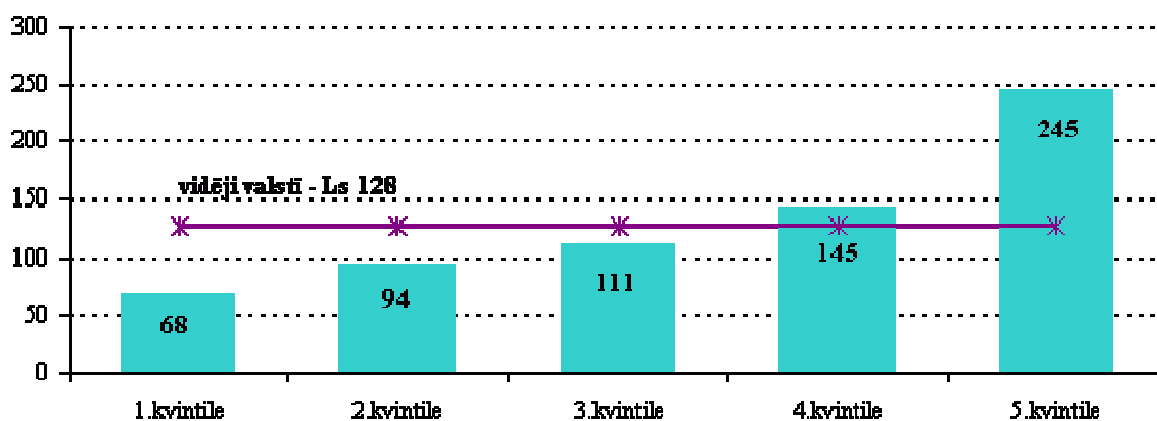
Nabadzībā nonākuši cilvēki, tai skaitā tie, kuri izlikti no dzīvokļiem parādu, ēkas kapitālā remonta, krāpšanas vai citu iemeslu dēļ, var palikt bez mājokļa. Arī daļa nabadzīgo cilvēku, kuri pārceļas no citām teritorijām uz pilsētām, neregistrējoties var kļūt par bezpajumtniekiem. Lai gan nav iespējams precīzi pateikt par cik, tomēr Latvijā, it īpaši Rīgā, pieaug bezpajumtnieku skaits.

¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss. www.csp.lv. 25.03.2007.

Ņemot vērā, ka nekustamo īpašumu cenas lielpilsētās strauji aug, var prognozēt, ka, nepalielinot pašvaldību dzīvokļu fondus un neatrisinot iedzīvotāju parādu problēmas, pieaugs to cilvēku skaits, kam nav pieejams piemērots dzīvoklis, par kuru viņi spēj pilnībā norēķināties, neveidojot parādus.

Nabadzības cēloņu novēršanas pasākumi ir ilgtermiņa pasākumi. Tie dod iedzīvotājiem iespējas pašiem uzlabot savus apstākļus, piemēram, valsts apmaksā bezdarbnieku tālākizglītību vai pārkvalifikāciju, kas dod iespējas iegūt labāku darbu ar lielāku atalgojumu. Seku mazināšana palīdz izkļūt no nabadzības apburtā loka. Pie tā jāstrādā gan valdībai, gan pašvaldībām, gan sabiedrībai kopumā.

Lai raksturotu patēriņa izdevumu līmeni dažādas labklājības mājsaimniecībās, izmanto kvintīļu grupas skat.attēlu 2.2.6. Tās tiek izveidotas, visas mājsaimniecības sakārtojot augošā secībā pēc ienākumiem uz vienu mājsaimniecības locekli un pēc tam sadalot piecās vienādās daļās. Katrā no tām ir pārstāvēta viena piektdaļa jeb 20% mājsaimniecību.

2.2.6.att. Patēriņa izdevumi kvintīļu grupās (vidēji uz 1 mājsaimniecības locekli mēnesī, Ls)¹
Avots- CSP dati

20% trūcīgāko (1.kvintīle) mājsaimniecību patēriņa izdevumi veidoja Ls 68 vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī. Šīs mājsaimniecības uzturam tērēja 39%, bet mājoklim – 12% no saviem patēriņa izdevumiem. 1.kvintīles mājsaimniecību patēriņa izdevumi veidoja 53% no vidējā mājsaimniecību patēriņa līmeņa. 20% trūcīgākajās mājsaimniecībās dzīvo 25,5% no kopējā mājsaimniecībām piederošo personu skaita valstī. Tajā pašā laikā 1.kvintīles mājsaimniecībās dzīvo nedaudz vairāk par vienu trešo daļu

¹ Centrālās statistikas pārvaldes dati. Elektroniskais resurss. www.csp.lv. 25.03.2007.

(36%) no kopējā bērnu skaita mājsaimniecībās. Savukārt 20% turīgāko (5.kvintile) mājsaimniecību patēriņa izdevumi, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, bija Ls 245, kas ir 1,9 reizes lielāki nekā vidējie rādītāji. Šīs kvintiles grupā dzīvo 17.8% no kopējā mājsaimniecībām piederošo personu skaita mūsu valstī.

Valstī ienākumus rada strādājošie iedzīvotāji. Pēc tam valsts ar nodokļos iekasēto naudu pabalstu un atlaižu veidā atbalsta tos, kuri dažādu iemeslu dēļ paši nespēj pelnīt. Saņemto algu, pensiju un pabalstu neizmanto katrs indivīds atsevišķi, bet visa ģimene (mājsaimniecība). Šajās mājsaimniecībās kopā dzīvo gan strādājošie, gan bezdarbnieki, pensionāri, bērni, darba nespējīgie. Līdz ar to katras ģimenes labklājība lielā mērā ir atkarīga no strādājošo, sociālo palīdzību saņemošo un apgādībā esošo personu samēra tajās. Jo vairāk cilvēku ģimenē strādā un regulāri saņem darba algu, jo labāk viņi iztiek.

Pietiekami ienākumi ir visbūtiskākais dzīves kvalitātes uzlabošanas instruments, gan individuālā, gan valstiskā līmenī. Ilgstoši nepietiekami ienākumi ir iemesls nopietnām sociālām problēmām – depresijai, nedrošībai par nākotni, emigrācijai. Liela daļa Latvijas iedzīvotāju aktīvi risina problēmas paši saviem spēkiem un kā dzīves kvalitātes uzlabošanas veidu zemo algu dēļ izvēlas strādāt garākas darba stundas, divās darbavietās vai arī meklē darbu ārpus Latvijas. Tomēr šāda izvēle veicina pārstrādāšanos, izjauc atpūtas un darba laika līdzsvaru, negatīvi ietekmē veselību un ģimenes attiecību kvalitāti. Ir vajadzīga efektīva valsts politika algu paaugstināšanā, lai apturētu iedzīvotāju pārstrādāšanos ar daudzām no tā izrietošām negatīvām sekām- veselības pasliktināšanās, ģimenes attiecību kvalitātes pazemināšanās, emigrāciju, u.c.

2006.gadā pamatdarba vietā neto jeb pēcnodokļu daba algu līdz 100 latiem mēnesī saņēmusi apmēram piektā daļa darba ņēmēju (pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem). Tajā skaitā:

- līdz 81 latam mēnesī saņēma 9,8%;
 - no 81 līdz 100 latiem - 12%;
 - 22,3% strādājošo saņēma no 100 līdz 150 latu;
 - 20,3% no 150 līdz 200 latu mēnesī,
 - 17,8% saņēma no 200-300 latu neto algu;
 - 8,3% saņēma no 300-500 latu algu;
 - 2,1% saņēma algu no 500-1000 latiem;
 - 0,4% saņēmuši algu virs 1000 latiem;
 - 3,7% algotu darbu strādājošo atteikušies darba samaksas lielumu izpaust.
-

Atbilstoši Labklājības ministrijas pētījumam viena no lielākajām nabadzības riska grupām ir zemu atalgotie strādājošie. 2005.gadā 83 tūkstošiem cilvēku jeb 12% no visiem strādājošiem darba samaksa nepārsniedza minimālo algu. Protams, tie ir oficiālie dati, kurus stipri ietekmē aplokšņu algas. Par to liecina arī fakts, ka 91% no šiem zemu atalgotajiem strādājošajiem bija privātajā sektorā nodarbinātie. Tomēr to strādājošo stāvoklis, kuri tiešām saņem minimālo algu, ir neapskaužams.

Kā pozitīvs valdības solis atzīmējams uzsāktā ikgadējā minimālās darba algas paaugstināšana, kas ar 2007.gada 1.janvāri ir 120 latu, gandrīz sasniedzot arī valstī noteikto iztikas minimuma robežu 124 latus. Algu paaugstināšana ir svarīga, arī lai noturētu cilvēkus Latvijas darba tirgū. Darbaspēka aizplūšana uz vecajām Eiropas Savienības dalībvalstīm būtiski ietekmē mūsu valsts attīstību. Pēc Īrijas vēstniecības Latvijā datiem, Īrijā legāli strādā 23 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Pēc neoficiāliem novērtējumiem faktiskais uz Īriju aizbraukušo skaits varētu būt pat divreiz lielāks — tie ir divi procenti no Latvijas iedzīvotājiem!

Pētījuma „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte” rezultāti apstiprina, ka svarīgākais iemesls, kas stimulē iedzīvotājus doties strādāt uz ārvalstīm, ir tieši augstāks atalgojums (85%). Nākamie svarīgākie iemesli ir labi darba apstākļi (31%) un iespēja gūt jaunu pieredzi (25%). Tātad Latvijā paliktu lielākā daļa no potenciālajiem aizbraucējiem, ar nosacījumu, ka viņiem tiktu piedāvāts labi apmaksāts darbs. Ir novērtējums, ka pie apmēram 500 latu algas strādājošajiem ievērojami mazinās motivācija izbraukšanai uz ārzemēm.

Nabadzības riskam ir pakļauti arī daudzi pensionāri. Vidējā vecuma pensija ir 96 lati, kas arī ir zem iztikas minimuma. Pensijas tiek regulāri indeksētas, tomēr indeksācija tikai kompensē naudas vērtības zudumu, kas rodas inflācijas rezultātā. Tāpēc papildus indeksācijai nepieciešama reāla pensiju paaugstināšana. Lai samazinātu ienākumu nevienlīdzību, straujāk ir jāpalielina tieši mazās pensijas. Minimālā pensija atkarībā no sociālās apdrošināšanas stāža ir Ls 49,50—67,50. Lai izskaustu nabadzību pensionāru vidū, vajadzētu nodrošināt minimālo pensiju par darba mūžu vismaz iztikas minimuma līmenī. Zinot reālo situāciju valsts speciālajā sociālās apdrošināšanas budžetā, jāatzīst, ka tas nebūs paveicams uzreiz, bet uz to tuvāko gadu laikā ir jāvirzās. Papildu solis pensionāru reālo ienākumu celšanai varētu būt neapliekamā minimuma ieviešana strādājošo pensionāru atalgojumam.

Vēl viena nabadzības riska grupa ir daudz bērnu ģimenes. Lai nodrošinātu lielāku atbalstu daudz bērnu ģimenēm, straujāk būtu paaugstināmi pabalsti par otro, trešo un nākamajiem bērniem.

Lai samazinātu ienākumu nevienlīdzību, nepieciešamas izmaiņas arī nodokļu politikā. Līdz ar ikgadēju minimālās algas paaugstināšanu jāveic arī ikgadēja neapliekamā minimuma paaugstināšana, tādējādi palīdzot ģimenēm ar bērniem. Lai palīdzētu ģimenēm ar bērniem, atvieglojums par apgādībā esošu personu jāpaaugstina līdz neapliekamā minimuma līmenim. Par prioritāru ir uzskatāma neapliekamā minimuma paaugstināšana, salīdzinot plānoto iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes pazemināšanu un neapliekamā minimuma paaugstināšanu, jo no tās proporcionāli visvairāk iegūst tieši zemu atalgotie strādājošie.

Latvijas ekonomiskā politika ir jāveido tā, lai ieguvumu no straujās ekonomikas izaugsmes sajustu visi iedzīvotāji — gan strādājošie, gan pensionāri, gan ģimenes ar bērniem. Tikai samazinot ienākumu nevienlīdzību, veicinot plaša vidusslāņa veidošanos un nodrošinot pienācīgus sociālos standartus visām iedzīvotāju grupām, mēs varēsim runāt par Latviju kā par labklājības valsti.

2.3. ĒNU EKONOMIKAS IETEKME

Valsts funkcija ir arī stabilizēt ekonomiku. Vienmērīga un prognozējama iekšzemes kopprodukta izaugsme ir labāka par straujiem lēcieniem, kas veicina inflāciju, kā arī lejupslidēm, kad ražošanas resursi netiek pilnībā izmantoti. Nozīmīgākās ekonomikas regulēšanas sviras ir nodokļu sistēma, valsts budžeta izdevumi, subsīdijas.

Valsts ietekme samazinās līdz ar ēnu ekonomikas attīstību valstī. Par ēnu ekonomiku dēvē uzņēmējdarbību, kas noris nelegāli, nepakļaujas valsts kontrolei. No ienākumiem, kas gūti šādā veidā, netiek maksāti nodokļi. Viena daļa ēnu ekonomikas ir saistīta ar uzņēmēju izvairīšanos no nodokļu maksāšanas. Otra daļa – ar uzņēmējdarbību nozarēs, kas ir aizliegtas ar likumu. Tā kā ēnu ekonomikas uzņēmējdarbība netiek deklarēta, to ir grūti aplēst precīzi, un šiem mērķiem ekonomisti lieto dažādas metodes.

Ēnu ekonomika palielina valsts iekšzemes kopproduktu un ietekmē vispārējās ekonomiskās norises – naudas apriti, bezdarbu, inflāciju u.c. Taču vienlaikus ar ēnu ekonomikas attīstību valsts nesāņem ienākumus valsts budžetā. Tai ir grūtāk pildīt savas

funkcijas – ienākumu pārdali, ekonomikas stabilizāciju, konkurences veicināšanu. Tāpēc valsts mēģina visiem līdzekļiem ierobežot ēnu ekonomikas uzņēmējdarbību. Aplūkosim četrus ekonomiskos motīvus, kas var ietekmēt indivīda vēlmi darboties ēnu ekonomikā:

- 1) draugi, radnieki;
- 2) lai izvairītos no nodokļu maksājumiem;
- 3) lai nezaudētu jebkādu valsts pabalstu;
- 4) inflācija.¹

Motīvs dalībai ēnu ekonomikā var būt indivīda informētība par to, ka draugi vai radnieki strādā ēnu ekonomikā.

Zinot, ka citi nedeklarē visus ieņēmumus vai vispār tos nedeklarē un viņiem pastāvīgi izdodas izvairīties no kontroles iestādēm, arī pārējie tiek motivēti iesaistīties ēnu ekonomikas darījumos. Pieaugot dzīves līmeņa dārdzībai, var pieaugt arī reālā nodokļu nasta un ieņēmumi ēnu ekonomikā kļūst relatīvi pievilcīgāki salīdzinājumā ar reāliem pēcnodokļu ieņēmumiem oficiālajā sektorā.

Palielinoties nodokļu un sociālo iemaksu nastai, tiek ietekmēta darba-atpūtas izvēle. Jo lielāka ir atšķirība darbaspēku izmaksu oficiālajā ekonomikā un pēcnodokļu ieņēmumos, jo lielāka ir tieksme apiet šo starpību un darboties ēnu ekonomikā.

Ēnu ekonomikā plaši izplatīta ir nelegālā nodarbinātība, tā dēvētais “melns darbs”, nodokļu nemaksāšana, arī darba algu izmaksa “aplaksnēs”, darījumu apliecināšanu, dubultā grāmatvedība un citas nelikumīgas darbības. Saskaņā ar dažādiem valsts institūciju veiktajiem pētījumiem ēnu ekonomikas apjoms mūsu valstī ir sākot no 17% no iekšzemes kopprodukta atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes datiem līdz pat 25% no IKP saskaņā ar Finanšu ministrijas vērtējumu.

Nelegālā nodarbinātība valstī rada negatīvu ietekmi, galvenokārt, uz līdzsvarotu valsts budžetu, kas spētu nodrošināt iedzīvotāju sociālās vajadzības, iespēju iegūt izglītību un saņemt veselības aprūpi. Valsts kasē nenonāk ievērojamas naudas summas, kuras varētu izmantot sociālo programmu izstrādei un ieviešanai, darbinieku darba samaksas paaugstināšanai u.c. Bez tam, nerisinot nelegālās nodarbinātības problēmas, nodarbinātību veicinošo pasākumu īstenošana valstī nedos sagaidāmo efektu, jo nodarbinātības līmenis un bezdarba līmenis precīzi neatspoguļos reālo situāciju darba tirgū. Tā kā par personām, kas ir nelegāli nodarbinātas, netiek maksāti nodokļi, palielinās nodokļu slogs tiem darba devējiem un darbiniekiem, kuri deklarē un regulāri nomaksā visus nodokļus. Darba devēji,

¹ Brēķis E. Vai ēnu ekonomikas apjomam jāsamazinās pēc Latvijas pievienošanās ES. LU raksti-2006, 702 sēj.: Ekonomika, V, 48. lpp.

kas nelegāli nodarbina darbiniekus, bieži sniedz savus pakalpojumus vai pārdod produkciju bez pievienotās vērtības nodokļa nomaksas. Lielākais nelegālās nodarbinātības līmenis ir konstatēts tirdzniecības, būvniecības un personisko pakalpojumu nozarēs. Tas izskaidrojams ar to, ka šajās nozarēs ir daudz mazu uzņēmumu.

Viena no galvenajām problēmām Latvijas darba tirgū ir relatīvi augstais nelegālās nodarbinātības līmenis valstī. Latvijas izvirzītie nodarbinātības mērķi 2010.gadam nedaudz atpaliek no ES noteiktā līmeņa, jo vairākas problēmas Latvijas darba tirgū liedz noteikt augstākus mērķus. Galvenās problēmas saistās arī ar augstu nelegālās nodarbinātības līmeni atsevišķās tautsaimniecības nozarēs (būvniecībā, apstrādes rūpniecībā, lauksaimniecībā un transporta pakalpojumos), kas samazina sociālās nodrošināšanas pabalstus un liedz samazināt darba nodokļu slogu, kas īpaši negatīvi ietekmē zema atalgojuma strādājošos nodarbinātos. Tāpēc viena no Latvijas nodarbinātības politikas prioritātēm ir - intensīvāk risināt nedeklarētā darba problēmu un stimulēt iedzīvotājus darboties formālajā ekonomikā, palielinot neto darba algu zema atalgojuma strādājošiem, paaugstinot minimālo algu un palielinot neapliekamā minimuma apmēru, nostiprinot kā valsts kontroles institūcijas, tā sociālo partneru apvienības (arodbiedrības, uzņēmēju apvienības u.tml¹.

2006. gada pirmajos sešos mēnešos Valsts darba inspekcija, apsekojot 1956 uzņēmumus, atklājusi 864 nelegāli nodarbinātos. Attiecīgi 2005. gadā pirmajos sešos mēnešos tika apsekoti 928 uzņēmumi un konstatēti 386 darbinieki bez darba līgumiem. Daļu uzņēmēju nebiedē arī soda sankcijas, kas pagājušā gada janvārī tika palielinātas. Pirms tam maksimālais sods bija 250 latu, tagad juridiskām personām tas noteikts līdz 1000 latiem. Lai cik iespaidīga summa tā būtu, nereti 1000 latu sods tiek nomaksāts jau nākamajā dienā. "Skaidrs, ja būvniecības uzņēmumā ir atklāti 20 nelegālie strādnieki, tad soda naudu ir izdevīgāk samaksāt, nekā legāli maksāt nodokļus. Tāpēc lietderīga būtu arī sodu gradācija — nevis no lata līdz 1000 latiem, bet, piemēram, par viena cilvēka nodarbināšanu sods varētu būt vienas minimālās algas apmērā." Salīdzinājumam, piemēram, Slovērijā uzņēmums, kurš pieķerts izmantojam nelegālos darbiniekus, piecus gadus pēc tam nevar cerēt ne uz subsīdijām, ne investīcijām - pie mums diemžēl to uzskata

¹ Valsts darba inspekcijas prioritātes. Elektroniskais resurss - www.vdi.lv, 23.03.2007.

par uzņēmējdarbības ierobežošanu ¹. Bet pie mums — samaksā 1000 latu sodu, un turpini strādāt bez raizēm.

Ar nelegālās nodarbinātības "produktu" — aploksņu algām — cīnīties ir vēl sarežģītāk, jo to var noteikt un pierādīt tikai tad, kad to dod darba ņēmējam rokā.

Valsts ieņēmumu dienesta nodokļu administrācijas veikto preventīvo un represīvo pasākumu rezultātā (neskaitot auditu uzrēķinus) darba devēji paši novērsuši pārkāpumus un darba ņēmēju skaits 2006.gadā valstī pieaudzis gandrīz par 34 tūkstošiem, un iemaksai valsts budžetā nodokļu maksātāji papildus ir aprēķinājuši 5,8 miljonus latu, tajā skaitā par 3,6 miljoniem latu ir palielinājušās aprēķinātās valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas un par 2,2 miljoniem latu — aprēķinātais iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Turklāt 537 fiziskās personas legalizējušas savu darbību un reģistrējušās kā nodokļu maksātāji, deklarējot ienākumus par kopējo summu 635 2000 latu.

VID veiktie preventīvie pasākumi arī apliecina minētās problēmas nopietnību:

- 2006.gadā nosūtīti atgādinājumi 11 084 nodokļu maksātājiem iesniegt darba devēja ziņojumu;
- lūgti skaidrojumi 12 683 nodokļu maksātājiem par konstatēto neatbilstību, zemajām algām un neprecizitātēm darba devēju ziņojumos;
- uz pārrunām aicināti 4791 uzņēmuma vadītāji, kuriem VID konstatējis augstu risku, ka darba samaksa notiek "aploksnēs", piemēram, darba alga tiek aprēķināta zem minimālās darba algas vai tā zemāka par attiecīgā reģiona konkrētās nozares vidējo darba algu;
- 3104 saimnieciskās darbības veicēji aicināti reģistrēties VID kā nodokļu maksātājiem;
- nelegālās un neregistrētās nodarbinātības ierobežošanai 2006. gadā veiktas 12 050 tematiskās pārbaudes (sadarbībā ar citām institūcijām). Tajās 2121 gadījumā konstatēti pārkāpumi, t.sk. 960 gadījumos netiek pareizi aprēķināti vai maksāti nodokļi no darbinieku algām, 359 gadījumos nav noslēgti darba līgumi;
- Konstatēto pārkāpumu rezultātā saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu piemērots naudas sods 102 400 latu apmērā.

Tāpat uzņēmumos tiek veikti auditi, lai konstatētu pārkāpumus. Lai nodokļu maksātājam būtu finanšu līdzekļi, ko izmaksāt "aploksnē", ir nepieciešams nopelnīt "melno

¹ Valsts darba inspekcijas informācija, Elektroniskais resurss - www.vdi.lv, 23.03.2007.

naudu", līdz ar to tiek pārbaudīti arī citi nodokļi, vai tie aprēķināti pareizi un pilnā apjomā. 2006. gadā 2010 nodokļu auditos papildus aprēķināti 198,2 miljoni latu (jāievēro, ka nodokļu auditi parasti tiek veikti par ilgāku laika periodu, līdz ar to papildu aprēķinātās summas un soda naudas ir ievērojamas).

Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas kopumā tika pārbaudītas 473 nodokļu auditos, kuru rezultātā papildus tika aprēķinātas šīs iemaksas un 0,9 miljoni latu soda nauda, savukārt, auditējot iedzīvotāju ienākuma nodokli, soda nauda aprēķināta 8,1 miliona latu apmērā.¹

Abu institūciju - Valsts ieņēmumu dienesta un Valsts darba inspekcijas sniegtā informācija liecina, ka notiek gan skaidrojošais, gan represīvais darbs, tomēr virzība uz likumīgu algu un nodokļu maksāšanu nav tik ātra kā gribētos un ēnu ekonomikas vara ir pietiekami liela, lai bremsētu visu šo procesu.

Ēnu ekonomikas sekas nevar vērtēt viennozīmīgi. No vienas puses, ēnu ekonomika grauj sociālās vienlīdzības principus, pārdalot ienākumus par labu kādai šaurai iedzīvotāju grupai, izkropļo tirgus konkurenci. Tiek grautas arī ētikas normas, izkropļota centralizētā ekonomikas politika, jo, balstoties uz nepatiesu oficiālo statistiku, var pieņemt situācijai neatbilstošus lēmumus; piemēram, pastāvot nelegālai nodarbinātībai, valdības lēmums veicināt jaunu darba vietu veidošanu šķietamo bezdarba līmeni var nesamazināt, bet budžeta deficīts pieaugs.

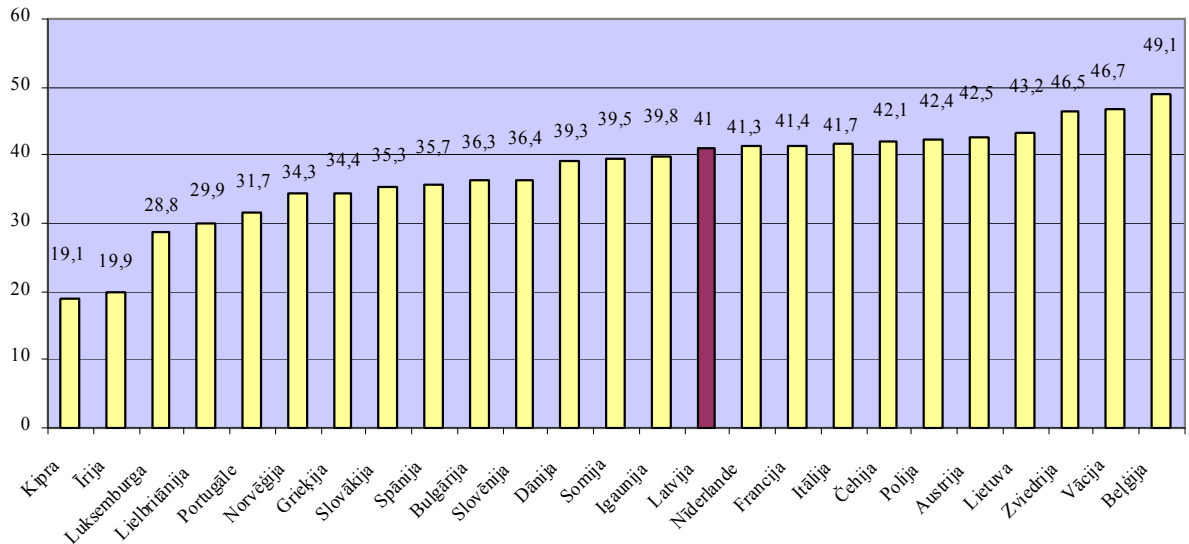
Oficiālā ekonomikas regulēšana, minimālo algu ieviešana un tamlīdzīgi pasākumi var būtiski novirzīties no perfektas konkurences stāvokļa. Ēnu ekonomikā daudzi no šiem ierobežojumiem neeksistē, nodrošinot daudz augstāka līmeņa patērētāju suverenitāti, indivīda brīvību un cenu elastību. Tas ir svarīgs priekšnosacījums resursu efektīvam izlietojumam. Cenas līdzsvaro pieprasījumu un piedāvājumu un koordinē individuālu uzņēmumu un mājsaimniecību lēmumus. Līdz ar to ēnu ekonomika ir gandrīz ideāls variants optimālai resursu izvietojšanai. Tā ir lētākā alternatīva resursu izvietojšanā maziem uzņēmumiem pārejas ekonomikas un attīstības valstīs.

Ēnu ekonomikas produkcijas pieprasījumu veido turīgākais slānis, bet darbaspēka piedāvājumu lielākoties trūcīgo iedzīvotāju slānis, līdz ar to, lai samazinātu ēnu

¹ Valsts ieņēmumu dienesta informācija, interneta resurss, www.vid.gov.lv 23.03.2007.

ekonomikas apjomu, izdevumiem sociālajai aizsardzībai jābūt sabalansētiem ar nodokļu nastas līmeni iedzīvotājiem ar zemiem ienākumiem.

Lai arī kopumā Latvijā nodokļu nasta salīdzinājumā ar Eiropas Savienības valstīm ir salīdzinoši zema, tomēr, aplūkojot atsevišķi nodokļu nastu iedzīvotājiem ar zemiem ienākumiem, jāsecina, ka Latvijā 2005.gadā tā ir starp augstākām aplūkoto valstu vidū (41%), skat.attēlu. 2.3.1.

2.3.1.att. Nodokļu likme personām ar zemiem ienākumiem (nodokļu daļa darbaspēka izmaksās) 2005.g. autores veidots attēls, izmantojot avotu ¹

Latvijā joprojām ir liels ēnu ekonomikas īpatsvars. Tāpēc, piemēram, Īrijā, kur nodokļu daudzums no kopējām darba izmaksām formāli ir vairāk kā uz pusi mazāks nekā Latvijā, nodokļu atdeve ir lielāka, jo pastāv stingrāka nodokļu disciplīna.

Ņemot vērā, ka tieši nabadzīgākie slāņi ir lielākie darbaspēka piedāvātāji ēnu ekonomikas sektoram, jāsecina, ka, nemainoties sociālajai politikai un nesaņemot lielāku valsts atbalstu, motivācija strādāt nelegāli var tikai palielināties. Tādejādi, samazināt vai vismaz ierobežot ēnu ekonomikas apjomu iespējams, nodrošinot pēc iespējas lielāku reālo ienākumu līmeņa pieaugumu.

Ēnu ekonomika var palīdzēt izlīdzināt strukturālās nepilnības oficiālajā ekonomikā īsā un vidējā laika periodā. Ilgākā laika periodā ēnu ekonomikas radīto spiedienu uz ekonomikas politiku un sabiedrību kopumā var mazināt, tikai veicot sociālās un ekonomiskās struktūras reformas. Ignorējot šo spiedienu, ēnu ekonomikas sektors var

¹ Elektroniskais resurss www.eurostat.lv 12.04.2007.

palielināties. Turklāt, tālāk integrējoties ES, iespējams ir pārņemt arī ilgtermiņa eirozonas problēmas, kas rodas no inertiem darbaspēka tirgiem, nespējas pielāgoties, uzņēmējdarbību traucējošas likumdošanas un citām strukturāla rakstura problēmām.

Latvijai, ar vienu no augstākiem ienākuma līmeņa pieauguma tempiem, atbilstoši izaugsmes teorijai, tuvojoties ES vidējam līmenim, reālie izaugsmes tempi samazināsies. Viena no iespējam saglabāt augsto reālo augsmes tempu pēc iespējas ilgākā laika periodā būtu inflācijas līmeņa ierobežošana un samazināšana. Tādējādi var secināt, ka samazināt vai vismaz ierobežot ēnu ekonomikas apjomu, iespējams, samazinot inflācijas līmeni, uzlabojot uzņēmējdarbības vidi, jeb nodrošinot pēc iespējas lielāku reālo ienākumu līmeņa pieaugumu.

Viena no Eiropas Savienības nodarbinātības vadlīnijām ir: „Izskaut nelegālo nodarbinātību. Eiropas Savienības dalībvalstīm jāveicina un jāievieš plaša mēroga aktivitātes un pasākumi, lai izskautu nelegālo nodarbinātību, vienkāršotu uzņēmējdarbības vidi, attīstītu atbilstošas stimulus nodokļu un pabalstu sistēmu jomā, uzlabotu normatīvo aktu ieviešanu un uzraudzības stingrāku piemērošanu. Visām Eiropas Savienības dalībvalstīm jāveicina augstāk minēto pasākumu apzināšana, problēmu identificēšana un attiecīgu pasākumu realizēšana nacionālajā līmenī.”

Kā vēl vienu ēnu ekonomikas rādītāju var minēt naudas atmazgāšanu. Naudas atmazgāšana ir process, kurā nelegāli iegūta nauda, kas neparādās nekādos finanšu pārskatos un no kuras, netiek maksāti arī nodokļi, pārvēršas legālos finanšu līdzekļos vai īpašumos. Tās avoti var būt ļoti dažādi — fiktīvi izveidoto uzņēmumu nesamaksātie nodokļi, valsts amatpersonu saņemtie kukuļi vai alga aploksnē, narkotiku vai ieroču tirdzniecība, prostitūcija. Formāli jebkurš iedzīvotājs, kurš, saņemot neuzrādītu algu aploksnē, nesamaksā nodokļus, bet aiziet uz veikalu nopirkt pienu, uzskatāms par naudas atmazgātāju.

2006.gada septembrī Noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizācijas novēršanas padome vienojās, ka no 2008. gada valstī ieviesīs Valsts ieņēmumu dienesta un Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja sagatavotos priekšlikumus par vispārēju iedzīvotāju ienākumu sākuma deklarēšanu. Tas nozīmē — visi valsts iedzīvotāji, kas maksā jebkādus nodokļus, pa pastu no VID saņemtu veidlapas ar apkopotiem datiem par viņu mantisko stāvokli, kas atrodamas oficiālajos valsts reģistros. Šī veidlapas pilsonim būs jāapstiprina ar parakstu, vai jāveic nepieciešamie labojumi un papildinājumi. Kopš paraksta uzlikšanas faktiski būs izslēgta iespēja, ka kādam varētu parādīties vēl kāds vērtīgs īpašums vai lielāka naudas summa, kam nebūs loģiska pamatojuma vai skaidri saredzamas izcelsmes. Šis sākuma

deklarēšanās princips ļaus konstatēt tikai iedzīvotāju tā brīža mantisko stāvokli un kontrolēt turpmāko ienākumu legalitāti, bet neļaus pārbaudīt iepriekš iegūto īpašumu likumību. Tādēļ bez sākuma deklarēšanās nepieciešams ir arī likums par legālo prezumpciju un pierādījumu nastas pārņemšanu. Vēl viena līdzekļu slēpšanas iespēja ir lielu naudas summu aizdošana vai aizņemšanās, respektīvi, it kā nauda ir, bet vienlaikus nav. Savukārt pašreizējie likumi, kas reglamentē amatpersonu deklarāciju pārbaudi, nedod kontrolējošām institūcijām tiesības pārbaudīt, vai šie darījumi ir reāli vai tikai uz papīra. Ieviešot legālās prezumpcijas principu, aizdomīgā kapitāla īpašniekam būs jāpierāda tā likumība līdz pašiem izcelsmes sākumiem. Reālajā dzīvē tas varētu izskatīties šādi — ja deklarācijā kā naudas izcelsme, piemēram, būs uzrādīts dāvinājums, VID pieprasītu apstipriņojošus dokumentus, ka labvēlīgās personas rīcībā šādi līdzekļi ir bijuši un no tiem ir arī maksāti nodokļi. Eksperti prognozē, ka turpmāko pusotru gadu naudas atmazgātāji intensīvi un ar visiem līdzekļiem centīsies legalizēt tumšo naudu, tāpēc var prognozēt gan zināmu uzplaukumu tautsaimniecībā, gan buma turpināšanos nekustamā īpašuma tirgū.

Ekonomiste R.Karnīte, veicot starptautiskiem standartiem atbilstošus pētījumus, secinājusi, ka ēnu ekonomikas daļa, respektīvi, neidentificētu finanšu līdzekļu (sākot ar kontrabandu un beidzot ar aplokšņu algām) apgrozījums, gadā Latvijā ir vismaz 1,3 miljardi latu. Latvijas Universitātes doktoranta Jāņa Graša pētījumā minēts mazāks skaitlis — 460 miljoni latu. Skaitļi ir milzīgi, bet tie arī nav samērojami ar pagaidām ierosināto krimināllietu apjomu, taču pēdējā gada laikā progress ir jūtams.

2005. gada aprīlī prokuratūra uzrādīja apsūdzību četrām SIA *INT Latvija* amatpersonām par 1,5 miljonu latu pievienotās vērtības nodokļa izkrāpšanu, it kā importējot uz Ukrainu piesūcinātus dzelzceļa gulšņus. Nauda pēc tam, iespējams, atmazgāta vairākās Latvijas bankās. Tāpat jūnijā VID Finanšu policija, izmeklējot krimināllietu par VID Rīgas reģionālās nodaļas vēstules viltošanu, aizdomās par naudas atmazgāšanu apturēja aptuveni 50 bankas kontu darbību, atklāja 30 fiktīvu firmu dokumentus, lielu daudzumu viltotu valsts iestāžu zīmogu un aizturēja divas personas. Augustā VID atklāja mēģinājumu atmazgāt naudas līdzekļus, izmantojot fiktīvus dokumentus par reeksportu, pārdodot astoņas mazlietas luksusa automašīnas, kuru kopējā vērtībā pārsniedza 200 tūkstošus latu.¹

¹ Kalniņš J. Naudas atmazgātāji — tramīgi, bet vēl drošībā. Elektroniskais resurss. www.republika.lv 11.03.2007.

Kopumā var secināt, ka :

- ēnu ekonomika un to izraisošās sekas–naudas atmazgāšana, nelegālā nodarbinātība, aplokšņu algas rada kaitējumu valsts budžetam nenomaksātu nodokļu veidā, kā arī būtiski mazina kopējo sabiedrībai labklājības līmeni. Vislielākais ēnu ekonomikas īpatsvars ir tajās tautsaimniecības nozarēs, kas attīstās visstraujāk (būvniecība, pakalpojumi) jo tajās tiek nodarbināti arvien vairāk cilvēku.
- Ņemot vērā, ka tieši iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem ir lielākie darbaspēka piedāvātāji ēnu ekonomikas sektoram, jāsecina, ka, nemainoties sociālajai politikai un nesaņemot lielāku valsts atbalstu, Latvijā motivācija strādāt nelegāli var tikai pieaugt. Samazināt vai vismaz ierobežot ēnu ekonomikas apjomu iespējams, nodrošinot pēc iespējas lielāku reālo ienākumu līmeņa pieaugumu
- Nodokļu administrējošo institūciju darbs cīņā ar ēnu ekonomiku pašreiz ir maz efektīvs.

3. NODOKĻU LOMA LABKLĀJĪBAS NODROŠINĀŠANĀ

Vēsturiski izveidojies ir tā, ka cilvēki nodokļus parasti uztver kā obligātos maksājumus, kurus iekasē valsts vai pašvaldība. Mūsdienu sabiedrībā nodokļi ir kļuvuši par valsts ieņēmumu pamatformu. Nodokļus jāuzskata par objektīvo nepieciešamību, jo tie ir pamats sabiedrības pakāpeniskai attīstībai. Valsts, ņemot vērā konkrētus apstākļus, veido attiecīgu nodokļu sistēmu, pilnveido tās struktūru un funkcionēšanas mehānismu valsts finansu sistēmā.

Jau sākoties kapitālisma ekonomiskajām attiecībām būtiski pieauga nodokļu loma valsts ienākumu veidošanā un arī valsts izdevumu segšanā.

Lai mazinātu sociālo nevienlīdzību, valsts ar nodokļu palīdzību pārdala ienākumus. Tādejādi, bagātāko nomaksātie nodokļi ar sociālo programmu palīdzību tiek izdalīti nabadzīgākajiem. Darba nespējīgajiem tiek maksāti pabalsti un pensijas. Pabalstus saņem bezdarbnieki. Noteikts algas minimums netiek aplikts ar nodokļiem.

Nodokļus var izmantot, gan lai ierobežotu kādas darbības, gan lai tās veicinātu. Piemēram, akcīzes nodoklis alkoholam un tabakai sadārdzina šīs nelabvēlīgās preces un ierobežo to patēriņu. Muitas nodokļi preču importam aizsargā vietējos ražotājus. Savukārt nodokļu samazināšana uzņēmumiem, kas ievieš jaunas tehnoloģijas, stimulē ražotņu modernizāciju. No iekasētā nodokļu apjoma atkarīgas algas valsts sektorā strādājošajiem, pensijas pensionāriem, veselības aprūpes pieejamība, ceļu infrastruktūra utt.

No valsts budžeta, pašvaldību budžeta un valsts speciālās apdrošināšanas budžeta tiek finansēta iedzīvotāju sociālā apdrošināšana un nodrošināšana. No tiem izmaksā pensijas, slimības, maternitātes, bezdarbnieku pabalstus. Galvenais šī budžeta ienākumu avots ir valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Iemaksu lielums savukārt ir atkarīgs no darba samaksas fonda apjoma, no sociālā nodokļa procenta likmes un arī inflācijas tempa. Šie faktori nosaka sociālā budžeta reālo apjomu un līdz ar to arī izmaksājamo pensiju līmeni. Pats darba samaksas fonda apjoms ir atkarīgs no vispārējā ekonomiskās aktivitātes pieauguma, no ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanās darba samaksā.

Katra valsts, veidojot savu nodokļu sistēmu, cenšas sabalansēt sociālo taisnīgumu ar uzņēmējdarbības attīstību.

3.1. NODOKĻI, TO BŪTĪBA UN LOMA BUDŽETA IEŅĒMUMU VEIDOŠANĀ

Ar nodokli plašākā nozīmē saprot obligāto bezatlīdzības maksājumu, kuram nav soda vai kompensācijas rakstura valsts funkciju nodrošināšanā.

Saskaņā ar likumu „Par nodokļiem un nodevām” nodoklis ir ar likumu noteikts obligāts maksājums valsts budžetā vai pašvaldību budžetos (pamatbudžetā vai speciālajos budžetos), kas nav maksājums par noteiktas preces iegādi vai pakalpojuma saņemšanu un nav soda naudas, pamatparāda palielinājuma naudas un nokavējuma naudas maksājums, kā arī nav maksājums par valsts kapitāla vai tā daļas izmantošanu. Minētais termins piemērojams arī valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām, muitas nodoklim un citiem līdzvērtīgiem maksājumiem.

No ekonomiskā viedokļa nodokļi ir ekonomisko resursu sadales, nacionālā ienākuma pārdales un makroekonomiskās stabilizācijas līdzeklis, kas atspoguļo reāli eksistējošas un finanšu attiecības. Likums „Par nodokļiem un nodevām” nosaka ar terminu „valsts noteiktais maksājums”, kas ir ar likumu vai Ministru kabineta noteikumiem paredzēts un Valsts ieņēmumu dienesta administrēts maksājums budžetā.

Valsts nodevas atšķirībā no nodokļiem, ir samaksa par konkrētiem pakalpojumiem un darbībām, tās ir obligāts maksājums valsts budžetā vai likumā „Par nodokļiem un nodevām” noteiktajos gadījumos paredzētajiem mērķiem (ceļu, ostu un sakaru sistēmu uzturēšanai un attīstībai, iedzīvotāju un dabas ekoloģiskajai aizsardzībai, teritoriju labiekārtošanai u.c. mērķiem). Diemžēl daļai valsts nodevu Latvijā ir izteikts nodokļa raksturs, piemēram uzņēmējdarbības riska valsts nodeva par nodrošinājumu darbinieku prasījumu apmierināšanai no darbinieku prasījumu garantiju fonda līdzekļiem un citiem likumā paredzētajiem speciālajiem mērķiem.

Nodokļu un valsts obligāto maksājumu pamatfunkcija ir fiskālā funkcija - nodrošināt valsti ar naudas līdzekļiem, nodrošināt valsts finanšu resursu avotus, kas tiek akumulēti budžetā un tiek izlietoti valsts vispārējo funkciju izpildes nodrošināšanai. Nodokļiem piemīt arī regulējošā funkcija, kas atspoguļojas nodokļu uzlikšanas diferenciācijā. Veicot nodokļu iekasēšanu, valsts ietekmē ekonomisko subjektu fizisko un juridisko personu uzvedību. Valstij izvirzot dažādus noteikumus dažādām nodokļu maksātāju grupām vai dažādām teritorijām, ir iespēja stimulēt vai traucēt kapitāla un ražošanas koncentrāciju, paaugstināt vai samazināt subjektu ekonomisko aktivitāti. Zinātniskajā literatūrā

sastopamas dažādas nodokļu funkciju klasifikācijas, taču bieži vien pēc rūpīgas analīzes mēs nonākam pie tām pašām funkcijām. Tā piemēram, bieži tiek pieminēta sociālā funkcija, ko realizē nevienmērīgi appliekot ar nodokļiem dažādas nodokļu bāzes summas, lai nodrošinātu to līdzsvaru, taču drīzāk šī ir nodokļu regulējošās funkcijas izpaušme uz sabiedrības slāņiem, nodrošinot taisnīgu ienākuma pārdali. Tāpat izplatīts ir apgalvojums, ka nodokļiem piemīt kontroles funkcija, taču kontroli parasti nodrošina nodokļu administrācija nevis obligātie maksājumi paši par sevi.¹

Konkrēto nodokļu elementus un struktūru nosaka nodokļu sistēma. Savukārt nodokļu politika nosaka vispārējo nodokļu sistēmas raksturojumu un nodokļu sloga uzlikšanu. Mūsdienās nodokļu politika ir valsts pasākumu kopums, kas ir virzīts uz ekonomiskās izaugsmes stimulēšanu, augstu finanšu rezultātu sasniegšanu, ievērojot nodokļu maksātāju intereses un tiesības. Fiskālā politika darbojas arī kā valsts konkurētspējas veidošanas instruments, bet savukārt nodokļu politikai ir būtiska loma konkurētspējas nodrošināšanā un uzlabošanā. Kā jau iepriekš minēts svarīgākā nodokļu funkcija ir fiskālā funkcija, kura aptver visus valsts ieņēmumu avotus un regulē ieņēmumu sadalījumu starp valsts un pašvaldību budžetiem, nosakot arī valsts ieņēmumu izlietošanas virzienus, lai budžeta resursi tiktu izlietoti pēc iespējas efektīvāk atbilstoši prioritātēm.

Latvijā eksistē tikai valsts nodokļi, atšķirībā no lielajām federālajām valstīm, kur nodokļus ir tiesības uzlikt arī pašvaldību līmenī. Nodokļu ieņēmumus sadala starp valsts, pašvaldību un speciālajiem budžetiem, lai nodrošinātu gan valsts un pašvaldību funkciju izpildi, gan arī nodrošinātu finansējumu atsevišķu mērķu sasniegšanai, novirzot tiem līdzekļus speciālajos budžetos².

Atkarībā no ekonomiskā cikla posma, nodokļu politiku var izmantot vai nu ierobežojošiem vai arī stimulējošiem mērķiem. Ierobežojošu nodokļu politiku lieto ekonomiskās izaugsmes posmā, lai tiktu ierobežota pieprasījuma inflācija, savukārt stimulējošo nodokļu politiku izmanto valsts ekonomiskās lejupslīdes fāzē ar mērķi veicināt pieprasījuma pieaugumu un bezdarba samazināšanos. Iespējama arī tāda nodokļu politika, kas izpaužas kā ekonomisko procesu ignorēšana, nodokļu maksātāja spēju neizvērtēšana, politisku mērķu un problēmu risināšana ar nodokļu aplikšanu vai neaplikšanu. Apskatīsim atsevišķus nodokļu politikas efektivitāti raksturojošus rādītājus:

¹ Ketners K., Nodokļu plānošana. Mācību līdzeklis. RTU izdevniecība, 2007 22.lpp.

² Turpat 25.lpp

1) **nodokļu slogs**, kurš ir noteikts attiecībā pret iekšzemes kopproduktu, un kurš atspoguļo kādu daļu no IKP pārdala ar nodokļu politikas palīdzību. Nodokļu slogu var aprēķināt pēc formulas (3.1.)¹:

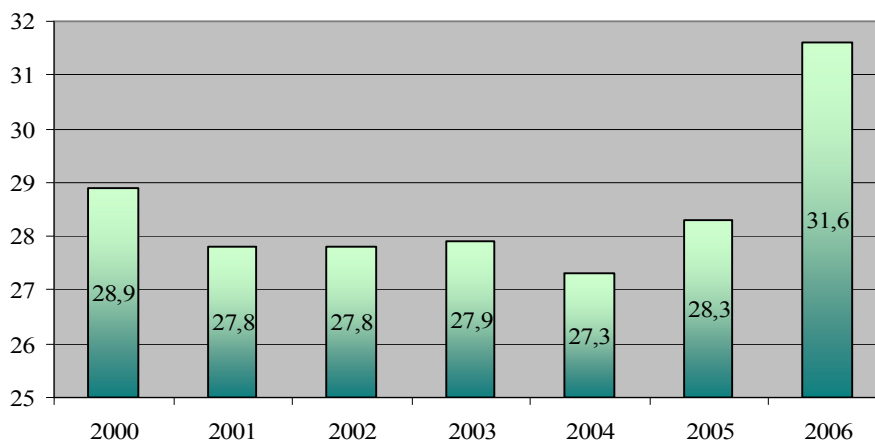
$$S = NI / IKP * 100, \quad (3.1.1.)$$

kur S - nodokļu slogs procentos;

NI – nodokļu ieņēmumi bāzes periodā milj.Ls;

IKP - iekšzemes kopprodukts bāzes periodā milj.Ls.

Kopējais nodokļu slogs, ko veido visi nodokļi un sociālās apdrošināšanas maksājumi, Latvijā 2005.gadā veidoja 29,6% no iekšzemes kopprodukta, kas ir ceturtais zemākais rādītājs starp visām 27 Eiropas Savienības valstīm, liecina ES statistikas biroja "Eurostat" jaunākie dati. Vidēji visās 27 ES valstīs kopējais nodokļu slogs 2005.gadā bija 40,8% no IKP, salīdzinot ar 40,4% 2004.gadā. Pats zemākais nodokļu slogs 2005.gadā bija Rumānijā - 28,8%, tai sekoja Lietuva - 29,2%, Slovākija - 29,5%, Latvija - 29,6%, Igaunija - 31% un Īrija - 32,2% no IKP. Savukārt visaugstākie nodokļi bija Zviedrijā - 52,1% no IKP, Dānijā - 51,2%, Beļģijā - 47,7%, Francijā - 45,8% un Somijā - 44% no IKP. 2005.gadā, salīdzinot ar 2004.gadu, kopējais nodokļu slogs 19 ES valstīs palielinājās, sešs valstīs samazinājās, bet divās valstīs nemainījās.²

3.1.1.att. Nodokļu slogs Latvijā (% no IKP) .Autores veidots attēls ³
(Faktiskie dati līdz 2005.gadam, 2006.-2010.g. dati atbilstoši Makroekonomiskās attīstības un fiskālās politikas pamatnostādņēm 2006.-2010.gadam)

¹ Ketners K., Nodokļu plānošana. Mācību līdzeklis. RTU izdevniecība - 34.lpp.

² Valsts ieņēmumu dienesta informācija. Intranet resurss. 20.02.2007.

³ Makroekonomiskās attīstības un fiskālās politikas pamatnostādnes 2006.-2010.gadam. Elektroniskais resurss www.fm.gov.lv 22.03.2007.

No vienas puses, Latvija ir lielisks piemērs tam, kā ar uzņēmumu ienākuma nodokļa likmes samazināšanu ir panākts kopējo šī nodokļa ieņēmumu palielinājums. Arī kopējā efektīvā nodokļu likme Latvijā nav augsta, salīdzinot ar kaimiņvalstīm, tomēr nevar neievērot, ka algas nodokļi sastāda gandrīz 70% no visa nodokļu sloga. Tas nozīmē, ka turpinot uzlabot uzņēmējdarbības vidi Latvijā, jāpievēršas tieši iedzīvotāju ienākuma nodokļa un sociālās apdrošināšanas maksājumu samazināšanai un to deklarēšanas procedūru vienkāršošanai.

2) **nodokļu struktūra** ir ne mazāk svarīgs nodokļu politikas rezultatīvais rādītājs.

Šobrīd Latvijā nodokļu sistēmu veido 11 nodokļu veidi :

Tiešie nodokļi un iemaksas:

- iedzīvotāju ienākuma nodoklis;
- uzņēmumu ienākuma nodoklis;
- nekustamā īpašuma nodoklis;
- valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas;
- izložu un azartspēļu nodoklis;

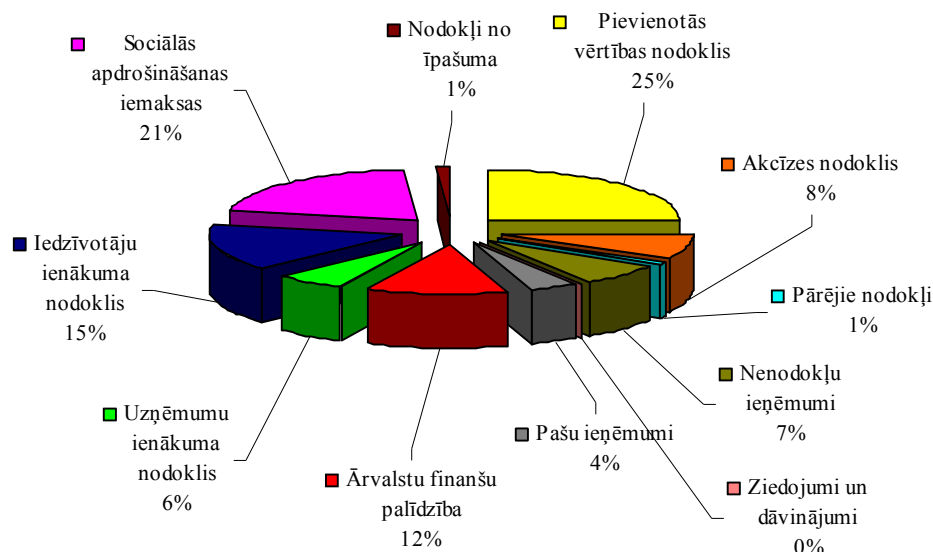
Eiropas Savienības dalībvalstu vidū tiešo nodokļu lielākais īpatsvars vērojams Dānijā, Norvēģijā un Lielbritānijā, savukārt sociālo iemaksu īpatsvars ir Slovēnijā, Čehijā, Vācijā un Polijā.

Netiešie nodokļi:

- pievienotās vērtības nodoklis;
- akcīzes nodoklis;
- muitas nodoklis;
- dabas resursu nodoklis;
- vieglo automobiļu un motociklu nodoklis;
- elektroenerģijas nodoklis

Latvijā pastāv liels netiešo nodokļu īpatsvars, kā arī ne mazāks sociālo iemaksu lielums.

Eiropas Savienības dalībvalstu vidū netiešo nodokļu lielākais īpatsvars vērojams Īrijā, Lietuvā, Kiprā un Maltā. Nodokļu maksājumi pamatā nodrošina valsts budžeta ieņēmumus. 2006.gadā Latvijā tie devuši 84% no visiem budžeta ieņēmumiem (skat. attēlu 3.1.1).

3.1.1.att.Latvijas valsts kopbudžeta ieņēmumu struktūra 2006.gadā¹

Arī lielāko daļu no 2007.gada prognozēto valsts budžeta ieņēmumu pieauguma veidos nodokļu ieņēmumu pieaugums. Tiek plānots, ka pieaugs visu nodokļu ieņēmumi, bet kopējais nodokļu ieņēmumu apjoma pieaugums salīdzinājumā ar 2006.gadu būs 23,1% un sasniegs 745,4 miljonus latu. Jāatzīmē, ka nodokļu ieņēmumu pieauguma tempu mazinās izmaiņas vairāku nodokļu normatīvajos aktos, kuri stājas spēkā ar 2007.gada 1.janvāri:

- ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamā minimuma paaugstināšana gan strādājošajiem (no 32 latiem uz 50 latiem), gan par apgādībā esošām personām (no 22 latiem uz 35 latiem mēnesī par vienu apgādājamo personu);
- pievienotās vērtības nodokļa (PVN) ieņēmumu pieaugumu negatīvi ietekmēs samazinātās 5% likmes piemērošana elektroenerģijas un dabasgāzes piegādēm iedzīvotājiem, frizieru un mājokļu remonta pakalpojumiem, kā arī koksnes kurināmajam;

¹ autores veidots attēls. Valsts ieņēmumu dienesta nepublicētie materiāli

- savukārt ieņēmumus no uzņēmumu ienākuma nodokļa samazinās tas, ka netiks apliktas no Eiropas Savienības un Eiropas ekonomiskās zonas valstīm saņemtās dividendes.

3.1.1.tabula¹*Nodokļu ieņēmumi (% no IKP)*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	Fakts		novērt.	Prognoze				
Nodokļu ieņēmumi, t.sk.	28,4	27,9	28,8	31,6	31,6	31,6	31,7	31,9
Tiešie nodokļi	17,2	17,5	17,5	18,3	18,2	18,2	18,2	18,2
Netiešie nodokļi	10,9	10,2	11,1	13,0	13,1	13,2	13,3	13,5
Pārējie nodokļi	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2

ES līmenī tiek risināti netiešo nodokļu - pievienotās vērtības, akcīzes nodokļu politikas jautājumi, atstājot tiešo nodokļu jautājumus dalībvalstu kompetencē. Latvijas galvenais uzdevums nodokļu politikas jomā ir nodrošināt stabilus valsts nodokļu ieņēmumus un tautsaimniecības attīstību. Ņemot vērā, ka nodokļu politika ir būtisks instruments investīciju piesaistei un uzņēmējdarbības attīstībai, Latvija izmanto *Fiscalis* un *Customs* programmu sniegtās iespējas nodokļu sistēmas darbības uzlabošanai.

PVN un akcīzes nodokļu jomā Latvijā un ES kopumā notiek darbs, lai likvidētu šķēršļus visa veida ekonomiskām aktivitātēm iekšējā tirgū, cīnītos pret nodokļu nemaksāšanu un mazinātu administratīvos šķēršļus uzņēmumiem.²

Kā ES dalībvalsts Latvija turpina stingri iestāties pret uzņēmumu ienākuma nodokļu bāzes harmonizēšanas iespējām, jo tas samazinātu Latvijas uzņēmumu konkurētspēju un sarežģītu nodokļu aprēķināšanas kārtību. Saglabājot nodokļu konkurenci starp dalībvalstīm, tiek veicināta ES globālā konkurētspēja.

Patreiz valdības realizētā nodokļu politika ir vērsta uz uzņēmējdarbības vides uzlabošanu, vienlaicīgi nodrošinot stabilus nodokļu ieņēmumus valsts budžetā, uzlabojot nodokļu iekasēšanu.

Turklāt, lai samazinātu nodokļu slogu iedzīvotājiem tiek turpināta 2004.gadā uzsāktā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli nepaliekamā minimuma un iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojuma apmēru par apgādībā esošām personām pakāpeniska paaugstināšana. Tā rezultātā tiek prognozēts, ka vidējā termiņā samazināsies iedzīvotāju ienākuma nodokļa

¹ Makroekonomiskās attīstības un fiskālās politikas pamatnostādnes 2006. – 2010.gadam. Elektroniskais resurss. www.fm.gov.lv 20.02.2007.

² Latvijas dalība Eiropas Savienībā – pamatprincipi, mērķis, prioritātes un darbība. 2007.-2013. Ārlietu ministrijas informatīvs ziņojums. Elektroniskais resurss. www.am.gov.lv 25.04.2007.

pieauguma temps, tomēr vienlaicīgi pieaugs iedzīvotāju neto ieņēmumi, līdz ar to arī pirkspēja un maksāspēja, kas sekmēs dzīves līmeņa paaugstināšanos.

Nemot vērā, ka vidējā termiņā saglabāsies strauja ekonomikas attīstība, Ekonomikas ministrija prognozē, ka 2007.gadā iekšzemes kopprodukta pieauguma tempi pret iepriekšējo gadu būs 9%. Tā rezultātā tiek plānots arī nodokļu ieņēmumu īpatsvara pret IKP pieaugums vidējā termiņā.

3.2.NODOKĻU SLOGA IETEKME UZ LABKLĀJĪBAS LĪMENI

Starptautiskās audita, nodokļu, vadības un finanšu konsultāciju kompānijas Deloitte jaunākais pētījums par darba ņēmēju atalgojumu uzņēmumos ar 10 un vairāk darbiniekiem parāda, ka Latvijā gandrīz pusi jeb 44,12% no darbaspēka izmaksām sastāda valstij maksājamie nodokļi, līdz ar to Latvijā nodokļu slogs ir astotais lielākais starp ES dalībvalstīm. Vēl lielāks nodokļu slogs ir tikai septiņām Eiropas Savienības (ES) dalībvalstīm.

Salīdzinot 24 no 25 ES dalībvalstīm, vislielākā darba devēju un darba ņēmēju maksājamo nodokļu summa, kuru sastāda valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas un iedzīvotāju ienākuma nodoklis, ir Itālijā, tai seko Ungārija un Zviedrija. Latvijas nodokļu slogs, kas gulstas uz darba devēju un darba ņēmēju pleciem, ir tikai par 0,59% mazāks nekā Vācijā. Deloitte veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka 16 ES dalībvalstīs, tai skaitā arī mūsu kaimiņvalstīs Lietuvā un Igaunijā, nodokļu slogs ir zemāks nekā pie mums. Lietuvā tas sastāda 38,9%, Igaunijā 39,9%, bet, piemēram, Īrijā, kur pašreiz atrodas ievērojama daļa Latvijas darbaspēka, nodokļi sastāda tikai 16,05% no kopējām darbaspēka izmaksām.

Komentējot šo pētījumu, var secināt, ka Latvija nebūt nav tā lētākā zeme, skatoties pēc nodokļu sloga tieši fiziskām personām kā darba ņēmējiem. Tāpēc loģisks un pareizs ir jau uzsāktais mūsu valdības virziens pakāpeniski samazināt un izlīdzināt iedzīvotāju ienākuma nodokli ar uzņēmuma ienākuma nodokli. Tas veicinās Latvijas uzņēmumu konkurētspēju, kā arī būs papildus stimuls legalizēt strādājošos un uzrādīt patieso darba algas lielumu.

Sarežģīta nodokļu sistēma un kopīgā nodokļu sloga neapzināšanās var novest pie nodokļu ieņēmumu samazināšanās, secināts Pasaules Bankas un PricewaterhouseCoopers pētījumā "Nodokļu nomaksa - pasaules apskats", kurā salīdzinātas 175 pasaules valstu nodokļu sistēmas. Augsta uzņēmumu ienākuma nodokļa likme nebūt negarantē valstīm augstus nodokļu ieņēmumus. Svarīgi ir pievērst uzmanību tam, cik liels ir summārais

nodokļu slogs uzņēmumiem, ne tikai uzņēmumu ienākumu nodokļa likme. Pētījumā uzsvērts, ka vienkāršojot nodokļu sistēmas un samazinot kopīgo nodokļu slogu, iespējams panākt situāciju, kas ir izdevīgāka ne tikai uzņēmējiem, bet arī valdībām – veicot šādas reformas, iespējams būtiski kāpināt nodokļu ieņēmumus. Visticšāk tas attiecas uz jaunattīstības valstīm ar lielu ēnu ekonomikas īpatsvaru. Tomēr izvairīšanās no nodokļiem pastāv arī attīstītajās valstīs, un, atvieglojot nodokļu slogu, to iespējams mazināt.¹

Ievērojamais nodokļu slogs, kas uzlikts tieši darba devējam Latvijā, rada un nevēlēšanos veidot tiesiskas attiecības ar darbinieku, uzlabot darba vidi un līdzsvarot atbildību starp darba devēju un ņēmēju. Mēs varam lepoties ar zemu uzņēmumu ienākumu nodokļa likmi, bet darba devēji, kas godīgi pilda saistības pret darbinieku, nereti paliek zaudētājos konkurētspējas samazināšanās dēļ. Pašlaik izveidojies pilnīgs apburtais loks - galvenais iemesls, kādēļ uzņēmēji nemaksā nodokļus, ir... nodokļu nemaksāšana, jo uzņēmējam, kurš godīgi maksā visus nodokļus, būs citas ražošanas izmaksas un attiecīgi produktu cenas nekā tam, kurš nodokļus nemaksā vai maksā daļēji. Šobrīd tiešām iznāk, kas vairāk nodokļos maksā nevis bagātie vai nabagie, bet gan godīgie. Līdz ar to godīgais uzņēmējs kļūst nekonkurētspējīgs, nevienlīdzīgas uzņēmējdarbības vides dēļ viņš vairs nevar atļauties maksāt nodokļus. Šo apburto loku var pārraut vienīgi tās institūcijas, kuru pienākums ir iekasēt nodokļus, jo problēmas nerisināšanas sekas atspoguļojas datos par nelegālo nodarbinātību un ēnu ekonomiku.

Viens no būtiskiem jautājumiem - kā padarīt nodokļu sistēmu draudzīgu to maksātājiem, tajā pašā laikā nodrošinot pietiekamus ieņēmumus valsts budžetā. Tas ir vairāk politisks un sociāls, nevis ekonomisks jautājums. Jo valsts tieši ar budžeta izdevumu palīdzību īsteno savu makroekonomisko politiku. Vienas valstis lielāko daļu nodokļu ieņēmumu novirza sociāliem jautājumiem, citas - uzņēmējdarbības veicināšanai. Ja paanalizē tādu valstu kā Vācijas un Francijas, kuru ekonomikā iestājies sastingums, izdevumus un nodokļu sistēmu, tad redzams, ka uzņēmējdarbība tiek aplikta ar ļoti augstiem nodokļiem. Un izdevumi galvenokārt aiziet sociālajai nodrošināšanai. Kā raksta franču prese, tam ir visai smagas sekas - Francijas sociālās apdrošināšanas sistēmā pašlaik ir 14,2 miljardus eiro liels deficīts.² Līdz ar to katrai valstij, veidojot savu nodokļu sistēmu,

¹ Pasaules Bankas un PricewaterhouseCoopers pētījums: Nodokļu nomaksa - pasaules apskats. Elektroniskais resurss. <http://www.pwc.com/extweb/aboutus.nsf/docid/BF4AE0E04BFFA6498025722800315C65> 25.04.2007.

² Karnīte R., Osis J. Nodokļi, kas vienam par daudz, otram par maz. Latvijas Vēstnesis Nr.164, B2, 14.10.2005

jāizšķiras, vai dot priekšroku uzņēmējdarbības vides attīstībai, kas augļus nesīs tikai nākotnē, vai veicināt labklājību jau šodien.

Ir diezgan cieša saistība starp nodokļiem un ekonomiskās izaugsmes tempiem, kā arī sociālo nodrošinātību. Jo zemāks nodokļu slogs, jo straujāks ekonomiskās attīstības temps, savukārt sociālais nodrošinājums būs zemāks. Pagājušā gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados Dienvidaustrumāzijas valstīs, kurās bija strauja ekonomiskā izaugsme, valsts sociālā nodrošinājuma nebija kā tāda. Sakarā ar iedzīvotāju straujo novecošanos Latvijas apstākļos pārāk zemu nodokļus vienkārši nevar atļauties. Nu jau ilgāku laiku mūs iepriecina ar ziņas par strauju ekonomisko izaugsmi un iekšzemes kopprodukta pieaugumu. Prognozētais 2007.gada IKP pieaugums - 8,7% - ir straujākais Eiropas Savienībā. Tajā pašā laikā mūsu valsts budžets ir mazliet vairāk nekā 35% no IKP. Salīdzinājumam: Rietumeiropas valstu budžeti ir apmēram 50% no IKP. Tā arī ir viena no atbildēm, kāpēc Latvija atšķirībā no Rietumeiropas nevar atvēlēt 7% no IKP veselībai. Jo mūsu gadījumā tā ir pietā daļa valsts budžeta. Tas saistīts ar vispārējo zemo nodokļu slogu Latvijā, kā arī izvairīšanos no nodokļu nomaksas.

Jāņem vērā arī Latvijas nodokļu specifika. Piemēram, darba ņēmēju algas, kas pārsniedz 23 800 Ls, vairs netiek apliktas ar sociālo nodokli, tādējādi šiem cilvēkiem nodokļu slogs ir zemāks un Latvijas nodokļu politika - pievilcīgāka, salīdzinot ar daudzām citām Eiropas valstīm. Visas darbības ar nodokļu samazināšanu vai izlīdzināšanu ir jāvērtē ļoti rūpīgi, jo nepārdomātiem un straujiem nodokļu samazinājumiem var būt ļoti negatīvas sekas no valsts un pašvaldību budžetu viedokļa.

Runājot par nodokļu slogu uzņēmumiem, viennozīmīgi nevar pateikt, kādi nodokļi veicina un kādi neveicina uzņēmējdarbību. No vienas puses, jo augstāki nodokļi, jo mazāka iespējamā peļņa un attiecīgi arī mazāk līdzekļu var ieguldīt investīcijās. Taču bez tām uzņēmējdarbības attīstība ir apgrūtināta. No otras puses, jo zemāki nodokļi, jo valsts mazāk naudas var ieguldīt publiskajā infrastruktūrā, tāpat mazāki būs ieguldījumi izglītībā, kas atsauksies uz darbaspēka kvalitāti. Mazāki būs arī valsts ieguldījumi zinātnē un pētniecībā, kas kavēs jauno tehnoloģiju attīstību.

Pēc biznesa ekonomistu aprēķiniem, godīgi maksājot visus nodokļus, 15 gadus pēc neatkarības atgūšanas Latvijā varētu būt ne vairāk kā ducis miljonāru, bet mums viņu ir vairāki simti. Valstī nav izstrādāts pietiekošs atbalsta mehānisms sociāli atbildīgiem uzņēmējiem. Piemēram, nav nekādu nodokļu atvieglojumu darba devējiem, kas investē

līdzekļus savu darbinieku izglītošanā un pārkvalifikācijā. Te gan jāpiebilst, ka tiem uzņēmējiem, kas investē līdzekļus savu darbinieku izglītošanā, ir pieejami Eiropas Sociālā fonda līdzekļi.

Nodokļi, kā jau minēts, attiecas ne tikai uz uzņēmējdarbības veicināšanu, bet arī sociālo nodrošinājumu un sociālo taisnīgumu sabiedrībā. No šā viedokļa raugoties, mūsu valstī ir vairākas netaisnīgas lietas:

1. Ienākumi, kas ir zem iztikas minimuma (piemēram, minimālā alga un pensijas), tiek aplikti ar iedzīvotāju ienākumu nodokli. Situācijā, kad valstī ir neadekvāti zems neapliekamais minimums un ar nodokli tiek aplikti praktiski visi ārstniecības izdevumi un mācību maksa, noteikti jāmeklē ceļi, kā atvieglot nodokļu slogu maznodrošināto iedzīvotāju slānim. Šo nepieļaujamo situāciju varētu risināt, straujāk paaugstinot ar nodokli neapliekamo minimumu. Autore uzskata, ka ir absurdi, ja ar algas nodokli neapliekamais minimums nesasniedz minimālās algas un iztikas minimuma līmeni.

Par nepieciešamību samazināt nodokļa daļu iedzīvotāju ar zemiem ienākumiem bruto ienākumos ir norādīts arī Latvijas un Eiropas Komisijas kopējā deklarācijā par Latvijas nodarbinātības prioritātēm. Lai novērstu personu, kuru ienākumi ir zemi, neto ienākuma tālāku samazināšanos, kā arī nodrošinātu regulāru neapliekamā minimuma un nodokļa atvieglojumu apmēra par apgādībā esošajām personām pārskatīšanu, Ministru kabinets katru gadu līdz 30.jūnijam noteiks neapliekamā minimuma apmēru, to pakāpeniski paaugstinot, kā arī noteiks nodokļa atvieglojuma apmēru par apgādībā esošajām personām. Valdība jau ir vienojusies, ka kopumā nākamajos sešos gados neapliekamais minimums palielināsies aptuveni 3,5 reizes – līdz 70 latiem 2010.gadā, savukārt atvieglojumi par apgādājamajiem pieaugs vairāk nekā piecas reizes – no 10,50 latiem līdz 55 latiem 2010. gadā.

Lai nodrošinātu protokola par Eiropas Kopienų privilēģijām un imunitātēm normu izpildi, likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” ir papildināts ar jaunu daļu, kas nosaka, ka no aplikšanas ar Latvijas nodokli ir atbrīvojami ienākumi, kurus fiziskā persona – Latvijas rezidents – saņem no Eiropas Kopienų un kurus aplik ar kopienų nodokli.

2. Ar peļņas nodokli pašlaik netiek aplikta peļņa no akciju pārdošanas, kā arī fiziskas personas nemaksā nodokļus no dividendēm. Pēdējo divu gadu laikā, kopš samazināts uzņēmumu ienākuma nodoklis līdz 15%, ir būtiski pieaugusi ne tikai Latvijā strādājošo uzņēmumu kopējā tīrā peļņa, bet arī izmaksāto dividendžu apmērs. Veiksmīgs uzņēmējs, kura uzņēmums gadā nopelna vairākus simtus tūkstošus latu, no šīs peļņas samaksā 15% uzņēmumu ienākuma nodokli, bet atlikumu var izmaksāt dividendēs bez jebkādiem

papildu nodokļiem. Līdz ar to vairāki mūsu miljonāri pagājušajā gadā nodokļos nav samaksājuši nevienu santīmu, jo šobrīd iznāk lētāk izmaksāt dividendes, nekā lielu darba algu, par kuras saņemšanu jāmaksā ne tikai 33,09% lielais sociālais nodoklis, bet arī iedzīvotāju ienākuma nodoklis 25% apmērā. Tieši šo faktu arī nereti izmanto kā argumentu, ka biznesmeņi – uzņēmumu vadītāji un īpašnieki vienā personā, optimizē savas izmaksas, kamēr strādājošie maksā ievērojami lielākus nodokļus.

Jāatzīmē, ka atšķirībā no Latvijas, praktiski visās citās Eiropas valstīs ienākums no dividendēm, kā arī citi ienākumi no kapitāla pieauguma tiek aplikti ar nodokli. Salīdzinājumam Lietuvā uzņēmumiem jāmaksā uzņēmumu ienākuma nodoklis 16+4% un vēl 15% iedzīvotāju ienākuma nodoklis no summas, ko kompānija grib izmaksāt kā dividendes saviem akcionāriem¹. Patreizējā situācijā Latvija ar saviem atbrīvojumiem varētu sākt veidoties par sava veida peļņas izņemšanas centru, un ir jau vērojama ārvalstu rezidentu interese kļūt par Latvijas rezidenti nodokļu vajadzībām .

Arī tuvākajā laikā dividenžu aplikšana ar ienākuma nodokli, visticamāk, nedraud, jo pašreizējie lēmumu pieņēmēji ir lielā mērā atkarīgi no šī ienākuma guvējiem, kaut gan vērā ņemams nosacījums ir tas, ka Latvija nodokļu jautājumos nebūt nav patstāvīga, jo, ko var un ko nevar aplikēt ar nodokļiem un pat ar kādām minimālajām likmēm, nosaka ES direktīvas.

3. Nav taisnīgi maksāt nodokļus tikai no algas. Tie ir jāmaksā arī par ienākumiem no kapitāla. Patlaban vairāki biznesa veidi, piemēram, darījumi ar nekustamo īpašumu — fiziskajām personām netiek aplikti ne ar vienu nodokli. Patreiz pastāvošā likumdošana atļauj izvēlēties vērtību, no kuras tiek aprēķināta nodeva par nekustamā īpašuma reģistrāciju, un, kad ir izvēle, cilvēki cenšas darīt visu, lai maksātu mazāk. Valstī patiešām mākslīgi tiek samazināta darījumu summa, un kadastrālā vērtība neatspoguļo patieso tirgus situāciju, līdz ar to nodokļu sistēma neiegūst vajadzīgo informāciju. Arī pati nodeva par nekustamā īpašuma reģistrāciju Zemesgrāmatā (2% apmērā) salīdzinoši ir neliela – Īrijā tā ir 9%, bet Beļģijā līdz 12,5%.²

Nav godīgi, ja kāds pārdod mazu būdiņu par 2000 latu un maksātu tikpat daudz, cik cits, kas pārdod īpašumu par 10 miljoniem latu. Lai veicinātu darījumu patiesās vērtības uzrādīšanu, jārada sistēma, kas nedod iespēju izvēlēties nodevas summu. Šeit jāatzīmē, ka mūsu politikskajai elitei, kuras galvenais business balstās uz kapitāla pieaugumu, ir grūti

¹ Zelmenis J. Latvija-„ziemeļu Montekarlo”.VID Intranet resurss , 10.10.2006.

² Ķirsons M. Fridrihsone M.Dividenžu nodokļa slazds, interneta resurss www.db.lv, 23.10.2006.

nobalsot, lai šis pieaugums tiktu aplikts ar attiecīgu nodokli. Viņi aizvien centīsies izmisīgi noturēt šo beznodokļu biznesu.

4. Uzņēmēju krāpšanās ar PVN atmaksu tautas valodās ieguvusi stabilu vietu kā viens no visienesīgākajiem „uzņēmējdarbības veidiem”. PVN visā pasaulē ir visproblemātiskākais nodoklis, jo ar to saistītie likumi paši par sevi rada apstākļus, kad krāpniecība ir visai iespējama. PVN likme 18% apmērā tiek maksāta par lielāko daļu preču un pakalpojumu, pie tam lielāko daļu nosedz iedzīvotāji no savas kabatas, jo PVN tiek iekļauts preces pārdošanas cenai. Savukārt uzņēmumiem, kuri šos procentus saņem no pircējiem, tie būtu jāatdod valstij. Šajā posmā tad arī notiek lielākā daļa krāpšanu. Joma, kurā apgrozās vislielākās naudas summas, neapšaubāmi ir PVN atmaksa par eksporta precēm. Sevišķi populāra šī metode ir, strādājot ar precēm, kurām ir grūti noteikt patieso vērtību, piemēram, dārgām lietotām automašīnām, mikroshēmām, elektronisko preču sagatavēm. Ļoti izplatīts veids, kā izvairīties no nodokļu maksāšanas, ir savstarpējos darījumos iesaistītu uzņēmumu tīkls ar fiktīvu uzņēmumu līdzdalību. Uzņēmēji, pērkot preces no fiktīviem uzņēmumiem mākslīgi samazina PVN maksājumus budžetā, saņem PVN atmaksu no budžeta, nepamatoti palielinot PVN summas.

Autore uzskata, ka mūsu sabiedrība īpaši nenosoda un var pat teikt, ka zināmā mērā atbalsta tos, kuri nemaksā nodokļus valstij. Maksājot nodokļus, uzņēmējiem nav stabilitātes un drošības sajūtas par savu biznesu, tāpēc arī viņi izvēlas apiet nodokļu maksāšanu. Veidi, kā izvairīties no nodokļu nomaksas nepārtraukti pilnveidojas atkārtībā no izmaiņām ekonomiskajos procesos. Viskriminālākais pārkāpums ir fiktīvie darījumi ar fiktīvu uzņēmumu iesaistīšanu. Pārdodot kādu preci vai pakalpojumu, darījumā iesaista daudzas firmas, un ķēdīte beidzas uzņēmumā, kurš ir tikai uz papīra. Parasti tā dibinātājs izrādās kāds bezpajumtnieks, kurš par nelielu samaksu atļāvis izmantot savu pasi, un no viņa diemžēl valstij vairs nav ko paņemt. Tiesa gan, ir zināmi arī gadījumi, kad šāds uzņēmuma dibinātājs sevišķi lielu krāpšanu gadījumos vienkārši pazūd bez vēsts. Lielākie PVN nemaksāšanas apjomi tradicionāli ir valstīs ar augstu korupcijas līmeni. Eiropā līderes ir Polija un Krievija, kurās netiek iekasēti vismaz 40% PVN. Skandināvijas valstīs neiekasēšana ir 5–10% līmenī.

Jāatzīmē, ka Valsts ieņēmumu dienesta (VID) Finanšu policijas pārvalde 2006.gadā uzrādīja tās pastāvēšanas vēsturē vislielāko atklāto noziedzīgo nodarījumu skaita pieaugumu, tai skaitā, prioritārajos virzienos – cīņā pret naudas „atmazgāšanu”, nodokļu krāpšanu, izvairīšanos no nodokļu nomaksas un ar šo noziedzīgo nodarījumu saistītās organizētās noziedzības apkarošanā. 2006.gadā VID Finanšu policijas pārvaldē lietvedībā

tika pieņemti 1272 kriminālprocesi, kas ir par 510 kriminālprocesi jeb 67% vairāk nekā 2005.gadā. Aptuveni trešdaļa jeb 410 kriminālprocesi tika uzsākti par izvairīšanos no nodokļu nomaksas, 434 kriminālprocesi – par pārkāpumiem maksātspējas procesā, bet pārējie – par naudas „atmazgāšanu”, krāpšanos ar nodokļiem, grāmatvedības noteikumu pārkāpumiem un citiem noziedzīgiem nodarījumiem valsts ieņēmumu jomā. 2006.gada laikā pieaudzis Finanšu policijas pārvaldē atklāto noziegumu skaits par naudas „atmazgāšanu” (2005.gadā – 2; 2006.gadā – 12), nodokļu krāpšanas gadījumu jomā (2005.gadā – 11; 2006.gadā – 33), bet par izvairīšanos no nodokļu nomaksas pieaugums ir 28% (2005.gadā – 60, 2007.gadā – 77). Finanšu policijas pārvaldes atklātajos kriminālprocesos valstij nodarītais zaudējumu apjoms pārsniedz 27 miljonus latu, bet kredītiestāžu kontos ir bloķēti 2,4 miljoni latu, 500 000 eiro, un 300 000 ASV dolāri. Kriminālprocesos un citu veikto pasākumu laikā ir arestētas vairākas luksus klases automašīnas un citi vērtīgi īpašumi.¹ Eiropas Komisija (EK) lēš, ka ik gadu nodokļu krāpšanā ES valstis zaudē 200—250 miljardus eiro, no kuriem 60 miljardi eiro ir PVN izkrāpšana, lielākoties starptautiskajās karuseļu shēmās, kad ar fiktīvu firmu starpniecību no valsts tiek izkrāpta PVN atmaksa par citā valstī nogādātu preci.

Latvijā pastāv **regresīvā** ienākuma nodokļu sistēma, jeb, jo lielāki ienākumi, jo mazāka daļa no tiem ir jānomaksā nodokļos. Strādājošais, kurš strādā vidēji labi apmaksātā algotā darbā, samaksā nodokļos apmēram 43% no saviem bruto ienākumiem, ieskaitot darba devēja nomaksāto valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu daļu. Ja bruto gada alga pārsniedz 23800 latu ¹, no algas, kas ir virs šīs summas, VSAOI vairs nav jāmaksā, turpinot maksāt tikai iedzīvotāju ienākuma nodokli 25% apmērā, tādējādi samazinoties kopējam nodokļu slogam.

Pēdējā laikā sabiedrībā aktualizējas jautājums par **progresīvo** ienākuma nodokli, proti, jo lielāki personas ienākumi, jo lielāka nodokļu likme. Taču šādam priekšlikumam daļēji var iebilst, norādot, ka arī pie vienādām nodokļu likmēm cilvēki ar augstākiem ienākumiem nodokļos samaksā vairāk. Cilvēkus tādā veidā nedrīkst sodīt par to, ka tie vairāk pelna. Lielākus nodokļus vajadzētu maksāt tiem, kuri vairāk patērē, nevis vairāk pelna.

Ja nodokļu likmju dēļ cilvēks ar zemāku kvalifikāciju un mazāk strādājot saņem gandrīz tikpat daudz kā tas, kurš strādā daudz vairāk un daudz vairāk ieguldījis savā

¹ VID Komunikācijas daļa, „VID Finanšu policijas pārvalde uzrāda pastāvēšanas vēsturē lielāko atklāto noziedzīgo nodarījumu skaita pieaugumu .Elektronisks resurss <http://www.reitingi.lv/reit.php?a=r&act=jaun&cat=12&id=8802;>

izglītībā, tas daudziem atņemtu motivāciju mācīties un veidot karjeru. Tas arī bremzētu uzņēmējdarbības attīstību. Gandrīz visās Rietumeiropas valstīs ir progresīvais ienākuma nodoklis - tās šo modeli izvēlējas pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados. Tad īpaši aktuālas bija sociālā taisnīguma idejas, taču progresīvais ienākuma nodoklis nebūtu labākais instruments, lai tās īstenotu dzīvē. Jo atšķirībā no Latvijas šajās valstīs cilvēki ar zemiem ienākumiem ir bez izglītības un ar zemu kvalifikāciju. Turklāt, piemēram, Vācijā ir bezmaksas izglītība, tajā skaitā arī augstākā. Rodas jautājums, vai ir sociāli taisnīgi likt pārējiem nodokļu maksātājiem ar paaugstinātām iemaksām subsidēt šos cilvēkus. Vai pie šādas sistēmas cilvēkiem būs motivācija pūlēties iegūt labu profesionālo vai augstāko izglītību, vairot savu kvalifikāciju? Atbildi sniedz skaitļi, kas liecina, ka no trim miljoniem Francijas un pieciem miljoniem Vācijas bezdarbnieku absolūtais vairākums ir ar zemu izglītību un kvalifikāciju.²

Kopumā izvērtējot Latvijas nodokļu sistēmu un izveidojušos nodokļu sloga līmeni, jāsecina, ka tiek kavēta gan uzņēmējdarbības, gan valsts attīstība, jo:

5. uzņēmēji nav ieinteresēti pilnībā aprēķināt un maksāt nodokļus;
6. netiek nodrošināta sociālo problēmu risināšana un sociālā taisnīguma principu ievērošana;
7. netiek nodrošināta pilnīgu esošo nodokļu iekasēšana;
8. strauji augošais patēriņa bums neveicina uzkrājumu veidošanos;
9. netiek radīti apstākļi, kas ekonomiskā ziņā ieinteresētu attīstīt konkurētspējīgas produkcijas ražošanu vietējam tirgum, kā arī eksportam.

Tā kā ES ir aktuāls jautājums par nodokļu likmju harmonizēšanu, iespējams, ka nākotnē Latvijai neizdosies saglabāt tik zemu nodokļu slogu.

¹ Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu objekta minimālo un maksimālo apmēru. LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 193-2000.-6.jūn. Elektronisks resurss www.vid.gov.lv .05.05.2007.

² Strazds A.Par nodokļiem kārnajiem un tiem, kas bērnībā vitamīnus ēda. Diena. 2007.g.20.janv.,5.lpp.

4. NODOKĻU SISTĒMAS PILNVEIDES IESPĒJAS LABKLĀJĪBAS LĪMEŅA PAAUGSTINĀŠANAS VIRZIENĀ

Valsts veic nodokļu aplikšanas apzinātu regulēšanu, ko sauc par nodokļu politiku. Konkrēta nodokļu politika un nodokļu veidu izmantošana jāsaista ar katras sabiedrības noteiktajām valsts funkcijām.

Pasaules praksē pastāv divi viedokļi par valsts lomu ekonomikā. Viena no šīm nostājām ir tāda, ka valdība praktiski neiejaucas ekonomiskajās norisēs, bet gan aprobežojas ar dzīvības, brīvības un mantas protekciju. Būtiski ir atzīmēt, ka valsts neņem dalību ienākumu pārdalē, tādējādi samazinot savu funkciju loku. Šādos apstākļos veidotai nodokļu politikai raksturīga zināma vienkāršība, kas izpaužas nepieciešamībā nodrošināt ar līdzekļiem tikai minimālas valdības vajadzības. Nodokļi galvenokārt pilda fiskālo funkciju, kurai nav sarežģītas piemērojamo likmju un atvieglojumu sistēmas, tā ir vienkārša un saprotama.¹

Nodokļu politika nav saistāma tikai ar ekonomiskām kategorijām, bet ir skatāma arī plašāk- filozofisko kategoriju kontekstā. Taisnīguma jēdzienam nodokļu politikā vienmēr ir divējāda nozīme: viena no tām izpaužas attiecībā pret valsti, otra - attiecībā pret katru indivīdu. Lai gan vispārinātā gadījumā valsts interesēm būtu jāsakrīt ar tās pilsoņu interesēm, nodokļu likumdošanas jautājumos valsts ir ieinteresēta iekasēt maksimāli lielāku nodokļu summu. Nemainīgs ir nodokļu obligātais un nenovēršamības princips. Ikvienai nodokļu sistēmai ir piespiedu raksturs. Pārvaldot likumīgās piespiešanas tiesības, valstij ir iespēja gūt ienākumus ne tikai no preču un pakalpojumu realizācijas tirgū, bet arī no noteiktajiem nodokļiem. Tieši nodokļi ir mūsdienu valsts galvenā forma, kas nodrošina tās funkcionēšanu.

Latvijā no valdības nostājas šajos jautājumos ir atkarīga finansu sistēma, nodokļu politika un tās realizācijas metodes. Piemēram, Dānija un Zviedrija, kuras mēdz apzīmēt kā sociālā tirgus ekonomikas valstis ir pazīstamas ar ļoti sarežģītām nodokļu sistēmām, lielu nodokļu skaitu, izteiktu diferencētu pieeju maksātājiem un arī vienu no augstākajām nodokļu slodzēm pasaulē. Šajās valstīs valdība ir uzņēmusies augstu sociālo garantiju nodrošināšanu iedzīvotājiem, aktīvu līdzdalību ienākumu sadalē un pārdalē.

¹ Kavale L. Nodokļu politikas problēmas- Rīga: LU, 1998., 77.lpp.

Latvijā valdība ir izvēlējusies aktīvas līdzdalības ceļu valsts makroekonomisko procesu regulēšanā. Valsts fiskālās politikas ietvaros valdība nosaka valsts budžeta ieņēmumu un izdevumu līmeni un struktūru.

Attīstīto valstu praksē nodokļu politika ir pakārtota valdības politikai, jo tā balstās uz juridisko un fizisko personu augsto maksātspēju. Taču pārejas perioda valstīs ar nestabilu ekonomiku ir īpatnības, kurām nodokļu politikas veidotājiem jāpievērš īpaša uzmanība. Piemēram, Latvijā primārais uzdevums ir valdības funkciju nodrošināšana, kurai nodokļu sistēma tiek tikai pakārtota. Tas nozīmē, ka valsts budžets tiek plānots no izdevumu puses un ieņēmumi tiek noteikti pēc tam. Tas var radīt situāciju, ka nodokļu maksātāji nav spējīgi izturēt valdības noteikto nodokļu slodzi un budžetā nenokļūst ienākumi, kas būtu nepieciešami valsts funkciju veikšanai.

Kopš 1995.gada nodokļu sistēmas reformas jau ir pagājuši vairāk kā 10 gadi, un var vairāk vai mazāk spriest par to, vai tā ir sasniegusi visus šajā ziņā sprastos mērķus. Nodokļu reforma ir guvusi labus panākumus tādā ziņā, ka paredzētajā apjomā ir nodrošināti budžeta ieņēmumi no IKP un realizēta Latvijas nodokļu likumdošanas tuvināšana ES valstu standartiem. Bet, kas attiecas uz kapitālieguldījumu stimulēšanu uzņēmējdarbībā un nodokļu iekasēšanas un administrēšanas uzlabošanu, tad te vēl ir daudz darāmā. Joprojām nav labvēlīgu apstākļu uzņēmējdarbībai, nav stimula kapitālieguldījumiem. Netiek nodrošināta pilnā apjomā nodokļu iekasēšana un administrēšana, kā arī kontrole par iekasēto nodokļu tērēšanu. Tagad pat 95% uzņēmēju nesamaksā kādu daļu no nodokļiem. Ja maksātu, tad bankrotētu. Tas liecina, ka pietrūkst arī pamatota pētījuma cik lielus nodokļus uzņēmēji vispār spēj samaksāt. Nodokļus pilnā apmērā maksā tikai valsts uzņēmumi, monopolisti un atsevišķi ārzemju uzņēmumi. Tāpēc pēdējos gados arvien biežāk arī speciālajā literatūrā un masu ziņas līdzekļos izskan doma, ka ir nobriedusi nepieciešamība pēc jaunas nodokļu sistēmas reformas, kuras pamatā jaleik valsts, reģionālo un pašvaldību budžetu sistēma. Tas prasa principiālas izmaiņas nodokļu apēķināšanā, to veidos, likmēs un administrēšanas kārtībā. Līdz ar to Latvijas valdībai vispirms būtu dziļi jāanalizē nodokļu maksātāju maksātspēja, nosakot iespējamo nodokļos iekasējamo summu un uz to balstoties, jāievieš ekonomiskā stratēģija. Tas nereti prasa atteikties no visu valsts problēmu risināšanas īsā laika periodā, lai nodrošinātu racionālu un efektīvu valsts finansu līdzekļu izlietojumu ir noteikti sekojoši prioritāri virzieni - valsts ārējā drošība un suverenitāte, uz zināšanām balstītas sabiedrības veidošana, līdzsvarota valsts attīstība, sociālā aizsardzība, iekšējā drošība un indivīda tiesību aizsardzība.

Tā kā valsts ieņēmumu galvenais avots ir nodokļu maksājumi, īpaši svarīgi ir radīt un īstenot tādu nodokļu politiku, kas nodrošinātu nepieciešamos budžeta ieņēmumus. Tomēr kāpinot ieņēmumu apjomu, nevar aizmirst par valsts iedzīvotāju interesēm, jo pārāk augsti nodokļi var graut stimulu uzņēmējdarbības attīstībai, mazināt katra indivīda iniciatīvu un veicināt tādas situācijas izveidošanos, kad izdevīgāk būs slēpt savus ienākumus un izvairīties no nodokļu maksāšanas. Šobrīd izmaiņas nodokļu politikā ir ļoti nepieciešamas, lai bremzētu negatīvās tendences valsts ekonomikā un nodrošinātu tās ilgtspējīgu attīstību.

Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankas un Pasaules bankas jaunākajā pētījumā „Par biznesa vidi un uzņēmumu darbību Viduseiropas un Austrumeiropas valstīs” vairāk nekā puse aptaujāto Latvijas uzņēmēju par vienu no galvenajiem komercdarbības šķēršļiem joprojām uzskata augstās nodokļu likmes un neefektīvo nodokļu administrēšanu. Bet teorētiski vajadzēja būt pretējiem rezultātiem, jo tieši pie šiem jautājumiem pēdējos gados ir diezgan daudz strādāts un panākts arī zināms progress. Iespējams, ka šīs atlikušās problēmas joprojām ir ļoti sāpīgas, tāpēc tik daudz uzņēmēju uzsver to aktualitāti.

Uzskatu, ka valdība pieņemot dažāda veida izmaiņas nodokļu likumos, kā arī Valsts ieņēmumu dienests, uzlabojot nodokļu administrēšanas sistēmu, ne vienmēr veic pašus nepieciešamākos grozījumus, piemēram būtisku komercdarbības vides uzlabošanu nevar panākt tikai ar uzņēmumu ienākuma nodokļa stimulēšanu. Viens no sāpīgākajiem jautājumiem ir darba algu aplikšana ar ienākuma nodokli. Sevišķi asi to izjūt uzņēmēji, kuru produkcija pašizmaksā ir liels darba algu īpatsvars. Piemēram, paaugstinot darba algu par desmit latiem, cilvēks reāli saņems tikai pusi, jo pārējais aiziet nodokļos, bet, ja vēlas lielāku algas kāpumu, paaugstināšanai ir jāatvēr vēl lielāka summa.

Latvija ir otra nabadzīgākā Eiropas Savienības valsts, un mūsu strādājošie saņem viszemākās algas savienībā. Iedzīvotāju materiālās labklājības celšana ir viens no aktuālākajiem ekonomiskās politikas uzdevumiem. Kamēr Latvija virzīsies patērētāju sabiedrības virzienā, ir diezgan mazas izredzes sasniegt augstu labklājības līmeni, jo mūsu valstī pastāvošais patēriņa bums apgrūtina turpmāko izaugsmi. Materiālā labklājība ikvienam individuāli saistās ar vēlmi saņemt pēc iespējās lielāku algu - tādu, kādu vidēji saņem attīstītajās Eiropas valstīs. Taču lielai daļai Latvijas iedzīvotāju šādas algas šobrīd nemaksā. Algu līmeņa ziņā Latviju un pārējās ES valstis šķir bezdibenis, un daudzi Latvijas iedzīvotāji dodas darba meklējumos uz ārzemēm.

Tomēr Latvijas algu automātiska pielīdzināšana attīstīto Eiropas valstu algām nav ilgtspējīgs risinājums, jo tādējādi, daudzi mūsu uzņēmumi nonāktu nopietnās grūtībās, pieaugtu bezdarbs, un sekas būtu tieši tādas pašas - palielinātos emigrācija uz ārzemēm.¹

Autore uzskata, ka minimālā alga Latvijā nedrīkstētu būt zemāka par noteikto eksistences minimumu, un te nelīdzēs „piemest” vienu otru desmitnieku. Pakāpeniski jāvirzās uz to, lai tomēr minimālās algas lielums atbilstu vidējam reģionā, tuvākajos 3 gados sasniedzot vismaz 150-200 latu, vienlaikus šai robežai tuvinot arī ar nodokli neapliekamo minimumu. Šie pasākumi ātrāk ietekmētu darba samaksas pieaugumu, vienlaikus ceļot arī vidējo algu līmeni Latvijā, un tā ir vienīgā iespēja atturēt konkurētspējīga darbaspēka aizbraukšanu un bremzēt lēto imigrantu plūsmu uz valsti. Jādomā par tiem, kuru ienākumi pieaugs, ja tiks paaugstināts neapliekamais minimums, jo viņu ienākumu daļa arī palielināsies — nav runa par konkurētspējas pieaugumu, bet tieši par cilvēku izdzīvošanu. Autore uzskata, ka neapliekamais minimums 50 latu apmērā ir tikai pirmais labais solis. Neapliekamais minimums ir jātuvina iztikas minimumam valstī. Visu laiku, augot iztikas minimumam, pieaugtu arī neapliekamais minimums.

Autore piekrīt idejai par vienotu ienākumu nodokļu sistēmu. Nevajadzētu būt tā, ka uzņēmumu ienākuma nodoklis tiek pazemināts, bet iedzīvotāju ienākuma nodoklis paliek nemainīgs.

Latvijā joprojām samērā zemās algas tiek apliktas ar augstiem nodokļiem, ar ko mūsu valsts izceļas starp visām jaunajām Eiropas Savienības dalībvalstīm. Tādējādi mākslīgi tiek radīti nosacījumi tam, ka izdevīgāk ir gūt peļņu, nevis maksāt algas. Šī peļņa parasti tiek izmaksāta aploksnēs. Līdz ar to, ja uzņēmums nopelna lielāku naudu, tiek nomaksāts samērā zemais uzņēmumu ienākuma nodoklis un pēc tam kā dāvana darbiniekiem tiek izmaksāta attiecīga summa. Ja likmes augstākminētajiem nodokļiem būtu vienādas, varētu veicināt gan reālo ienākumu lielāku legalizāciju, gan normalizētu nodokļu sistēmu.

Ēnu ekonomika Latvijā, iespējams, sasniedz pat 40%. Šajā ziņā mums ir vieni no sliktākiem rādītājiem Eiropā. Samazinot nodokļus, kopējais iekasētās naudas daudzums var pat pieaugt. Tam piemērs ir jau iepriekšminētā uzņēmuma ienākuma nodokļa samazināšana no 25% uz 15%. Tādēļ ticams, ka pakāpeniski samazinot iedzīvotāju ienākuma nodokli līdz 15%, samazināsies arī „aplokšņu algu” maksāšana un būtiski pieaugs gan kopējie nodokļu maksājumi, gan cilvēku sociālā nodrošinātība un labklājība.

¹ Bitāns M. Grūtais ceļš uz labklājību. Latvijas Vēstnesis Plus .25.10.2006 166 (194)-7.lpp.

Patreizējā nodokļu likumdošanā pastāv arī ienākuma nodokļa atšķirība 10 % apmērā starp individuālā darba veicējiem un komercsabiedrībām. Tādēļ arī ļoti mazi uzņēmumi dibina sabiedrības ar ierobežotu atbildību, kaut gan tas absolūti nav nepieciešams. Turklāt dibinātājiem pašiem ir jāveic grāmatvedības uzskaitē, jo algot grāmatvedi iznāk pārāk dārgi. Rezultātā daudzās no šīm komercsabiedrībām Valsts ieņēmumu dienesta pārbaužu laikā tiek konstatētas kļūdas grāmatvedības dokumentu uzskaitē un līdz ar to daudzi uzņēmēji tiek arī sodīti. Jo cilvēkam bez profesionālā zināšanām nav pa spēkam vest grāmatvedības uzskaiti divkāršajā ierakstu sistēmā, kā tas ir noteikts sabiedrībām ar ierobežotu atbildību. Savukārt mazajiem individuālajiem komersantiem ir atļauta vienkāršota ieņēmumu un izdevumu uzskaitē, ko spēj paveikt jebkurš cilvēks bez specifiskām grāmatveža zināšanām.

Ja ienākuma nodokļa likmes tiktu vienādotas, uzskatu, ka normalizētos arī šis uzņēmumu dibināšanas process. Daudzas SIA tiktu vienkārši likvidētas un to vietā rastos individuālie komersanti, kuru statuss būtu atbilstošs viņu reālajai komercdarbībai. Jāatzīmē, ka arī nodokļu administrēšana visefektīvākā ir tad, ja viena veida nodokļu likmes ir vienādas. Pašlaik pastāvošās atšķirīgās uzņēmuma ienākuma nodokļa un iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes padara sarežģītāku arī nodokļu iekasēšanu.

Progresīvo iedzīvotāju ienākuma nodokli varētu ieviest tuvāko piecu gadu laikā pēc ēnu ekonomikas samazināšanās un pēc jau esošo nodokļu iekasēšanas efektivitātes uzlabošanas. Pēc autores domām būtu taisnīgi, ka cilvēki, kuri pelna vairāk, nodokļos maksātu vairāk ne tikai absolūtās summās, bet arī procentuāli. Arī tādā gadījumā nodokļa līknei būtu jābūt tādai, lai to justu tikai „pārāk” bagāti cilvēki.

Samazinot tiešo nodokļu slogu iedzīvotājiem, kas strādā algotu darbu, būtu jāmin arī valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu pazemināšana nākotnē. Patreiz tas tiek iekasēts tikpat slikti kā iedzīvotāju ienākuma nodoklis, to pašu „aploksņu algu” dēļ. Varētu minēt sekojošus uzlabojumus: jāpadara saprotamu un pārskatāmu veselības aprūpes finansējuma izlietojumu. Jāievieš obligātu veselības apdrošināšanu kā daļu no sociālā nodokļa un jābeidz sevi mānīt, ka mums ir bezmaksas veselības aprūpe. Otrkārt, lai sekmētu demogrāfiskās situācijas uzlabošanu, kā sociālā nodokļa sastāvdaļa varētu tikt ieviests arī bezbērnu nodoklis. Piemēram, nodokli varētu sākt piemērot pēc divu gadu perioda kopš pēdējās mācību iestādes pabeigšanas (līdz maģistra grādam ieskaitot), bet ne ātrāk kā 21 un ne vēlāk kā 28 gadu vecumā.

Pašreiz modernākās sociālās apdrošināšanas sistēmas pasaulē paredz, ka katrs cilvēks savas dzīves laikā uzkrāj noteiktu naudas kapitālu, kas vecumdienās nesīs procentus

pensiju izmaksai, Latvijā tas ir zināms kā pensiju otrais līmenis. No valsts interešu viedokļa katram pilsonim dzīves laikā ir jāveic uzkrājumi pensijai, jārada un jāaudzina bērni. Cilvēkiem, kas nevēlas bērnus, būtu jāmaksā pietiekoši liels nodoklis, lai varētu samaksāt pabalstu tiem, kas audzina valsts iedzīvotāju nākamo paaudzi arī viņa vietā. Protams, šo nodokli nedrīkst attiecināt uz cilvēkiem, kuri nespēj radīt bērnus, kā arī tā ieviešanai un iekasēšanai jābūt īpaši delikātai. Šim nodoklim kā alternatīva var minēt arī neapliekamā minimuma palielināšana par katru apgādībā esošu personu.

Latvija deviņdesmito gadu sākumā kā valsts ārpolitikas virzienu izvēlējās pievienošanās Eiropas Savienībai, līdz ar to adaptējot arī Eiropas nodokļu politiku. Viena no būtiskākajām šī modeļa īpatnībām ir tāda, ka ar dažādiem nodokļiem tiek aplikts darbaspēks, no kā arī veidojas ļoti ievērojama nodokļu masa valsts budžetā. Tajā pašā laikā ļoti minimāli vai pat nemaz netiek aplikts nekustamais īpašums.¹Līdz ar to, kā izdevīgs biznesa virziens veidojas spekulācijas ar nekustamo īpašumu un finansēm, jo gluži vienkārši nekustamo īpašumu pārvērst par tirdzniecības precī ir vienkāršāk nekā attīstīt tajā ražošanu. Notiek gan nepatiesas zemākas darījuma vērtības uzrādīšana, lai samazinātu valsts nodevas nomaksu, gan pretēji gadījumi — kad vērtība tiek uzrādīta nesamērīgi augsta, lai, iespējams, atmazgātu naudu. Ir arī iespējams nekustamā īpašuma pārdošanu noformēt kā uzņēmuma daļu pārdošanu, tā izvairoties no valsts nodevas maksāšanas.

Nav taisnīgi, ka no algas ir jāmaksā nodokļi, bet par ienākumu no kapitāla un spekulatīvajiem darījumiem ar nekustamo īpašumu — nē. Tikai aplikot šos darījumus ar nodokli, būs iespējams samazināt nodokļus algota darba veicējiem. Ja šinī jautājumā tiktu mainīta esošā nodokļu politika un no nekustamā īpašuma darījumiem tiktu aprēķināts un adekvātā apmērā iekasēts ienākuma nodoklis valsts budžetā, kā arī būtiski paplašināts šī nodokļa maksātāju loks, tad, pirmkārt, krasi samazinātos nekustamā īpašuma cenas, jo nodarboties ar spekulācijām šajā sektorā būtu vienkārši neizdevīgi.

Otrkārt celtos arī cilvēku labklājības līmenis un viņi varētu iegādāties nekustamo īpašumu par saprātīgām cenām, neklūstot par „kredītu vergiem” uz divdesmit un vairāk gadiem. Palielinoties cilvēku ieņēmumu vispārējam līmenim, vairāk nodokļu naudas budžetā pieaugtu arī uz iekasētā pievienotās vērtības nodokļa rēķina.

Līdzšinējā nodokļu samazināšana, kas bijusi viena no ekonomiskās politikas prioritātēm, iespējams, ir stimulējusi ekonomisko aktivitāti, taču lielāko labumu no šīs nodokļu samazināšanas guvušas tieši nozares ar zemu pievienoto vērtību. Zemie nodokļi

no vienas puses nāk par labu iedzīvotājiem un nodarbinātībai, bet no otras puses - stimulē tēriņus, uzkrasē ekonomiku un neveicina uzkrājumu veidošanu, kas ir viens no svarīgākajiem priekšnoteikumiem, lai Latvija attīstītos nākotnē.

Agrāk vai vēlāk nodokļu pazemināšana var novest pie tā, ka nepietiek budžeta līdzekļu izglītībai, zinātnei un citām nozarēm. Valstīs, kur ienākumi uz vienu iedzīvotāju ir virs ES vidējā līmeņa, nodokļu vidējais līmenis ir 50% no IKP, bet valstīs, kur šie ienākumi ir zemāki, nodokļu līmenis ir vidēji par 10% zemāks. Ja zemi nodokļi būtu vienīgais priekšnosacījums uzņēmējdarbības attīstībai, šāda situācija novestu pie tā, ka uzņēmumi masveidā sāktu migrēt no valstīm ar augstu ienākumu līmeni uz valstīm ar zemu ienākumu līmeni, tomēr tā šobrīd nenotiek. Tātad uzņēmēji valstīs, kur ir salīdzinoši augsts nodokļu slogs, tomēr izvēlas maksāt šos nodokļus, jo pretī saņem pietiekami kvalitatīvus valsts pakalpojumus un augsti attīstītu infrastruktūru, kas viņiem ļauj sekmīgi konkurēt pasaules tirgos. Šie valsts nodrošinātie pakalpojumi nozarēm, kas ražo augstas pievienotās vērtības produkciju, iespējams, ir svarīgāki nekā tikai zemi nodokļi.²

Lai veicinātu uzņēmējdarbību, Latvija līdz šim ar valsts fiskālās politikas palīdzību centusies mazināt uzņēmumu iespējamus izdevumus. Tajā pašā laikā vairākas citas valstis ir izvēlējušās nevis stimulēt nodokļu maksājumu samazināšanos, bet gan uzņēmumu ienākumu palielināšanos. Valsts ekonomiskā un sociālā politika jābalsta uz ražošanas attīstību un nodokļu maksātāju bāzes paplašināšanu, kā arī to ienākumu paaugstināšanu.

Pēdējos gados tiek plaši apspriestas idejas par dividenžu aplikšanu ar ienākuma nodokli – jau 2002. un 2003. gadā valdība paredzēja aplikēt ienākumus no dividendēm ar 10 % lielu nodokli, taču pēc ekspertu iebildumiem, ka nodokļa ieviešana varētu sagraut Latvijas akciju tirgu, valdība no šīs idejas atteicās. Uz iespējamo dividenžu aplikšanu ar nodokli var paraudzīties divējādi. No vienas puses daudziem šķiet netaisnīga situācija, kurā uzņēmumu vadītāji un īpašnieki vienā personā maksā sev minimālo algu (no kuras nomaksā arī iedzīvotāju ienākuma nodokli un sociālo nodokli), bet pārējo saņem dividendēs - par kurām jāmaksā gandrīz četras reizes mazāks nodoklis. Tā kā publiski nav pieejama informācija, cik daudz dividendēs samaksāts, nevar arī precīzi aprēķināt, cik valsts tādējādi var iegūt papildus ienākumus, tomēr tikai no „Dienas Biznesā” publicētajiem 100 lielo dividenžu saņēmējiem vien valsts varētu papildus iegūt ap 13 miljoniem latu, ja šim ienākumam tiktu piemērots nodoklis.

¹ Hadsons M. Ražošana var piedzīvot norietu, VID intranet resurss., 15.09.2006.

² Bitāns M. Grūtais ceļš uz labklājību. Latvijas Vēstnesis Plus. 25.10.2006 166 (194), 7.lpp.

Kā mūsu nodokļu sistēmas nepilnības vēl var minēt to, ka nodokļu maksājumi netiek diferencēti atkarībā no peļņas izlietošanas, neatkarīgi no tā, vai uzņēmējs par nopelnīto naudu nopērk sev jahtu vai iegulda to jaunās ražotnes celšanā un darbinieku izglītošanā.

Izglītības izdevumi ar iedzīvotāju ienākuma nodokli netiek aplikti (līdz 150 latiem gadā) tikai fiziskām personām. Šie apstākļi neveicina darbinieku izglītošanu un jaunu tehnoloģiju ieviešanu. Mums pilnībā jāpārstāj aplikt ar nodokļiem līdzekļi, kuri tiek ieguldīti investīcijās, izglītībā, zinātnē.

Valstij ir jāizvērtē prioritātes tautsaimniecības jomā, jo uzņēmējiem ir jādod signāls, ka peļņas reinvestēšana un ražošanas attīstīšana, palielinot efektivitāti, ir nepieciešama gan tautsaimniecības attīstībai, gan ekonomikas stabilizācijai. Tātad, viens no paņēmieniem, kā to panākt, ir diferencēt uzņēmuma ienākuma nodokli, ja peļņa tiek reinvestēta, vai arī, ja tā tiek izņemta no apgrozības un izlietota nelietderīgam patēriņam. Piemēram, mūsu kaimiņvalstī Igaunijā peļņas reinvestēšanas gadījumā uzņēmuma ienākuma nodoklim ir 0% likme. Otrs paņēmieni būtu ekskluzīvo, luksus preču aplikšana ar nodokli – kāpēc mūsu valstī ir otrais zemākais IKP uz vienu iedzīvotāju, bet ekskluzīvo Harley-Davidson motociklu ir vairāk nekā Zviedrijā ((Latvijā – 2,3 milj. iedzīvotāju, Zviedrijā – 8,7 milj.)¹. Šādu preču nav daudz, piemēram, dārgas automašīnas, kažokādas, dārglietas, jahtas, kuteri ar lielu jaudu, džakuzi vannas, kas nav pieejamas vienkāršiem cilvēkiem. Tas varētu būt kā aizstājēnodoklis, lai varētu noņemt akcīzes nodokli tādiem ikdienā lietojamiem produktiem kā kafijai un bezalkoholiskajiem dzērieniem. Šeit varētu attiecināt citās ES valstīs sen iedibinātu maksātspējas principu nodokļu uzlikšanā – pirmās nepieciešamības precēm nodokļi ir mazāki, bet, savukārt palielinoties maksātspējai, pieaug arī nodokļu slogs Nodokļu sistēmas pilnveides rezultātam vajadzētu būt vērstam uz principu, ka lielākus nodokļus maksātu nevis tie, kuri daudz nopelna, bet tie, kuri daudz tērē.

Var secināt, ka pašreizējā nodokļu sistēma ir nepietiekami orientēta uz ražošanas attīstību un ar to tiek gādāts vien par līdzekļu iegūšanu budžetam. Liekot pārlieku akcentu uz nodokļu formēšanu un atstājot novārtā nodokļu stimulējošo funkciju, sašaurinās nodokļu maksātāju bāze un rezultātā samazinās nodokļu masas pieplūdums budžetam. Tādēļ turpmāk nodokļu sistēmā veicamas šādas pakāpeniskas izmaiņas:

1) Ieviešams progresīvais **iedzīvotāju ienākuma nodoklis**, vienlaikus samazinot ienākuma nodokli zemāk atalgotajām personām. Savukārt, aprēķinot **uzņēmuma ienākuma nodokli**, lietderīgi apliekamo ienākumu samazināt par pašu uzņēmumā investīcijās ieguldīto summu.

2) Uzņēmēju krāpšanās ar PVN atmaksu tautas valodās ieguvusi stabilu vietu kā viens no visienesīgākajiem „uzņēmējdarbības veidiem”. Jādomā vai nozīmīgu ekonomisko efektu nedotu arī **pievienotās vērtības nodokļa** samazināšana pirmās nepieciešamības preču grupām līdz ES valstīs minimāli atļautajiem 12%. Latvija ir viena retajām valstīm, kas nepiemēro pazeminātu pievienotās vērtības nodokli pārtikas precēm. Čehijā PVN pārtikas produktiem ir tikai 5%, Nīderlandē - 6%, Austrijā 10%. Ir arī diferencēta prakse, kad atsevišķām pārtikas grupām samazināts PVN, piemēram, Lietuvā atsevišķām pārtikas grupām PVN samazināts līdz 5%, Polijā - 3% un 7%, Spānijā - 4% un 7%, Itālijā - 4% un 10%. Lielbritānijā pārtikai, bērnu apģērbam, pirmās nepieciešamības precēm, higiēnas precēm tas ir 0%. Latvijā ir otrs lielākais PVN pārtikas produktiem visā Eiropā.¹

Lai uzlabotu visnabadzīgāko cilvēku dzīves līmeni, pirmās nepieciešamības precēm (maizei, pienam, dārzeņiem u.c.) PVN varētu samazināt līdz 5%. Protams, mazumtirgotājs var iebāzt šo starpību savā kabatā, bet Spānijā pat ar likumu noteikuši, ka preces cena jāparāda divos veidos – kā mazumtirdzniecības cena veikalā un ražotāja cena. Tad it kā ir sabiedrības kontrole. Ieguvums būtu gan inflācijas piebremzēšana, gan labklājības izlīdzināšana. Iedzīvotāji ar zemāku ienākumu līmeni procentuāli pārtikai atvēl daudz lielāku ienākumu daļu nekā bagātie. Jau daudzkārt izteiktos priekšlikumus samazināt PVN pārtikai, Ministru kabinets noraidīja ar piebildi, ka tāds samazinājums ir netaisnīgs, jo lielākie ieguvēji finansiālā ziņā būtu cilvēki, kas pārtikai var atļauties vairāk, savukārt iedzīvotājiem ar zemāku ienākumu līmeni ietaupījums būs mazāks. Šeit jāpiebilst, ka cilvēki ar lieliem ienākumiem pārtiku pērk tik, cik viņiem ir nepieciešams, neskatoties uz cenas lielumu. Toties mazturīgie lieto uzturā nepietiekamu, sliktākas kvalitātes pārtiku, jo labākai nav naudas. Tiem, kuru izdevumi pārtikai ir augsti, iegūtais lats dotu iespēju nopirkt pilnvērtīgāku pārtiku.

3) daudziem mazajiem un vidējiem uzņēmumiem krietni jāsavēl josta, lai savlaicīgi un pilnā apmērā nomaksātu nodokļus, kas pienākas valstij vai pašvaldībai. Starp citu, valsts un pašvaldību atbalsta trūkums mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai ir galvenais faktors, kas kavē turīgā vidusslāņa veidošanos un nostiprināšanos. Protams, nav tādas zemes, kas

¹ Kalniņš A. Labklājības kāpuma grūtīe līkloči. Latvijas Vēstnesis. 07.07.2005., 105 (3263), 4.lpp.

nodokļus iekasē simtprocentīgi, un lielāks vai mazāks ēnu ekonomikas īpatsvars ir katras valsts IKP statistikā, taču pēdējo gadu dati neliecina par ēnu ekonomikas apjoma samazināšanās tendencēm mūsu valstī.

Mazā un vidējā biznesa pārstāvjiem ir tiesības prasīt no valsts vienlīdzīgu attieksmi pret visiem nodokļu maksātājiem, jo Latvijā ir diezgan miermīlīga attieksme pret uzņēmumiem, kas ir „miljonāri” nodokļu parādnieku sarakstā. Kā viens no risinājumiem varētu būt nodokļa likmju samazināšana valsts depresīvajos rajonos reāli izvietotajiem mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, tā veicinot to attīstību un izlīdzinot dabas un atpalcības radīto nevienlīdzību.

4) Palielināma valsts loma un dalība ekonomikas attīstības procesos, nodrošinot, lai tiktu iekasēti visi nodokļi, nelāpot robus budžetā uz godīgo nodokļu maksātāju rēķina. Jāvienkāršo administratīvā vide, jo no uzņēmēju puses izskan pārmetumi, ka Valsts ieņēmumu dienests strādā smagnēji, saskarsme ar to prasa daudz laika un tas esot sarežģīti. Problēmas būtība - procedūras, kas jāveic nodokļu maksātājam ir pārāk sarežģītas, nodokļu sodi nesamērīgi, kas neļauj efektīvi nošķirt ļaunprātīgu un netīšu nodokļu nemaksāšanu. Pastāvošā normatīvo aktu bāze neveicina nodokļu deklarāciju elektronisku iesniegšanu, kas būtiski atvieglotu un uzlabotu Valsts ieņēmumu dienesta darbu apkopojot iesniegtās deklarācijas.

Veicamie pasākumi:

- sagatavot grozījumus normatīvajos aktos, lai ieviestu nodokļu sodu sistēmas reformu, paredzot nodokļu sodu diferenciaciju.
- izvērtēt normatīvo aktu prasības saistībā ar PVN piemērošanu saistīto procedūru skaita samazināšanai, it īpaši attiecībā uz PVN atmaksu.
- veicināt darījumu elektronisko deklarēšanu VID izmantojamā veidā (organizējot informēšanas pasākumus, paredzot atvieglojumus komersantiem, kuri iesniedz elektroniskās deklarācijas), tādējādi samazinot VID administrēšanas izmaksas un pārbaudēm nepieciešamo laiku.

Latvijā nav izdevies izveidot nodokļu struktūru, kuru varētu uzskatīt par pietiekami labvēlīgu. Kā zināms, aplikšanā ar nodokļiem pastāv divas galvenās tendences: vai nu aplikts tiek ražotājs vai arī patērētājs. Pēdējo gadu nodokļu politikas analīze liecina, ka Latvijā nodokļu sistēmā šajā ziņā ir izjaukts līdzsvars, pārāk pievēršoties valstij vieglāk kontrolējamai patēriņa nodokļu iekasēšanai, tātad netiešo nodokļu administrēšanai. Kaut

arī pēdējos gados ir ievērojama zināma tendence netiešo nodokļu īpatsvara (PVN, akcīzes nodoklis) samazināšanas un tiešo (īpašuma un ienākuma) nodokļu īpatsvara palielināšanas virzienā. Latvijas apstākļos tas nozīmē, ka nodokļu slogs, kas gulstas uz iedzīvotājiem un sekmē to noslāņošanas un mazturīgo iedzīvotāju nabadzības pieaugumu, tuvākajā nākotnē vieglāks nebūs.

Vispārējā nostadnē tautsaimniecības un valsts finansu sistēmas mijiedarbībai var būt divi modeļi: viens paredz nodokļu sloga samazināšanu, kas stimulē tautsaimniecības attīstību, taču īstermiņā samazina nodokļu ieņēmumus, tādēļ valdība ierobežo izdevumus. Savukārt, otrs modelis pieļauj valdībai lielākus tēriņus, bet līdz ar to paredz arī lielāku nodokļu slogu uzņēmējiem un kavē tautsaimniecības attīstību.

Šī darba autore ir mazāku nodokļu, konservatīvu budžeta izdevumu un tautsaimniecības attīstības veicināšanas modeļa piekritēja, tādēļ uzskatu, ka budžeta izdevumi jāplāno konservatīvi, atbilstoši reālajiem ieņēmumiem, jāievēro stingra budžeta disciplīna saglabājot valsts fiskālās politikas virzību uz bezdeficīta budžetu.

Ņemot vērā augstāk minēto, autore uzskata, ka nodokļu sistēmas pilnveidošanā Latvijā galvenā uzmanība ir jāpievērš nodokļu administrēšanas efektivitātes tālākai uzlabošanai, t.i. esošo nodokļu iekasēšanai maksimāli novēršot izvairīšanās iespējas no nodokļu un nodevu nemaksāšanas, kā arī algas nodokļu sloga samazināšanai.

SECINĀJUMI

1. Latvijā valdība ir izvēlējusies aktīvas līdzdalības ceļu valsts makroekonomisko procesu regulēšanā. Valsts fiskālās politikas ietvaros valdība nosaka valsts budžeta ieņēmumu un izdevumu līmeni un struktūru.
2. Valsts fiskālās politikas mērķi ir saistīti ar valsts ekonomiskās izaugsmes veicināšanu, makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšanu, iedzīvotāju labklājības celšanu.
3. Lai mazinātu sociālo nevienlīdzību, valsts ar nodokļu palīdzību pārdala ienākumus, tādejādi, bagātāko pilsoņu nomaksātie nodokļi ar sociālo programmu palīdzību tiek novirzīti nabadzīgākajiem.
4. Lielākais ieņēmumu īpatsvars valsts budžetā ir nodokļu maksājumiem. 2006. gadā tie sastāda 84% no visiem budžeta ieņēmumiem.
5. No iekasētā nodokļu apjoma atkarīgas algas valsts sektorā strādājošajiem, pensijas pensionāriem, pabalsti ģimenēm, veselības aprūpes un izglītības pieejamība, ceļu infrastruktūra utt., līdz ar to nodokļiem ir svarīga nozīme valsts labklājības veidošanā.
6. Latvijas Republikas nodokļu ieņēmumos īpatsvars ir tiešajiem nodokļiem, kuru būtiskāko daļu veido valsts sociālās apdrošināšanas obligātie maksājumi un iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Tie sastāda 18,3% no IKP. Netiešo nodokļu ieņēmumos dominē uz robežas samaksātais pievienotās vērtības nodoklis, izlaižot preces brīvam apgrozījumam (13,0% no IKP).
7. Galvenie Latvijas fiskālās politikas mērķi vidējā termiņā saistībā ar nodokļu politiku ir nodokļu sloga samazināšana uzņēmējdarbībā.
8. Nodokļu slogs 2006. gadā bija 31,6%. Latvijas nodokļu slodzes ziņā atrodas starpposmā starp valstīm ar augstām un zemām nodokļu slodzēm, bez tam kopējai nodokļa slodzei Latvijā ir tendence samazināties, taču, radot labvēlīgākus nosacījumus uzņēmējiem, lielāka nodokļu nasta patreiz tiek uzlikta iedzīvotājiem.

9. Ekonomiskā izaugsme ne vienmēr automātiski nodrošina iedzīvotāju labklājības pieaugumu. Fakts, ka straujais IKP pieaugums (par 11% 2006.gadā) neatstāj iespaidu uz pamatmasas dzīves līmeni, liecina par arvien aktuālo ēnu ekonomikas īpatsvaru tautsaimniecībā. Dzīves līmenis nevar apdzīt dzīves dārdzību un sociālā plaša sabiedrībā nemazinās. Viens no valsts pamatuzdevumiem ir mazināt sociālās disproporcijas, kas rodas polarizētā sabiedrībā.
10. Latvijā pastāv izteiktas sociālās un ekonomiskās attīstības atšķirības starp reģioniem. Vairāk nekā puse no IKP uz vienu iedzīvotāju veidojas Rīgā (58,1%). Dažādās sociālekonomiskajās grupās ir atšķirīgs ienākumu līmenis- augstāks ir uzņēmēju un pašnodarbināto grupās, zemāks algotu darbu strādājošo un zemnieku saimniecībās.
11. Nevienmērīgā reģionu attīstība lielā mērā nosaka arī pieaugošo noslāņošanas sabiedrībā. Nav progresa sociāli ekonomisko disproporciju un risku mazināšanā – palielinās reģionālā noslāņošanās, pieaug nevienlīdzība ienākumu sadalē. Augstā bezdarba līmeņa un zemo sociālo pabalstu dēļ liela daļa iedzīvotāju ir pakļauti nabadzības riskam.
12. Iedzīvotāju ienākumu pieaugums Latvijā ir ļoti nevienmērīgs, pieaug materiālās labklājības polarizācija, ko raksturo Džini indekss (36%). Latvijā pie esošā visai zemā iedzīvotāju dzīves līmeņa no ekonomiskās attīstības labumus gūst tikai turīgākie.
13. Paralēli IKP pieaugumam absolūtajos skaitļos Latvijā notiek sociālās sfēras izdevumu īpatsvara samazinājums. Vispārējā valdības sektora izdevumi veselībai, izglītībai un sociālai aizsardzībai (procentos no IKP) ir samazinājušies no 21% uz 19,7%.
14. Latvijā netiek ievērota horizontālā taisnīguma princips, kas nosaka, ka visiem indivīdiem, kas atrodas līdzīgos apstākļos ar nodokļiem būtu jābūt apliktiem vienādi. Mazākiem uzņēmumiem aprēķinot nodokļus tiek piemērotas lielākas nodokļa likmes nekā nedaudz lielākiem.
15. Latvijā ir laiks ieviest nodokli arī no kapitāla ienākumiem, ne tikai no uzņēmējdarbības un darba algas, kā tas ir patreiz.
16. Ienākumu palielināšana, apliekot ar nodokļiem spekulatīvos nekustamā īpašuma darījumus, dotu iespēju samazināt nodokļus, ar kuriem tiek aplikta darba samaksa — iedzīvotāju ienākuma nodokli un tālākā nākotnē arī sociālo nodokli.
17. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas iemesli ir: nepārlicinātība par maksāto nodokļu izlietošanas lietderību, neuzticība valstij, augstas nodokļu likmes. Latvijā ir izveidojusies

plaisa starp valsts izvirzītajiem mērķiem un sabiedrībai svarīgām interesēm, līdz ar to sabiedrībā rodas morāls attaisnojums nodokļu nemaksāšanai

18. Nodokļu administrējošo institūciju darbs cīņā ar ēnu ekonomiku pašreiz ir neefektīvs.
19. Ņemot vērā, ka tieši iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem ir lielākie darbaspēka piedāvātāji ēnu ekonomikas sektoram, jāsecina, ka, nemainoties sociālajai politikai un nesaņemot lielāku valsts atbalstu, Latvijā motivācija strādāt nelegāli var tikai pieaugt. Samazināt vai vismaz ierobežot ēnu ekonomikas apjomu iespējams, nodrošinot pēc iespējas lielāku reālo ienākumu līmeņa pieaugumu.
20. Uzņēmējam, kurš godprātīgi maksā visus nodokļus, ir citas ražošanas izmaksas un attiecīgi produktu cenas nekā tam, kurš nodokļus nemaksā vai maksā daļēji. Līdz ar to godīgais uzņēmējs kļūst nekonkurētspējīgs, nevienlīdzīgas uzņēmējdarbības vides dēļ viņš vairs nevar atļauties maksāt nodokļus. Šīs problēmas nerisināšanas sekas atspoguļojas datos par nelegālo nodarbinātību un ēnu ekonomiku.
21. Kopumā var secināt, ka ēnu ekonomika un to izraisošās sekas –naudas atmazgāšana, nelegālā nodarbinātība, aplokšņu algas rada kaitējumu valstij un sabiedrībai, kā arī būtiski mazina kopējo labklājības līmeni.
22. Latvijas Republikas nodokļu likumdošanā ir daudz nepilnību, bieži tiek veikti grozījumi. Likumos, MK noteikumos ir daudz pretrunīgu un diskriminējošu definējumu.
23. Latvijas uzņēmējdarbība balstās uz MVU ar samērā zemu produktivitātes līmeni . Kopumā zemais uzņēmējdarbības aktivitātes un pašnodarbinātības līmenis tiek saistīts ar administratīvajiem šķēršļiem uzņēmējdarbībai un iniciatīvas trūkumu sabiedrībā. Lai arī Latvijā ir atsevišķas tautsaimniecības nozares, kurās ir zinātnes, inovācijas un zināšanu ietilpīgas ražošanas potenciāls, to īpatsvars ekonomikā šobrīd ir mazs .
24. Ekonomisko attīstību valstī pozitīvi ietekmējušas veiktās ekonomiskās reformas un integrācija Eiropas Savienībā. Pamazām samazinās starpība starp Latvijas un ES iekšzemes kopproduktu vidēji uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas standartiem (52,3%). Ir pamats cerēt, ka tautsaimniecības reformu veiksmīga īstenošana nodrošinās izaugsmi arī nākamajos gados un Latvija sasniegs ES vidējiem standartiem atbilstošu iedzīvotāju labklājības līmeni.

PRIEKŠLIKUMI

1. Nodokļu politikas pilnveidošanas pasākumi pirmām kārtām jāvērs uz maznodrošināto un zemu nodrošināto iedzīvotāju labklājības līmeņa paaugstināšanu, t.i. Ministru kabinetam nepieciešams veikt grozījumus likumdošanā, kas skartu neapliekamā minimuma un atvieglojuma par apgādībā esošām personām palielināšanu līdz iztikas minimuma vai vismaz minimālās algas līmenim. Šajā gadījumā arī darba devēji labprātīgi izmaksātu saviem darbiniekiem lielākas oficiālās algas.
2. Vidusslāņa attīstību var veicināt radot virkni pretimnākošu nosacījumu mazajiem uzņēmējiem, piemēram saeimai jāveic likuma “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” un likuma “Par uzņēmumu ienākuma nodokli” likmju savstarpējā saskaņošana, lai novērstu nevienlīdzīgus nosacījumus aplikšanā ar nodokli individuālā darba veicējiem, individuāliem uzņēmumiem, zemnieku saimniecībām, kas ir iedzīvotāju ienākuma nodokļa maksātāji un nedaudz lielākiem uzņēmumiem, kas ir uzņēmumu ienākuma nodokļa maksātāji.
3. Lai mazinātu iedzīvotāju ienākumu polarizāciju, saeimai nepieciešams veikt grozījumus likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”, tuvāko piecu gadu laikā ieviešot progresīvās iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmes bruto ienākumiem virs 20 000 latu gadā.
4. Lai uzlabotu visnabadzīgāko cilvēku dzīves līmeni Latvijā pašreizējā situācijā, likumdevējam būtu ieteicams samazināt PVN likmi līdz 5% pirmās nepieciešamības precēm (maizei, pienam, dārzeņiem u.c.).
5. Valdībai jāpanāk ar nodokli apliekamās bāzes- tai skaitā nekustamā īpašuma pārdošanas ienākuma pareiza noteikšana, lai novērstu nepatiesu nekustamā īpašuma cenu uzrādīšanu pirkšanas –pārdošanas līgumos kā rezultātā tiek apzināti samazināta maksājamo nodokļu un nodevu summa, tādējādi liekot šķēršļus spekulatīvajiem darījumiem. Tādējādi Ministru kabinetam ir jāveic grozījumi normatīvajos aktos par nekustamā īpašuma nodokli.
6. Lai nodokļu sistēma vairāk tiktu orientēta uz ražošanas attīstību, saeimai būtu jāveic izmaiņas likumā „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”, ieviešot diferencētu nodokļa likmi, vai piešķirot nodokļa atlaidi, ja uzņēmuma peļņas daļa tiek ieguldīta augstas pievienotās vērtības ražotnēs, modernās tehnoloģijās, investīcijās, izglītībā, zinātnē.
7. Ministru kabinetam ir jāpaaugstina iedzīvotāju ienākuma nodokļa gada deklarācijā iekļaujamo attaisnoto izdevumu normas – vismaz Ls 300,- par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem, periodiski izvērtējot to ekonomisko lietderību, tādējādi atvieglojot algas nodokļu slogu iedzīvotājiem.

8. Nodokļu sistēmas pilnveides rezultātam vajadzētu būt vērstam uz principu, ka lielākus nodokļus maksātu nevis tie, kuri daudz nopelna, bet tie, kuri daudz tērē, piemēram, ekskluzīvo, luksus preču aplikšana ar ienākuma nodokli.
9. Sākumdeklarācijas ieviešana būtu nozīmīgs solis, lai kontrolētu nodokļu nomaksu un ienākumu legālo vai nelegālo izcelsmi, kā arī mazinātu ēnu ekonomikas īpatsvaru un ierobežotu naudas atmazgāšanu valstī.
10. Lai sasniegtu pēc iespējas lielāku nodokļu maksātāju skaitu, kuri savas nodokļu saistības pildīs labprātīgi, nodokļu administrācijai ir jāveic pasākumi nodokļu saistību izpildes vienkāršošanai un administratīvo šķēršļu samazināšanai, piemēram:
 - jānodrošina nodokļu maksātājiem iespēju visus pārskatus un deklarācijas iesniegt elektroniski;
 - jāizstrādā vienkāršus norādījumus pārskatu un deklarāciju aizpildīšanai;
 - jāizvērtē pārskatos un deklarācijās un to pielikumos ietvertās informācijas izmantošanas lietderība ar mērķi atvieglot nodokļu maksātājiem nodokļu saistību izpildi;
 - jāpieprasa no nodokļu maksātājiem tikai tādu informāciju, kura paredzēta nodokļu normatīvajos aktos.
11. Nodokļu administrācijai plānojot nodokļu kontroles pasākumus - tematiskās pārbaudes un novērošanas, prioritāte jāpiešķir tādiem nodokļu maksātājiem, kuri VID iesniegtajos ziņojumos darba ņēmējiem uzrāda darba algas apmēru, kurš ir zem valstī noteiktās minimālā darba algas līmeņa, un, iespējams darba algas izmaksā „aploksnēs”.
12. Valsts ieņēmumu dienestam ir jāturpina pilnveidot nodokļu uzskaites metodiku un parādu piedziņas metodiku. Jāaktivizē darbs ar nodokļu maksātājiem, kuri neiesniedz pārskatus un deklarācijas likumā noteiktajos termiņos, līdz ar to kavējot arī paredzēto nodokļu maksājumu ieskaitīšanu valsts budžetā.
13. Nodokļu administrācijai ir jāturpina informācijas apmaiņas uzlabošana starp nacionālajām valsts institūcijām, sadarbība ar profesionālajām organizācijām ar mērķi iegūt vajadzīgo informāciju par iespējamo izvairīšanos no nodokļu nomaksas atklāšanu un novēršanu.
14. Lai novērstu, saskaņā ar pastāvošo PVN aplikšanas sistēmu, ES iekšējā tirgus darījumos pieaugošās nodokļu izkrāpšanas iespējas un veicinātu sociālo taisnīgumu sabiedrībā, nodokļu administrācijai īpaši svarīgi ir paplašināt Eiropas Kopienas administratīvās sadarbības pasākumus.

15. Nelegālās nodarbinātības un to izraisošo seku ietekmes mazināšanai uz kopējo labklājības līmeni, valstī ir jāuzlabo arī kontrolējošo institūciju sadarbība. Ministru kabineta noteikumos jānosaka koordinācijas mehānisma modelis operatīvai informācijas apmaiņai starp šādām institūcijām: Valsts darba inspekcija, Valsts ieņēmumu dienests, Nodarbinātības valsts aģentūra, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra, Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde, Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs, Valsts būvinspekcija, Valsts kontrole, Latvijas Pašvaldību savienība.

IZMANTOTĀ LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Par nodokļiem un nodevām: LR likums [Elektroniskais resurss].- <http://www.likumi.lv> , - 2006.-30.nov.
2. Par iedzīvotāju ienākuma nodokli: LR likums [Elektroniskais resurss]/Valsts ieņēmumu dienests.- <http://www.vid.gov.lv> ,-2006.-15.dec.
3. Noteikumi par mēneša neapliekamā minimuma un nodokļa atviegrojuma apmēru iedzīvotāju ienākuma nodokļa aprēķināšanai: LR Ministru kabineta noteikumi.,- Nr.481-2005.-28.jūn. [Elektroniskais resurss]/Valsts ieņēmumu dienests.- <http://www.vid.gov.lv> -2006.-15.dec.
4. Latvijas statistikas gadagrāmata 2006./LR Centrālā statistikas pārvalde-Rīga,2006.-.408 lpp.
5. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens 2007/2./ LR Centrālā statistikas pārvalde-Rīga, 2007.-110 lpp.
6. Latvijas valsts finanses-2006./LR Centrālā statistikas pārvaldeS datu krājums-Rīga, 2007.-48 lpp.
7. Bitāns M. Grūtais ceļš uz labklājību.Latvijas Vēstnesis Plus 166 (194). -2006.25.okt. 6.lpp.
8. Brēķis E.Vai ēnu ekonomikas apjomam jāsamazinās pēc Latvijas pievienošanās ES. Ekonomika,V:LU raksti –Rīga: LU, 2006, -702 sēj.-41.-57.lpp.
9. Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā: Aut.kol. B.Zepas un A.Zobenas redakcijā./LU Socioloģijas katedra - Rīga:LU, 1996.-207 lpp.
10. Čurkina I. Ekonomikas augsme:kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji.Komersanta Vēstnesis -2007.-28.marts-6.lpp
11. Dārziņa L.Kas jauns mūsu patēriņa grozā. Komersanta Vēstnesis- 2007.-21.febr.-3.lpp
12. Dzīves kvalitāte Latvijā. Zin.redaktori Bela B.un Tisenkopfs T. Stratēģiskās analīzes komisija- 2006
13. Gosta Esping – Andersen „The three worlds of welfare capitalism”, 1990- 248 p.
14. Hadsons H. Ražošana var piedzīvot norietu, VID intranet resurss.[Elektroniskais resurss] 2006.-15.sept.
15. Kalnmeiere I.Vidusslāņa ekonomiskā nozīme nacionālā ekonomikas attīstībā, Ekonomika,V:LU raksti –Rīga: LU, 2006, -696. sēj.-131.-145.lpp.
16. Karnīte R.,Osis U.
17. Kavale L. „Nodokļu politika”, “Valsts administrācijas skola”, –Rīga: 1998,121lpp.

18. Ketners K Nodokļu ieņēmumu modelēšana. /RTU izdevniecība Rīga- 2006.-68 lpp.
19. Ketners K.Nodokļu plānošana.Mācību līdzeklis. Rīga:RTU izdevniecība 2007 – 115 lpp.
20. Ķirsons M., Fridrihsone M. Dividenžu nodokļa slazds.Dienas Bizness.[Elektroniskais resurss].- www.db.lv 2006.- 23.okt.
21. Latvijas dalība Eiropas Savienībā – pamatprincipi, mērķis, prioritātes un darbība 2007.- 2013. [Elektroniskais resurss].- <http://www.am.gov.lv>-2006.6.nov.
22. Makroekonomiskās attīstības un fiskālās politikas pamatnostādnes 2006. – 2010.gadam. [Elektroniskais resurss].- <http://www.fm.gov.lv> -2007.-22.apr.
23. Latvijas Nacionālais attīstības plāns.[Elektroniskais resurss].- <http://www.nap.lv> 2007.- 1.maijs.
24. Pasaules Bankas un PricewaterhouseCoopers pētījums.Nodokļu nomaksa - pasaules apskats. [Elektroniskais resurss].- <http://www.pwc.com> – 2007.-22.apr.
25. Strazds A.Par nodokļiem kārnajiem un tiem, kas bērnībā vitamīnus ēda. Diena.- 2007.g.20.janv-3.lpp
26. Šumilo Ē.,„Pasaule un Latvija” –Rīga: 2002.-147 lpp.
27. „Tautas attīstība” :Aut.kol. –Rīga: Jumava,2002.- 266 lpp.
28. VID Komunikācijas daļa. VID Finanšu policijas pārvalde uzrāda pastāvēšanas vēsturē lielāko atklāto noziedzīgo nodarījumu skaita pieaugumu. [Elektroniskais resurss].- <http://www.reitingi.lv> 2007.-17.janv.
29. Valsts darba inspekcijas prioritātes. [Elektroniskais resurss].- <http://www.vdi.lv> 2006.- 25.okt.
30. Valsts ieņēmumu dienesta informācija, avots interneta resurss. [Elektroniskais resurss].- <http://www.vid.gov.lv> 2007.-03.maijs
31. Zelmenis J. Latvija-„ziemeļu Montekarlo”. [Elektroniskais resurss].- <http://www.delfi.lv>. 2006.-25.okt.
32. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību /LR Ekonomikas ministrija.-Rīga, 2006.g.- decembris 2006.-172 lpp.

Bakalaura darbs „Nodokļu ietekme uz labklājības līmeni Latvijā” izstrādāts LU Ekonomikas un vadības fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Indra Zaķe _____
(paraksts, datums)

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: lekt., Mg. oec. Inga Riemere _____
(paraksts, datums)

Darbs iesniegts Tautsaimniecības institūtā

Lietvede: Vineta Burkēvica _____
(paraksts, datums)

Recenzente: doc., Dr. oec. Elena Dubra _____
(paraksts, datums)

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____, prot. Nr. ____, vērtējums _____

Komisijas sekretārs: lekt., Mg. oec. Kārlis Purmalis _____
(paraksts)